BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER STAATHUISHOUDKUNDE IN THEORIE EN PRAKTIJK

DOOR SIEGFR. POLAK

EERSTE DEEL

WERELDBIBLIOTHEEK

P. M. PRAAD.

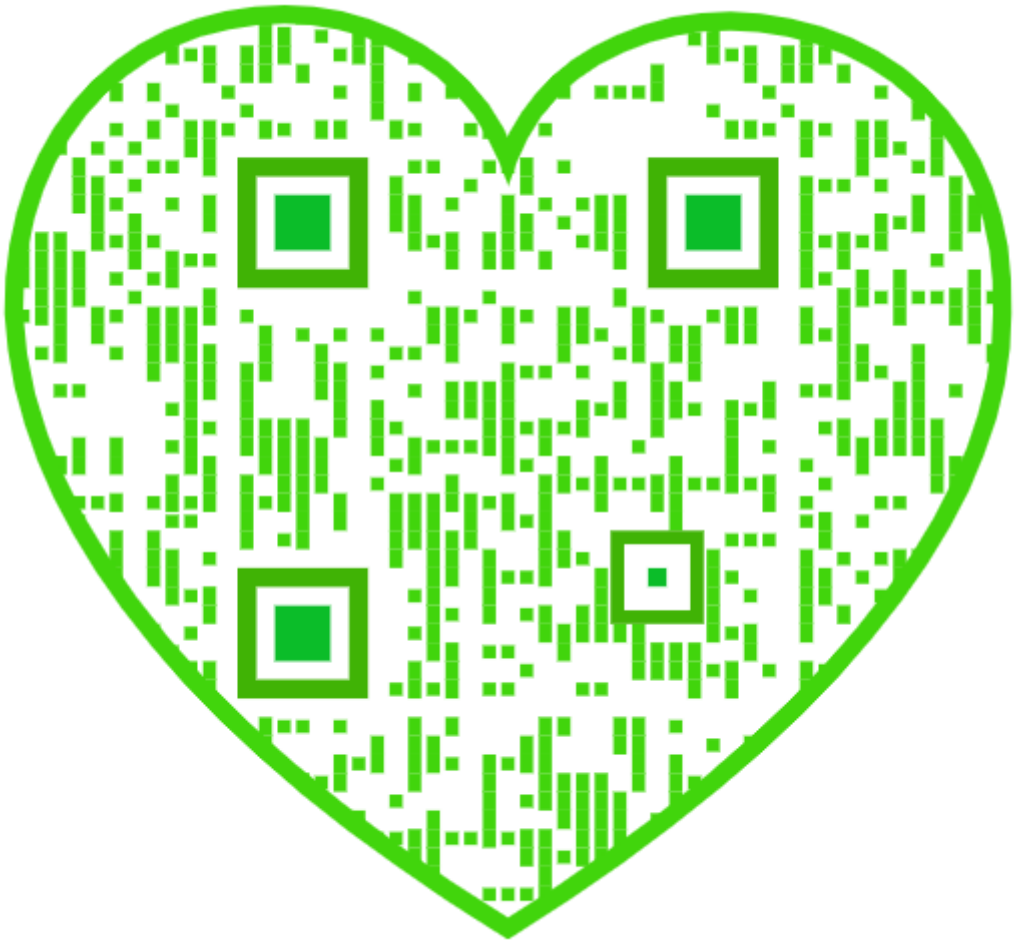

BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER STAATHUISHOUDKUNDE

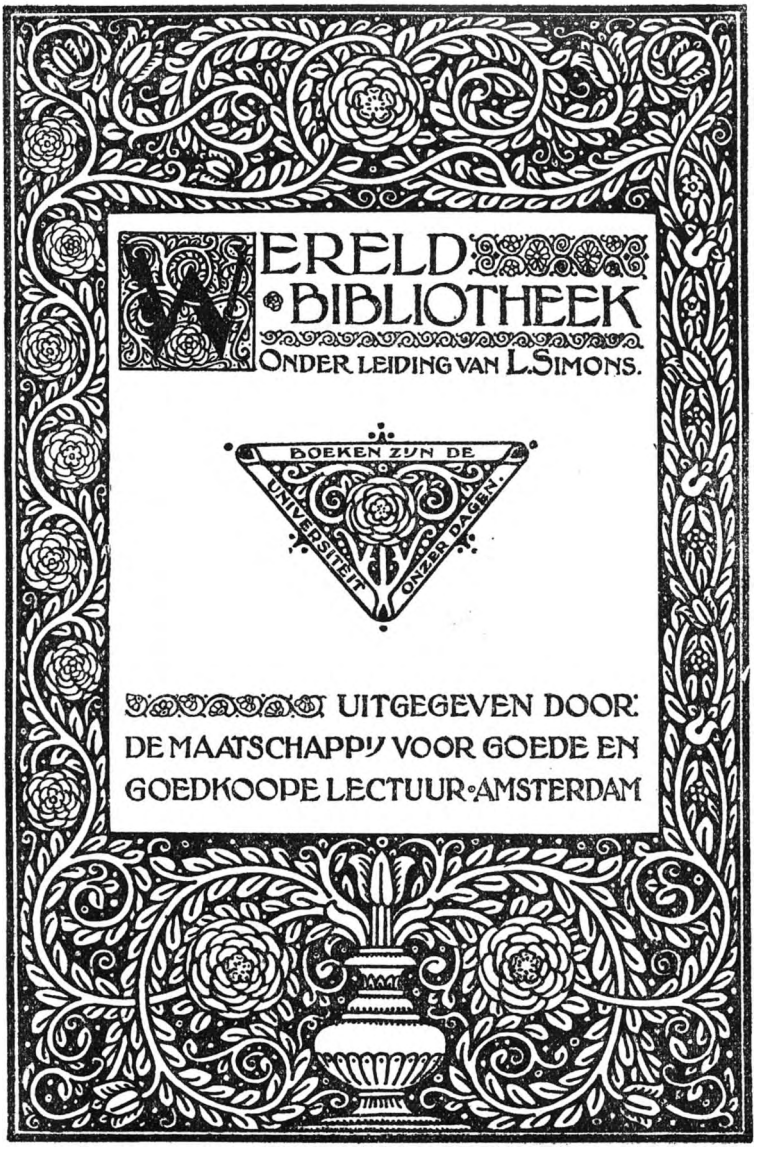
WERELD-BIBLIOTHEEK
ONDER LEIDING VAN L. SIMONS.
BOEKEN ZIJN DE UNIVERSITEIT ONZER DAGEN.
UITGEGEVEN DOOR DE MAATSCHAPPIJ VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR · AMSTERDAM

BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER STAATHUISHOUDKUNDE IN THEORIE EN PRAKTIJK

DOOR SIEGFR. POLAK

GEDIPLOM. M. O. STAATHUISHOUD-
KUNDE EN STAATSINRICHTING

EERSTE DEEL

1919

WILM KUSN.

Dit werk is te beschouwen als een onderdeel der serie Monografieën over verschillende wetenschappen

67019

VOORWOORD

Meer en meer, het is een algemeen geconstateerd feit, richt zich tengevolge van de oorlogsomstandigheden het verlangen van zeer velen op een kennismaking met de Studie der Economie.

In tegenstelling met den toestand van voor Augustus 1914, toen men de behandeling van staathuishoudkundige vraagstukken rustig overliet aan de deskundig-geleerde kringen daar men die als academisch — daarom nutteloos — gephilosofeer beschouwde, is de economie nu plotseling gerukt binnen de belangen- en belangstelling-sfeer van het groote publiek, dat eindelijk voelt en begrijpt, dat zijn materiëele en sociale positie voor een groot deel afhankelijk is van de economische inzichten der wetgevende macht en van de maatregelen der regeering, in eigen land zoowel als in den vreemde.

Mijn boek wil, door een beknopt overzicht te geven van de belangrijkste staathuishoudkundige stelsels, het inzicht in het wezen der economische verhoudingen en der daarin voorgestelde veranderingen verhoogen; het richt zich met dit doel tot het belangstellende publiek, niet speciaal tot de streng-wetenschappelijke beoefenaars van het vak, ofschoon het ook als een eerste Inleiding tot de Geschiedenis der Economie den juridischen studenten gaarne zijn diensten wil bewijzen.

DE SCHRIJVER.

GRONINGEN, Februari 1919.

INLEIDING

DE economisch arbeidende mensch, en met dezen hebben wij hier alleen te maken, is niet slechts op zichzelf aangewezen. Ieder, die in de economische verkeershuishouding een werkkring vervult, voelt zich daardoor reeds met vele anderen verbonden.

Het zijn psychische schakels, die de menschen vereenigen en de individuen samenkoppelen tot groepen en wel tot groepen van zeer ongelijke beteekenis. Sommige kan men vrijwillig gemakkelijk verlaten, andere slechts met de grootste moeite en weer andere in 't geheel niet.

De staat is de machtigste georganiseerde groep op een bepaald gebied, daar hij de kracht heeft om de normen, die hij stelt, desnoods door physieken dwang door alle individuen en groepen op zijn terrein te doen eerbiedigen.

Er bestaat een nog veel grootere machtige groep : de geheele beschaafde maatschappij. Zij is weliswaar niet georganiseerd als de staat ; en haar normen, die zich uiten in de publieke opinie, kunnen niet met geweld tot toepassing worden gebracht, maar de staat is toch gedwongen bij zijn wetgevenden en administratieven arbeid voortdurend met haar rekening te houden.

Door zoovele psychische banden voelen wij ons met die groote menschengroep verbonden, dat ons geheele wezen haast bepaald wordt door de maatschappij, waarin wij leven en in het bijzonder door het milieu, dat is dat gedeelte ervan, waarin wij ons meer bepaaldelijk bewegen. Deze maatschappij heeft een eigen algemeene historie, een eigen leven zou men kunnen zeggen, afgezien van de bijzondere geschiedenis der verschillende volken. Er is een speciale wetenschap ontstaan, die deze maatschappij in het algemeen tot studieveld koos.

Deze wetenschap is de Sociologie of Leer der Maatschappij. Aug. Comte (1798—1857) kan men den stichter hiervan noemen al rust ook zijn werk op de schouders van vele voorgangers, die ook wel in hun geest iets dergelijks bedoelden, maar het niet tot een geheel wisten af te ronden.

Comte verdeelde de sociologie, naar analogie van de mechanica in twee onderafdeelingen nl. de sociale statica, welke de vaststaande en blijvende bestaansvoorwaarden der maatschappij beschrijft en de sociale dynamica, welke de oorzaken bestudeert, die de maatschappij tot een hooger peil opvoeren en de wetten tracht te vinden, volgens welke deze ontwikkeling plaats heeft. De sociale dynamica onderzoekt tevens de oorzaken en wetten, die werken bij het zich vereenigen van de menschen tot groepen (associatie) en bij het zich splitsen dezer groepen tot onderdeelen of individuen (differentiatie).

De sociale statica behandelt dus de maatschappij in rust, de dynamica daarentegen de bewegende samenleving. Uitgaande van de individueele zielkundige verschijnselen hebben de onderzoekers gevonden, dat vele psychische eigenschappen der individuen zich machtig versterkt voordoen, wanneer deze zich tot groepen vereenigd hebben.

Wanneer b.v. een veldheer een legerafdeeling aanvuurt kan hij de menschen brengen tot heldendaden, die in durf verre de som der handelingen overtreffen, waartoe hij de individuen had kunnen overhalen, indien hij ieder persoonlijk had beïnfluenceerd. Hoewel men zeer voorzichtig moet zijn met het gebruik maken van de analogie tusschen een individu en een groep menschen, kan men dus spreken van een psyche der massa. Men mag daarbij nooit uit het oog verliezen, dat ten slotte de uitwerking steeds de som blijft van individueele zielkundige verschijnselen, alleen door de bepaalde omstandigheden eigenaardig versterkt of vaak ook in zekere richting verzwakt. Brengt een volksleider zijn auditorium tot geweldaden, dan kunnen verzwakt worden de intellectueele en moreele motieven, welke de menschen anders daarvan zouden terughouden, terwijl de moed, die in gewone omstandigheden

den meesten menschen wel zou ontbreken, bij de groep versterkt kan zijn.

De socioloog onderzoekt de samenleving van alle kanten. Hij ziet de werking van godsdienstige, intellectueele, moreele, politieke en economische neigingen, die de menschen tot groepen vereenigt en ze soms in vrede en vriendschap doet leven, soms ook in vijandige kampen verdeelt.

Al is de omvang der onderzoekingsstof nog niet volkomen afgebakend en al heerscht er ook omtrent de te volgen onderzoekingsmethoden bij de beoefenaars nog niet de minste eensgezindheid, toch heeft de wetenschap der sociologie reeds voldoende aangetoond, dat er een verband tusschen alle sociale verschijnselen bestaat. Met andere woorden : allen die zich bezig houden met het navorschen van sociale verschijnselen zijn sociologisch getint geworden en de speciaal sociale wetenschappen eveneens.

Ook met de economie is dit het geval. Dat hiervan in ons land nog slechts weinig te bespeuren valt is voornamelijk te wijten aan het algemeen bestudeerde Leerboek der Staathuishoudkunde van Mr. N. G. Pierson, dat al te weinig het oog gevestigd houdt op de bruisende krachten van het maatschappelijk leven. Ondanks dit moet ieder, die dit leerboek bestudeert, diepen eerbied voelen voor de machtige kennis van den schrijver en deze geeft ook de verklaring van den geheel overheerschenden invloed, dien dit leerboek heeft uitgeoefend op de wetenschap, niet op de politiek van ons land.

Uit het feit, dat de invloed van Pierson's Leerboek op de politiek zoo gering is geweest, blijkt de kracht der tegenstelling tusschen theorie en praktijk en misschien in geen enkele wetenschap is deze tegenstelling verderfelijker dan juist in de onze. Men moet bedenken, dat Pierson niet onderzocht de maatschappelijke verhoudingen en economische wetten, welke in vroegere historische tijdperken golden, doch juist zijn gedachten zooveel mogelijk beperkte tot onzen tijd en de bestaansvoorwaarden en oorzaken der economische constructie onzer hedendaagsche maatschappij bestudeerde.

Als dan in die theorie niet de grondbeginselen uitkomen, waarnaar de mannen der praktijk de maatschappij kunnen beoordeelen en verbeteren, dan ontbreekt haar de levenwekkende kracht, dan geeft die theorie niet het noodige inzicht.

Zoo was het ook met de klassieke school der volgelingen van Adam Smith en Ricardo. In den beginne moest de praktijk zich wel richten naar hun theorie, omdat het welzijn der maatschappij dit klaarblijkelijk verlangde. Maar hun leer bleef stationnair, terwijl de maatschappij vooruitging of in elk geval zich vervormde. De praktische politici wendden zich dan ook van deze theorie af, die geen bron van frissche gedachten meer bleek te kunnen zijn en er ontstond een nieuwe richting : de Historisch-ethische school der Economie, die eene zegenrijke samenwerking van theorie en praktijk weer mogelijk maakte. Dank zij de socialistische literatuur was haar de maatschappelijke omwenteling geopenbaard, teweeggebracht door de toepassing van stoommachines, door de enorme verkeersontwikkeling en de uitbreiding der productie en door de kapitaalopeenhooping.

De groeibodem werd deze richting bij ons ontnomen door den overheerschenden invloed van Pierson's leerboek, hetgeen zeer te betreuren is, daar zij in andere landen de belangstelling in onze wetenschap vernieuwde en den invloed van de theorie op het praktische leven herstelde.

Hiermede willen wij geenszins beweren dat de economie de dienares der praktijk zou mogen worden. Integendeel de wetenschap behoort haar eigen weg te gaan, terwijl de praktijk zich naar haar dient te richten en het is juist een onbedriegelijk teeken van veroudering der wetenschap, wanneer dit niet meer mogelijk blijkt.

De eerste, die er op aandrong de economische wetenschap tot een sociologische te maken was Lorenz von Stein in zijn werk : „Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreichs". (1842). Van veel grooteren invloed echter zijn de werken van Albert Schäffle hiervoor geweest, o.a. zijn „Die Nationalökonomie oder allgemeine Wirtschaftslehre" (1861), dat opnieuw bewerkt in 1867 als 2de druk onder den

meer bekenden titel „Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft" verschenen is. Ook oefende een grooten invloed uit zijn „Bau und Leben des sozialen Körpers", dat in 1875 voor het eerst werd uitgegeven.

Hij beschouwt de maatschappij als een organisch geheel, waarin ieder deel afhankelijk is van een ander, evenals dit bijv. bij een mensch het geval is. Intusschen voert hij deze analogie tusschen een georganiseerd wezen en de maatschappij zoo ver door, dat men de overtuiging krijgt, dat Schäffle werkelijk de maatschappij als een groot georganiseerd wezen beschouwde. Als beeldspraak mag dit goed gevonden zijn, opgaan doet het maar in enkele gevallen en dan nog nooit volkomen. Evenmin als een physioloog het wezen van den bloedsomloop kan verklaren door eene vergelijking met de wetten van den goederenomloop, evenmin kan de economist een dieper inzicht krijgen in de goederenbeweging door den animalen bloedsomloop te bestudeeren.

Terwijl de socioloog, zooals wij gezien hebben, in de maatschappij alle krachten zoekt te doorgronden en te verklaren, welke leiden tot associatie en differentiatie van sociale groepen richt de economist zijn onderzoekingen alleeen op die verschijnselen onzer samenleving, welke verband houden met het streven der menschen naar stoffelijke welvaart. De staathuishoudkunde is nl. de wetenschap, die tracht het wezen van de economische verschijnselen te doorgronden en tevens zoekt naar het causale of functioneele verband tusschen de verschijnselen van sociale beteekenis, die zich voordoen bij het streven der menschen naar stoffelijke welvaart, zonder dat haar de technische eigenaardigheden dezer economische verschijnselen interesseeren. Zij bestudeert b.v. den grooten invloed der machines, maar laat daarvan de technische constructie geheel buiten beschouwing.

Overigens kunnen de meest uiteenloopende begrippen als economische verschijnselen opgevat worden. Een stoffelijk begrip als : fabriek, een ethisch begrip als : oneerlijke concurrentie, een psychologisch begrip als : egoïsme, een rechtsnorm als : de ongevallenwet, zijn alle economische verschijn-

selen, evenals ook economische handelingen daaronder vallen. In het kort, alles wat zich aan ons lichamelijk- of geestesoog vertoont en van maatschappelijke beteekenis is bij het streven der menschen naar stoffelijke welvaart en daardoor veroorzaakt of beïnfluenceerd wordt, behoort tot die economische verschijnselen.

Zooals iedere theoretische wetenschap, heeft ook de economie tot taak die verschijnselen in drieërlei opzicht te onderzoeken en de volgende vragen te stellen :

1e. Hoe is het nu, hoe was het vroeger en hoe is het verloop der veranderingen geweest ?
(Economische beschrijving, statistiek en geschiedenis).

2e. Kan men opmerken, dat zich algemeene richtingen in dat verloop vertoonen ? Kan men ook bij het onderzoek der individueële verschijnselen opmerken, dat zich enkele typen onderscheiden van andere ? (Zoo bijv. werkgevers en werknemers).

3e. Wat zijn de oorzaken en voorwaarden van het ontstaan der verschijnselen en der veranderingen daarin ?
(Economische theorie).

De drie bovenstaande deelen van haar onderzoekingstaak heeft de economie met iedere theoretische wetenschap gemeen, maar daar zij tevens eene praktische behoort te zijn, evenals de met haar verwante rechts- en staatswetenschappen, doen zich nog eenige verdere punten van onderzoek voor.

Zooals de rechtswetenschap onderscheidt het jus constitutum en het jus constituendum en zooals iedere wetenschap, die een gebied onderzoekt waar de verkregen kennis gunstig op de praktijk kan inwerken, zoo behoort ook de economie niet tevreden te zijn, wanneer zij inzicht heeft gekregen in den historischen loop der economische gebeurtenissen of wanneer zij is doorgedrongen in het causale verband der verschijnselen, maar is zij verplicht nog een drietal vragen onder de oogen te zien en wel :

4e. Wat is de waarde en de beteekenis van het verschijnsel voor de betreffende personen en voor de maatschappij nu of in 't verleden ? (Ethische beoordeeling.)

5e. In welken vorm zou het onze goedkeuring kunnen wegdragen? (Het stellen van een economisch ideaal.)
6e. Wat moet gedaan worden om het verschijnsel, dat onze goedkeuring niet wegdraagt, weg te nemen of zooveel mogelijk te verbeteren? (Economische en sociale politiek).

Mr. Pierson stond lijnrecht tegenover het bovenstaande, dat wij aan Schmoller en vooral aan Adolph Wagner ontleenden. Volgens Pierson valt de sociale politiek buiten het gebied der economie, „want," zegt hij op blz. 7 van zijn Leerboek: „de sociaal-politieke vraagstukken dragen niet in hoofdzaak, niet in de eerste plaats, een economisch karakter, ja, zij zouden in een geheel verkeerd daglicht komen, indien zij bovenal in dat karakter werden voorgesteld. De kinderarbeid, om een voorbeeld te geven, is niet tot verhooging der stoffelijke volkswelvaart wettelijk beperkt."

Dit laatste kunnen wij gereedelijk toegeven, doch we moeten dan tevens wijzen op het feit, dat misbruik van kinderarbeid ontstaan is uit het streven der fabrikanten naar grootere welvaart en toen dan ook in 1802 op aandringen van Sir Robert Peel in Engeland de eerste sociale fabriekswet in Europa tot stand kwam, werd luide de vrees uitgesproken, dat daardoor de welvaart zou worden vernietigd. Deze wet had slechts betrekking op de leerlingen in de wol- en katoenfabrieken, verkortte hun arbeidstijd tot 12 uren en verbood den nachtarbeid dier kinderen. In 1819 werd in Engeland de arbeid van kinderen beneden 9 jaar in de katoenspinnerijen verboden.

Gelukkig hadden de vreesachtigen ongelijk, zooals ook verwacht mocht worden. De welvaart bleef vooruitgaan en het strekt Engeland tot een groote eer, dat hier voor het eerst een dergelijke sociale fabriekswet is ingevoerd.

Uit den samenhang dezer feiten blijkt duidelijk dat de sociale wetgeving natuurlijk tot het gebied der economie, zooals wij dat hebben afgeperkt, behoort. En hiermede komen wij juist tot de kern van het verschil tusschen de ethische school der economie en Mr. N. G. Pierson.

Volgens dezen geleerde behoort de economie wel de regelen

aan te geven, die kunnen leiden tot verhooging der stoffelijke welvaart, maar staat deze buiten het onderzoek naar de ethische zijde der menschelijke verhoudingen en handelingen, die hun streven naar stoffelijke welvaart begeleiden en daardoor veroorzaakt of beïnfluenceerd worden.

Naar onze meening is dit onderzoek mede van het hoogste belang voor den economist. Wat baat het, of er millioenen meer zouden kunnen worden geproduceerd, wanneer daardoor de onrechtvaardigheid grooter of het karakter der menschen bedorven zou worden ? Een grootere welvaart kunnen wij dan alleen van harte welkom heeten en behoort door iederen particulieren persoon, staatsman, en door iedere regeering te worden bevorderd, als zij zich niet tot enkele weinige bevoorrechten beperkt en zij niet door uitbuiting van anderen verkregen wordt, maar wanneer zij hare zegeningen over groote klassen der samenleving uitspreidt. Dan heeft zij in haar gevolg een opbloei van de edelste hoedanigheden der menschen, een ontplooiing hunner moreele en intellectueele krachten, die voor den economist van duizend maal grootere waarde is, dan het feit van den materiëelen vooruitgang zelve.

De economie moet ook in ons land worden een ethische wetenschap, die zich niet tevreden stelt met het verklaren der oorzakenreeksen, die de economische verschijnselen onderling verbinden, zooals de economie van Ricardo, Mc. Culloch, Senior, Cairnes, Prince-Smith dit deed. Zij behoort, waar dit mogelijk is, tevens een ethischen maatstaf aan te leggen en te vragen : is de toestand, zooals die bestaat, goed en rechtvaardig en hoe kunnen wij dien verbeteren ?

Wanneer nu dit tot haar taak behoort, dan vallen ook binnen haar gebied, de sociale wetgeving en de sociale politiek, tenminste VOORZOOVER deze verandering trachten te brengen in economische toestanden en verhoudingen.

J. E. Cairnes, spreekt in zijn „The Character and logical method of Political Economy" (1ste druk 1857) als beginsel uit, dat de economie wel degelijk moet rekening houden met den invloed van religie en moraal. Wij citeeren hier zijn eigen woorden : (Blz. 59, 3de druk).

„Moral and religious considerations are to be taken account of by the economist precisely in so far as they are found, in fact, to affect the conduct of men in the pursuit of wealth."

Maar waar Cairnes tevens constateert, dat die invloed op de economische verschijnselen onbeteekenend is, stoort hij zich verder aan die uitspraak niet, zooals men trouwens van den laatsten trouwen volgeling van Ricardo en diens deductieve methode niet anders kon verwachten. Eerst waren het de socialistische Utopisten, die phantastisch philosofeerend, en, door hen beïnfluenceerd, Simonde de Sismondi (Nouveaux Principes d'Economie politique, 1819), die op meer wetenschappelijke gronden wezen op het verband, dat er bestaat tusschen economie en moraal en tusschen economie en recht. Later waren het eerst de wetenschappelijke socialisten en daarna vooral de Katheder-socialistische richting der historische school, die er op aandrongen om dit verband nooit uit het oog te verliezen.

Bij de beoordeeling der economische toestanden en der sociale politiek, d.i. dier politiek toch, die tracht ook de klasse der arbeiders en middenstanders, waar dit noodig en mogelijk is, een meer rechtvaardige economische positie te verschaffen en tevens de verhouding der leden dier klassen onderling een meer ethische richting te geven, bij de beoordeeling daarvan mag men nooit vergeten, dat niet het economisch belang van enkelen, maar het belang van het geheel in onze maatschappij of staat het gewichtigste is.

Bij het bespiegelend denken over de Maatschappij of den Staat meenen wij het sociale beginsel tegenover het individualisme als grondaxioma te moeten aanvaarden. Het is wel niet strikt bewijsbaar, dat de individuen als dienende organen van het geheel moeten beschouwd worden, maar men mag dit wel aannemen, omdat de mensch eerst door zijn geplaatst zijn in de maatschappij al de functies van geest en gemoed, die hem stempelen tot het hoogst georganiseerde wezen op aarde, tot ontwikkeling en werkzaamheid kan brengen en omdat aan den staat en de maatschappij de groote eeuwige rol te beurt valt het menschdom tot steeds hooger peil op te voeren. Op

zich zelf staande buiten de maatschappij is de mensch een onbeteekenend iets. Wij zijn het eens met Prof. Th. Funck-Brentano, die zegt : „L'individualisme, loin d'être la cause d'un developpement social quelconque, est le mal qui décompose toutes les sociétés en décadence ; il en est ainsi en Grèce, à Rome, il en est ainsi de nos jours : par son essence même, l'individualisme est la négation de toute organisation nationale et de toute hiérarchie sociale."

En al blijft het waar, dat alle maatschappelijke verbeteringen en veredelingen tot stand komen door het medium van de individueele psyche der menschen, waartoe ieder in zijn kleinen of grooteren kring krachtig kan meewerken, deze hebben toch dan eerst beteekenis voor onze wetenschap gekregen, wanneer zij niet meer individueele, sporadische gevallen betreffen doch een ethischen vooruitgang der maatschappij aanduiden.

Daarom is ook volgens vele economisten (o.a. Wagner) de vaderlandsliefde van zoo groote beteekenis, omdat deze bij den mensch buiten het zuiver egoïstische doel om stoffelijke welvaart voor zich en zijn gezin te bereiken, tevens de aspiratie opwekt om het belang van zijn land en zijn volk daarbij te dienen.

Doch niet alleen goede, ook ongunstige resultaten zijn van haar het gevolg, zooals de tijd, dien wij beleefden en die tot de vreeselijkste behoort, welke de geschiedenis kent ons heeft bewezen. Aan den eenen kant heeft hij ons laten zien, tot welke grootsche daden van opoffering, zelfverloochening en heldenmoed de vaderlandsliefde brengt, aan den anderen kant heeft die ons getoond, dat alle gruwelen en barbaarschheden, die de meest verdwaasde fantasie kan bedenken in haar naam bedreven kunnen worden tegenover werkelijke of vermeende vijanden en het zal wel een langen tijd moeten duren, helaas, voordat deze edele hartstocht weer in zijn normale, de menschelijke doeleinden bevorderende, banen kan worden teruggeleid.

Om de zesledige taak, die wij hebben aangewezen, naar behooren te vervullen, moet de economist bij zijn onderzoekingen gebruik maken van die wetenschappelijke methoden,

welke met het oog op het doel, dat hij nastreeft en de stof, die hij onderzoeken wil, het meest geschikt zijn om de waarheid te benaderen.

Bij de economische geschiedenis is de methode dezelfde als bij de algemeene historie, het onderzoek der schriftelijke bronnen, het zich eigen maken der uitkomsten van oudheidkundige en taalvergelijkende onderzoekingen, het bestudeeren van reisbeschrijvingen enz.

Bij de economische politiek als wetenschap is ook de methode gemakkelijk aan te wijzen. De kennis van de economische politiek in de verschillende landen en tijden is noodig om een oordeel te kunnen vormen over de economische politiek van onzen tijd. *De economische politiek als wetenschap is dan ook iets geheel anders dan de economische politiek, toegepast door den staatsman.* De eerste en daarmede houden wij ons hier alleen bezig, onderzoekt de verschillende beginselen en regelen, welke kunnen dienen om bij een bepaald volk in een bepaalden tijd en onder bepaalde omstandigheden een grootere welvaart of een meer gelijkmatige verdeeling der welvaart te bevorderen en gaat de oorzaken na, die een bepaalden loop der welvaart kunnen verklaren. Daarvoor is noodig de kennis der economische politiek van andere landen en tijden en het inzicht in de beginselen en regelen, waarop deze berust of berustte.

Bij deze vergelijkende studiën kan de statistiek uitstekende diensten bewijzen, doordat zij de quantitatieve gegevens en uitkomsten vastlegt in getallen, die vergeleken kunnen worden en door graphische voorstellingen het overzicht gemakkelijker maakt.

De vraag, welke methode voor de economische theorie het meest doeltreffend is, levert veel meer moeilijkheden op en heeft tot meer verschil van meening aanleiding gegeven. Zooals men weet, moet de economische theorie ons het algemeene wezen verklaren van de economische verschijnselen (b.v. het wezen van den prijs, van de waarde, van een arbeidscontract etc.) en van den algemeenen samenhang dier verschijnselen (b.v. het oorzakelijk verband tusschen grootere vraag naar arbeiders en het stijgen der loonen).

Twee verschillende methoden strijden hier om den voorrang. Sommige onderzoekers hechten de grootste waarde aan de **inductieve,** andere aan de **deductieve methode.**

De *inductieve methode* gaat uit van de feiten, die de ervaring, bepaalde historische of statistische onderzoekingen opleveren en trekt daaruit hare conclusiën.

Wij willen dit door een voorbeeld verduidelijken : Uit de dagelijksche ervaring weten wij, dat er tegenwoordig vele minderwaardige, vervalschte artikelen aan de markt gebracht worden. Verder is het een door de ervaring erkend feit, dat de mensch in het algemeen verlangt van zijne handelingen zooveel mogelijk voordeel te trekken. De volgens de inductieve methode werkende economist brengt nu deze feiten met elkaar in verband en komt tot de conclusie, dat er een oorzakelijk verband bestaat tusschen dien menschelijken hartstocht en de vervalsching der goederen. Daardoor heeft hij het theoretisch inzicht verhoogd, want hij heeft twee losse feiten in verband met elkaar gebracht en ons doen inzien, dat het eene feit het noodzakelijke gevolg is van het andere.

Op geheel andere wijze werkt men volgens de deductieve methode.

Daarbij gaat men uit van de eenvoudigste praemisse, bij voorkeur van een niet verder te ontleden gegeven. Zoo b.v. van die menschelijke eigenschap, welke hem drijft zooveel mogelijk te verkrijgen met zoo weinig mogelijk moeite (het zoogenaamd economisch motief). Van daaruit redeneert men verder en zegt : wanneer de staat dit economisch motief niet in zijn werking belet, dan zal, als wij afzien van ethisch goede motieven, ieder trachten goederen te produceeren waarbij de onkosten het geringst zijn en waarmede dus het meest te verdienen is. De producent zal dus trachten zijn arbeiders een zoo laag mogelijk loon te geven en goederen voort te brengen, die door zijn medeburgers het hoogst worden gewaardeerd. Hij zal zijn best doen zijn producten voor beter te doen doorgaan dan zij in waarheid zijn. Daardoor zal hij er toe komen ze onder een valschen naam te verkoopen en b.v. honig te noemen, wat in werkelijkheid maar een minder-

waardig chemisch praeparaat is met een op honig gelijkende smaak en reuk.

Beide methoden hebben haar eigenaardige voordeelen doch ook haar eigen onvolkomenheden.

De uitkomsten der inductieve methode zullen uit den aard der zaak meestal meer verband houden met de werkelijkheid. Zij put haar materiaal uit de ervaring of uit de geschiedenis en waar dit historisch-, statistisch- of ervaringsmateriaal goed is onderzocht en geordend, kan zij dus uitstekend worden toegepast. Maar een nadeel van het gebruik dezer methode is het feit, dat in de werkelijkheid bijna nooit twee verschijnselen precies overeenkomen. Een werkstaking hier en in een andere plaats of in een ander land kunnen geheel verschillende oorzaken hebben, zoodat zij in wezen en gevolgen geheel verschillend kunnen zijn, al zijn ze oogenschijnlijk volkomen aan elkaar gelijk. Het kennen der bloote feiten alleen is ons voor het wetenschappelijk onderzoek niet voldoende. Men moet daarbij tot de oorzaken dier verschijnselen teruggaan.

De deductieve methode, die dus uitgaat van die eigenschappen van het menschelijk gemoed welke tot economische handelingen drijft, (zoo b.v. het economisch motief), heeft eveneens haar voordeelen. Van daaruit redeneerend kan men vele der economische verschijnselen om ons heen verklaren.

Ook laat deze methode beter toe, dat men de werking van één bepaalde drijfveer uitsluitend onderzoekt en deze van de andere motieven isoleert. Dit isoleeren is zeer belangrijk en men spreekt zelfs van de „isoleerings-methode", welke ook wel bij inductie toegepast kan worden, maar veel moeilijker, daar men in het praktische leven geen experimenten kan doen en andere feiten niet gemakkelijk terzijde kan schuiven, zooals bij de deductie. Wil men b.v. alleen de gevolgen van het economisch motief nagaan, dan isoleert men het van de altruïstisch-moreele motieven bij den mensch. Men krijgt dan een helderder beeld van het verband tusschen drijfveer en gevolgen, wat een groot voordeel beteekent.

Doch het nadeel dezer methode is, dat men bij zijn conclusiën bijna steeds gevolgen leert kennen, die, hoe goed

begrepen ook, geheel van de werkelijkheid afwijken en dus dikwijls zonder eenig praktisch nut zijn. De menschelijke ziel is niet van zoo eenvoudige constructie ; men moet daarbij rekening houden met vele aspiraties, gevoelens en motieven. Daardoor zijn dan ook de conclusiën van de deductieve economisten zoo hevig met elkaar in strijd.

Zoo kwam Frédéric Bastiat tot het resultaat, dat, indien iedereen maar vrijgelaten werd om zijn streven naar stoffelijke welvaart te bevredigen, dit niet alleen voor dien persoon zelf van voordeel zou zijn, maar tevens voor de geheele maatschappij zou leiden tot een harmonische ontwikkeling aller deelen. Andere, eveneens volgens de deductieve methode werkende groote economisten, o.a. de socialist Rodbertus, kwamen tot een geheel tegengestelde conclusie. Zij denken, dat de werking van het economisch motief bij teugellooze vrijheid de ondernemers er toe zal leiden het grootste voordeel voor zichzelf te behalen, niét voor hunne ondergeschikten en niét voor de maatschappij.

Een eerste vereischte bij het toepassen der deductieve methode is de vergelijking der conclusiën met de werkelijkheid. Gebeurt dit niet, dan kan men, uitgaande van een juiste praemisse en volkomen logisch redeneerend, toch een slotsom verkrijgen, die geheel verschilt van de werkelijkheid. De conclusiën, waartoe Bastiat en Rodbertus komen, zijn beide logisch redeneerend verkregen. Toch staan ze diametraal tegenover elkaar, doordat Bastiat in de vrije concurrentiemaatschappij alleen de goede egoïstische eigenschappen zag werken van den mensch, die welvaart zoekt voor zich zelf en daardoor ook verspreidt voor anderen, terwijl Rodbertus bij zijn deductieve redeneeringen met het feit rekening houdt, dat deze egoïstische eigenschappen bij vele menschen de moraal dooden of in slaap sussen.

Bij inductie zoowel als bij deductie zijn het de feiten op zichzelf, die met elkaar in verband staan, doch is het de menschelijke geest, de synthetische werking van ons verstand, die dit oorzakelijk verband tusschen de feiten doet inzien, begrijpen. Zonder die werking van onzen geest zouden wij

slechts losse opeenvolgende feiten constateeren zonder causalen samenhang en zou een theoretische kennis onmogelijk zijn.

Volgens de deductieve methode werkend hebben de nieuwe Oostenrijksche economisten schoone, wetenschappelijk hoog staande werken geleverd, zoo o.a. die van Böhm-Bawerk over het Kapitaal en de kapitaalrente.

Intusschen lijkt ons de uitspraak van Pierson, dat de toepassing der inductieve methode de wetenschappelijke theoretische economie zou doen kwijnen, volkomen onbegrijpelijk, te meer daar hij toch de opkomst en bloei van de Historische school heeft meegemaakt. Werken, zooals die van Schmoller Wagner, Philippovich zijn mogelijk geworden door meer gebruik te maken van de ervaring, historisch en statistisch materiaal, dus door inductie. Toch zegt Mr. N. G. Pierson (Leerboek, deel I blz. 39) : „Alleen deductie voert tot het doel. Zoo vaak de deductieve methode met oordeel werd toegepast, bloeide de staathuishoudkunde ; werd zij verlaten, zoo verkreeg men misschien belangrijke bouwstoffen, maar die bouwstoffen werden niet verwerkt, de wetenschap der economie als zoodanig verkeerde in een tijdperk van stilstand." „Pierson is met zijn denken midden in het natuurrecht der 18de eeuw blijven steken," veronderstelt Prof. Mr. M. W. F. Treub in zijn inaugurale rede (De ontwikkeling der Staathuishoudkunde tot Sociale Economie).

Pierson erkent (Leerboek blz. 41) dat Alfred Marshall, de beroemde schrijver der „Principles of Economics", op wiens oordeel hij zich overigens zoo gaarne beroept, alle methoden, die op wetenschappelijke gronden tot opsporing der betrekkingen van oorzaak en gevolg zijn aanbevolen, bruikbaar acht voor den economist. Ook Pierson's groote voorganger, de eigenlijke stichter van de Oostenrijksche school Dr. Carl Menger, zegt hetzelfde op blz. 47 van zijn „Untersuchungen über die methode der Social-wissenschaften und der Politischen Oekonomie insbesondere" (1883) : „*Sowohl die exacte* (d.w.z. de deductieve) als auch die *realistische* (d.w.z. de inductieve) Richtung der theoretischen Forschung sind demnach berechtigt, beide sind Mittel zum Verständnisse

zur Voraussicht und zur Beherrschung der Volkswirtschaft, zu welchen Zwecken jede derselben in ihrer Weise beiträgt."

Ook naar onze meening is dit de eenige goede wetenschappelijke opvatting. Al naar het te behandelen onderwerp is soms deductie, soms inductie de aangewezen methode, maar beide zijn noodig en bij de meeste vraagstukken in eendrachtige samenwerking om de wetenschap de waarheid zoo dicht mogelijk te doen naderen. De wetenschappelijke theoretische economie staat dus tegenover deductie en inductie als een een kind tegenover zijn ouders ; aan beide heeft zij haar bestaan en verdere ontwikkeling te danken. Inductie levert de proef op de som der deductie, en omgekeerd, daarom zijn beide onmisbare factoren van het waarlijk synthetische denken.

Niet zonder bedoeling kozen wij zooëven een voorbeeld van deductieve redeneering, afgeleid uit het economisch motief. De liberaal-individualistische school der staathuishoudkunde, waartoe ook Mr. N. G. Pierson behoorde, meent de geheele economische theorie uit die grondstelling te kunnen deduceeren. In zijn leerboek (deel I blz. 119) zegt deze : „alle economische wetten hebben op commerciëele handelingen betrekking. Zuiver commerciëel is iedere handeling, waarbij krachtens overeenkomst een offer wordt gebracht van geld, goed of arbeid tegen een prestatie, welke naar de schatting van hem, die het offer brengt, ten minste gelijke waarde heeft."

Wij zouden hiermede vrede kunnen hebben, wanneer daaraan was toegevoegd : „Wij nemen dit als grondstelling aan en redeneeren nu verder, maar onze beweringen hebben dus alleen betrekking op uitsluitend in vrij ruilverkeer levende menschen. Wij beschouwen slechts een maatschappij, waar alleen het egoïstisch individualisme heerscht, waar men niet anders vindt dan den homo-oeconomicus en zijns gelijken, waar aan godsdienst, moraal en recht geen invloed toekomt, waar staatsbemoeiïng met het economisch leven niet voorkomt en waar de herinnering aan vroegere economische toestanden van communistisch bezit of gilderecht verloren is gegaan.

Ware dit alles daarbij uitdrukkelijk gezegd, dan had men met belangstelling de gevolgtrekkingen kunnen nagaan,

waartoe deze grondstelling voert, maar waar de uitkomsten als de eenig mogelijke economie worden voorgesteld, daar is een woord van protest op zijn plaats. Twee geleerden in ons land vooral hebben dat woord van protest laten weerklinken, nl. het eerst en het krachtigst : Prof. Mr. M. W. F. Treub in zijn tevoren genoemde inaugurele rede (Nov. 1896) en daarna Prof. Diepenhorst in zijn belangwekkende „Voorlezingen over de Geschiedenis der Economie". (1910) Blz. 72 en vlg.

Ook ons lijkt de psychologische grondslag, waarop Mr. Pierson zijn stelsel bouwde, te bekrompen.

Volgens Adolph Wagner, den beroemden Berlijnschen hoogleeraar, die op ruim tachtigjarigen leeftijd in 1917 zijn leerambt vaarwel zei en helaas spoedig daarop (8 Nov. 1917) overleed, moeten wij de motieven, die tot economische handelingen leiden, verdeelen in vijf groepen, die dan ieder nog weer kunnen worden verdeeld en gecombineerd, naar gelang ze bij de menschen voorkomen. (Zie zijn Grundlegung, blz. 87).

A. Egoïstische motieven :
   1e. Streven naar economisch voordeel en vrees voor schade.
   2e. Hoop op erkenning van diensten en vrees voor straf.
   3e. Eergevoel, eerzucht en vrees voor schande.
   4e. Neiging tot arbeid en vrees voor den toestand van werkeloosheid.

B. Niet-egoïstisch motief :
   5e. Drang van het innerlijk plichtsbesef om goed te handelen en vrees voor gewetenswroeging.

Om door een enkel voorbeeld de economische werking van het tweede motief aan te toonen kunnen wij wijzen op den toestand in Indië onder de Oost-Indische Compagnie en onder het Cultuurstelsel, toen de Inlanders ingespannen economisch werk verrichtten uit vrees voor straf.

De werking van het vijfde, niet-egoïstische, motief zien we o.a. bij de vele voorzitters, bestuursleden en commissarissen van coöperatieve en andere vereenigingen, die ongesalarieerd dikwijls economisch werk doen van de hoogste beteekenis

en zoo ook, gedurende den grooten wereldoorlog, de vele leden van rijks-, provinciale- en gemeentelijke commissies, belast met het toezicht op de distributie van levensmiddelen en andere benoodigdheden voor mensch en dier, wat niet beteekent, dat wij de opvatting huldigen alsof iedere dergelijke werkzaamheid het gevolg is alleen van zuiver niet-egoïstische motieven. Het menschelijk gemoed is te gecompliceerd, daar werken teveel met elkaar strijdende krachten om een dergelijke conclusie toe te laten. Praktisch zullen wel steeds de edele gevoelens, sub 5 vermeld, voorkomen in meerdere of mindere mate vermengd met die, sub A. genoemd ; zoo zal in casu 't onzelfzuchtig aanvaarden kwasi van eerebaantjes vaak innerlijk gemotiveerd worden door heerschzucht, eerzucht, maar dit neemt niet weg, dat het wel duidelijk is, dat niet alleen het zoogenaamd economisch motief (hier onder no. 1 genoemd) de menschen tot economischen arbeid brengt en dat de verspreiding van edeler inzichten de menschheid meer invloed zal doen ondervinden van de niet-egoïstische motieven.

Adolph Wagner erkent overigens, dat de werking van het economisch motief meer en meer algemeen wordt en dat dit den invloed van het vijfde niet-egoïstische motief op het economische leven op den achtergrond dringt ten voordeele wèl van de geldigheid der uit het economisch motief afgeleide theorie, doch zeer ten nadeele van de ethische en sociale zijde van ons maatschappelijk leven. De lust om bestuursfuncties als eereambt op zich te nemen begint jammerlijk te verminderen, ook in de hoogere kringen, die zich vroeger daarvoor gaarne beschikbaar stelden. In handel en bedrijf wordt veelal alles gebaseerd op het behalen van de grootste winst, zonder op het belang van werknemers en clientèle te letten, een beeld van egoïsme en hardvochtigheid, dat zich vooral gedurende den oorlogstijd in schrille kleuren begon af te teekenen. Wij gelooven, dat juist, waar de zucht naar eigen voordeel zóó de overhand neemt, dat de zwakkeren onbeschermd daaronder moeten lijden, de ethische richting der economie mede tot taak heeft de sociale zijde van het economisch leven weer meer op den voorgrond te brengen en

aan te toonen, welk een machtigen invloed ten goede de in goede banen geleide maatschappelijke krachten zoowel als de staat zelve kunnen uitoefenen. Misschien dat in de verre toekomst dan nog eens het altruïsme als grondslag en hoofdmotief van de economische handelingen der menschen zal mogen gelden.

Na deze bespiegelingen over eenige der grondslagen onzer wetenschap gaan we over tot een zoo beknopt mogelijk overzicht van de meest belangrijke economische stelsels.

BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER ECONOMIE

AN een wetenschap der Economie mag men eerst spreken van den tijd af, dat werkelijk een goede methode is aangewend tot onderzoek der economische verschijnselen en de betrekkingen tusschen die verschijnselen niet alleen zijn opgeteekend, maar ook doordacht.

Pierson noemt Adam Smith den grondvester onzer wetenschap, anderen hebben den Italiaanschen mercantilist Antonio Serra, Prof. Funck-Bretano uit Parijs heeft den Franschen mercantilist Montchrétien de Vatteville als zoodanig aangewezen. De geleerde professor August Oncken uit Bern wil den eerepalm reiken aan Quesnay, den stichter der Physiocratische school en Gustav Schmoller, het hoofd van de Historische school onzer wetenschap, aarzelt niet Friedrich List als den eersten werkelijk wetenschappelijken economist te betitelen, Friedrich List, die wel niet de stichter maar toch de wegbereider van den stichter der Historische school mag genoemd worden.

Hoe dit ook zij, wij zijn het in elk geval eens met Prof. Oncken, aan wiens hoofdwerk „Geschichte der Nationalökonomie vor Ad. Smith" wij voor het volgende meermalen iets ontleenden, dat het noodig is ook de kindsheid en jeugd onzer wetenschap te bestudeeren.

Heel anders dacht daarover J. B. Say, die zeide : „Les erreurs ne sont pas ce qu'il s'agit d'apprendre, mais ce qu'il faudrait oublier." Maar hij voegt daaraan toe : Cependant, toute espèce d'histoire est en droit de flatter la curiosité, elle apprend à connaître les procédés de l'esprit humain, une erreur dévoilée empêche qu'on n'y tombe de nouveau." Trouwens, ook J. B. Say zelf gaf een geschiedenis der economie.

Maar het is niet om deze praktische redenen alleen of om de nieuwsgierigheid te bevredigen, dat wij de ontwikkeling

der economische dendbeelden willen leeren kennen. Het is vooral om te doen inzien, dat iedere tijd zijn eigen ideeën en idealen heeft, zijn eigen wenschen en verlangens. De maatregelen bijv., door de mercantilisten van de 17e eeuw aangeprezen, mogen voor hun tijd zeer goed en wel doordacht zijn, zij behoeven daarom nu niet meer te worden gevolgd. De kennis der historie leert ons meer dan iets anders waardeering voor anderer idealen. Wij zien daardoor in, dat we deze moeten leeren begrijpen in hun tijdsomstandigheden.

Van een economische kennis, zooals wij die nu opvatten, was in de oudheid geen sprake, doordat het economisch leven toen nog van te weinig beteekenis was. Toch is het noodig ook het leven en de gedachten van dien tijd te leeren kennen om de ontwikkeling der wetenschap beter te begrijpen.

DE GRIEKEN EN ROMEINEN

NADAT de bevolking van Griekenland een vaste woonplaats had gekozen, was het meerendeel daarvan, zooals overal elders ook, door de noodzakelijkheid van intensieve bebouwing aan den grond gebonden en dus voor militaire doeleinden niet meer te gebruiken. Zoo ontstond er een beroepsklasse van militairen, die als machtigste de overige bevolking exploiteerde. Niet zoozeer als grondheeren, zooals bij de Germanen in de Middeleeuwen, doch hoofdzakelijk als machthebbers in de stad-staten aan de kust wisten zij het meeste voordeel te behalen uit het handelsverkeer met andere volken.

Reeds in de oudst bekende tijden werd er handel gedreven [1]). Uit de wetten van Hammurabi, die meer dan duizend jaren ouder zijn dan de Boeken van Mozes, krijgen wij reeds eenigen kijk op den handel van Oud-Babylonië. De weverij, ververij en borduurderij leverden toen reeds veel verlangde stoffen.

Later werden de Pheniciërs een groot handelsvolk. Hunne metaalwerken waren bekend. Homerus roemt de Sidonische bekers en zilveren kruiken. Ook gereedschappen van koper en wapenen van brons werden in groote hoeveelheden vervaardigd en uitgevoerd. Wereldberoemd waren de Tyrische purperververijen en de purper geverfde stoffen. Uit den propheet Ezechiël (o.a. hoofdstukken 27 en 28) zien wij hun belangrijke handelsmacht en rijkdom. Zoo zegt hoofdstuk 28 v. 33 : „Als uw marktwaren uit de zeeën voortkwamen, hebt gij vele volken verzadigd, met de veelheid uwer goederen en met uwen onderlingen koophandel hebt gij de Koningen der aarde rijk gemaakt".

---

1) Zie Prof. M. G. Schmidt : Geschichte des Welthandels.

Hun handelsalleenheerschappij werd echter gebroken, toen een ander volk den moed vatte om, zonder Phenicische bemiddeling, zelf de goederen te halen van de landen, waar deze werden geproduceerd. Zoo werden de Grieken eerst de mededingers en later de opvolgers van den Syrischen handel. Vooral toen door de veroveringstochten der Assyrische, Babylonische en Egyptische koningen de macht van den Syrischen kuststaat was gefnuikt, konden de Grieksche steden er aan denken zich los te maken van de Phenicische handelsmacht.

De Grieksche steden hadden de oostelijke kust van de Middellandsche zee met koloniën bedekt en door de onderlinge handelsbetrekkingen tusschen moederland en koloniën nam het verkeer geweldig toe. Zoo brachten de bewoners van Egina het tot een fabelachtigen rijkdom, niet alleen door den uitvoer van hun eigen producten als zalven, aardewerk en metaalgoederen, doch ook door hun handel in buitenlandsche graansoorten en industrie-artikelen. Ook Korinthe was door zijn gunstige ligging voor den handel bij uitnemendheid geschikt. Maar vooral aan de westkust van Klein-Azië waren de rijkste handelsplaatsen gelegen als Milete en Samos.

Athene ging veel later van den landbouw tot handel en industrie over. Na de verwoesting van Milete trok het meer en meer handel en ambacht naar zich toe en vooral onder het geniale bestuur van Pericles († 429 v. Chr.) werd Athene het middenpunt van kunst, wetenschap en handel.

Verdeeling van arbeid was in het oude Griekenland bekend. Zoo zegt Xenophon (444—353 v. Chr.): „in groote steden maakt de eene mannen-, de andere vrouwenschoeisel, de eene snijdt de stoffen, de andere maakt er kleeren van." In dien tijd was men dus reeds in de steden het tijdperk van het gesloten, huiselijk bedrijfsleven te boven.

Het ambachtswerk werd overal door slaven verricht. Iedere stad had haar eigen specialiteit. Uit Egina kwamen de beste galanterie-artikelen, uit Thebe de beste wagens, uit Ephesus en Mytilene de heerlijkste zalven en oliën, uit Chios en Samos

wollen stoffen, purperen kleeren en tapijten, uit Korinthe en Chalcis de beste metaalwaren.

In Athene voerden de lederfabrieken, metaalgieterijen en wapenfabrieken hare producten in groote hoeveelheden uit. Ook waren Athene's beeldhouwers, goudsmeden en steensnijders wijd en zijd beroemd, eveneens zijn aardewerk.

De invoer van slaven speelde in dien tijd bij het handelsverkeer een groote rol.

Noord-Afrika, Sicilië, beneden-Italië, Zuid-Frankrijk en Spanje werden met Grieksche volksplantingen bezet. Zoo werd ook Marseille, de nog steeds beroemde handelsstad, door Grieksche kooplieden gesticht. (Massilia).

Italië met zijn armere kustontwikkeling, waar dus niet zooveel schiereilanden, havens en inhammen waren, lokte zijn bewoners minder naar zee dan Griekenland. Landbouw en veeteelt waren daar dan ook oorspronkelijk veel meer en veel langer de grondslagen van de welvaart, hoewel Rome later een uitgebreiden handel dreef.

Reeds sedert ongeveer 1500 v. Chr. traden de Etruskers, die aan de monding van de Arno woonden, in handelsverbinding met de Pheniciërs en met het Oosten. Uit oude graven heeft men de bewijzen opgedolven, dat zij met Egypte en voor-Azië, met Griekenland en met Karthago handel dreven. Zelfs naar de Oostzee en naar de monden van de Weichsel, zoo ook naar Zwitserland en naar het Rijn- en Rhônedal voerden zij goederen mede.

Tegen 600 v. Chr. scheen het, alsof Etrurië de macht over Italië in handen zou krijgen, maar het werd overwonnen en Rome wist de heerschappij te veroveren. Karthago werd verwoest en Rome werd met zijn nieuw opgerichte vloot de drager van de wereldmacht van dien tijd.

In Rome kwamen de landbouw- en industrie-producten uit de verst verwijderde streken samen. De Italiaansche havens als Tarente, Ancona, Regium, Antium zagen een verbazingwekkende bedrijvigheid en in Rome zelf werden overal verkoophuizen en magazijnen opgericht.

In een Grieksche lofrede op Rome uit het midden van de tweede eeuw heet het : „tot u komt uit alle landen en zeeën, wat de jaargetijden opleveren en wat alle luchtstreken brengen, wat rivieren en zeeën en wat de arbeid van Hellenen kunnen voortbrengen. Zooveel schepen komen hier uit alle landen dat Rome wel een algemeene werkplaats voor de geheele aarde gelijkt." Welk een weelde daar heerschte kan men opmaken uit een mededeeling van Plinius den Ouderen, dat de invoer van Indië naar Italië aan zijden kleeding, stoffen en edelgesteenten jaarlijks ongeveer 10 millioen gulden bedroeg en dat de juweelenschat van Lollia Paulina een waarde van meer dan 3 millioen vertegenwoordigde.

Doch niet alleen naar het Oosten en Zuiden bewoog zich hun handelsverkeer. De Romeinsche legioenen legden wegen aan en brachten het verkeer naar het barbaarsche Noorden, over de Alpen naar Gallië en de Keltische hoogvlakte en naar Duitschland en ons land.

Reeds in de 4e eeuw voor Chr. was Pytheas van Massilia (Marseille) naar Engeland gevaren en deze verbinding werd door Rome voortgezet.

Paarden, runderen, schapen, zwijnen, ganzeveeren, dierenhuiden en vooral ook barnsteen waren begeerde handelsartikelen, evenals natuurlijk slaven. Ook was het blonde Germaansche haar een gewild artikel voor de pruiken der Zuidelijke brunetten.

Door den toevloed echter van genotmiddelen werd de weelderigheid in de hand gewerkt, en het zedenbederf en de ontaarding, in Rome begonnen, breidden zich weldra ook over de provinciën uit. Zoo verviel het eens machtige rijk aan innerlijke uitputting. Het had niet de kracht en energie meer om zijn macht te handhaven en de invallen van de jonge krachtige Germaansche stammen gaven het den genadestoot.

Maar ons interesseert hier niet zoozeer de economische werkzaamheid en ontwikkeling dezer volkeren als wel hun economisch gedachtenleven. Doch voor de ontwikkeling van een economische leer waren deze tijden ongeschikt, doordat

het economisch leven niet in voldoende in aanzien stond. Door slaven lieten de rijke heeren gewoonlijk hun industriëele ondernemingen besturen, terwijl zij zich zelf met philosofie en politiek bezig hielden.

Toch moeten wij even stilstaan bij enkele schrijvers en denkers, die op de verdere ontwikkeling der economische leer invloed gehad hebben.

Van de oude Grieken moeten wij twee geniale denkers noemen, die door alle tijden heen grooten invloed op de wetenschappelijke geesten hebben uitgeoefend, nl. Plato (428-347 v. Chr.) en Aristoteles (384-322 v. Chr.) In zijn dialogen over den staat (Politeia) geeft Plato aan, hoe volgens zijn idcaal de best denkbare staat moet ingericht zijn en deze utopie is de voorlooper geweest van de latere staatsromans.

In dien best denkbaren staat mogen alleen de klassen der philosofen en krijgslieden aan de regeering deelnemen en om deze zooveel mogelijk vrij te houden van private belangen moet tusschen de leden onderling zoowel *communisme* van bezittingen als van vrouwen heerschen. Plato wees ook met krachtige argumenten op het nut van *arbeidsverdeeling*.

De groote leerling van Plato, Aristoteles, achtte daarentegen persoonlijk eigendom beter voor de hoogere regeeringsklassen, daar volgens hem communisme verwaarloozing van het algemeen belang meebrengt.

Veel invloed heeft Aristoteles uitgeoefend op de latere Kanonieke leer door zijn beroemd betoog, dat het geld als zoodanig geen nieuw geld kan voortbrengen.

Wie geld op rente uitleent gebruikt het niet voor het doel waarvoor het was ingesteld nl. om den handel, dien hij trouwens ook verfoeit, gemakkelijk of mogelijk te maken. Wie wenscht voor een bepaalde som gelds een grooter bedrag terug te ontvangen, zonder daarvoor eenige moeite te doen, maakt zich schuldig aan een onnatuurlijk en misdadig verlangen. Het rentetrekken moest volgens Aristoteles dan ook verboden worden.

Ofschoon hij zelf met de dochter van een vroegeren slaaf getrouwd was, heeft Aristoteles toch de slavernij verdedigd

als een beslist onmisbare en volgens de natuurwetten noodzakelijke instelling in de maatschappij.

Van de Romeinen willen wij Cicero (107-44 v. Chr.) noemen, die evenals vele andere Romeinsche schrijvers vooral wees op de groote waarde van een goed ingerichten landbouw, minder om de financiëele voordeelen die deze kan opleveren, dan wel om door het eenvoudige landelijke leven de Romeinsche zeden te verbeteren.

Plinius (23-79 n. Chr.) zag in de langzaam zich ontwikkelende groote landgoederen, die door de slaven werden bewerkt, de zoogenaamde latifundia, waar van het sobere boerenleven niets overbleef, de oorzaak van den ondergang van Rome.

Het ontstaan van het Natuurrecht.

Wij mogen van de oudheid geen afscheid nemen zonder eenige woorden te wijden aan de Grieksche philosofische school der Epicuristen, waarvan Epicurus (342-271 v. Chr.) de stichter is, waar wij de kiemen vinden van de leer der latere Manchesterschool, die staatsonthouding predikt, en van die leer van het natuurrecht, volgens welke de staat is ontstaan uit een maatschappelijke contract tusschen de menschen. Zonder dit sociaal verdrag zouden de menschen elkaar opeten, meenen de epicuristen. Zij concludeeren hieruit verder, dat het recht zuiver menschenwerk is en dat er dus alleen het positieve recht bestaat, de door menschen gemaakte wetten, welke alleen bindend zijn om het nut, dat zij geven. Zij gelooven niet aan het hoogere recht, dat voortgekomen is uit de Goddelijke rede, het recht dus, dat bestaan zou, ook als de menschen geen wetten hadden gemaakt.

Geheel anders dachten de Stoïcijnen, waarvan Zeno (340-270 v. Chr.) de voorganger was, maar wiens leer voornamelijk is bewerkt en verbreid door de Romeinsche latere aanhangers als Cicero, Seneca, Epictetus en Marcus Aurelius en zoo haar sporen heeft nagelaten in het Romeinsche recht. Wij moeten over deze leer spreken, omdat daaruit zijn voortgekomen de opvattingen van het natuurrecht, die eeuwenlang de rechts-

wetenschappen beheerschten en waaruit in de 18de eeuw de physiocraten en Adam Smith de staathuishoudkunde zouden ontbolsteren 1).

De Stoïcijnen zagen in het begrip natuurwet iets van godsdienstige beteekenis. De geheele wereld is volgens hen ontstaan uit het goddelijk vuur, dat materiëel de oorzaak is van onze stoffelijke wereld, terwijl de alles kennende en doeltreffende goddelijke rede alles naar het schoonste, beste en hoogste einddoel leidt. Met het begrip *natuurwettelijkheid* willen de Stoïcijnen nu zeggen, dat in de wereld niet wanorde en onverstand, maar regelmaat en rede heerschen. Door de goddelijke natuurwetten wordt alles zoo schoon geregeld, niet alleen de wereld buiten den mensch, maar ook de menschelijke geest zelf, waar zij de denkende rede vormen, die ons het redelijke van de buitenwereld kan doen beseffen. Werden nu de menschen alleen beheerscht door de goddelijke rede, dan zou deze in het recht gekristalliseerd zijn tot het hoogste, schoonste, verhevenste recht, dat denkbaar is, en zoo komen wij tot het tweede voor ons belangrijke begrip der Stoïcijnen. Dit hoogste recht noemen zij *Natuurrecht*.

Eenmaal heeft dit ideale recht, dit natuurrecht, onder de menschen geheerscht. Toen bestond er volkomen gelijkheid, vrijheid en humaniteit, maar deze tijden zijn lang voorbij. Door den hartstocht en het onverstand der menschen is dit te niet gedaan en nu kennen wij nog slechts een minderwaardige afspiegeling ervan, nl. het *positieve recht*, zooals dat is vastgelegd in de wetten en door de wet erkende gewoonten.

Deze onderscheiding nu tusschen ideaal recht en positief recht vinden wij ook terug bij de Kerkvaders der oude Christelijke kerk. Zoo zegt Tertullianus: wij, Christenen, bezitten

---

1) Zie: *Dr. Wilhelm Hasbach*: „Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von François Quesnay und Adam Smith begründeten politischen Oekonomie."

Ernst Troeltsch: „Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen."

Johannes Meyer: „Das soziale Naturrecht in den Christlichen Kirchen."

volgens ons hoogste recht alles gemeenschappelijk, behalve de vrouwen en ook Ambrosius († 397) zeide: de natuur schiep het recht van het gemeenschappelijk bezit; door geweld en usurpatie is daaruit het recht van het privaatbezit voortgekomen.

Maar terwijl de Stoïcijnen dit natuurrecht verklaarden als heerschende in het gulden verleden door de pure kracht der goddelijke oerstof, zoolang zij zuiver werken kon, ongehinderd door de boosheid der menschen, lieten de oud-christelijke kerkvaders dit pantheïstische begrip vallen en verklaarden de ongestoorde werking van de natuurwet als de uitdrukking van den wil en de rede Gods, die ons geopenbaard wordt in het Oude Testament, vooral in de Tien geboden, en in het Evangelie van Jezus. Als de mensch zoo hoog stond, dat God's wil zuiver kon heerschen onder de menschen, zooals dat in de Tien geboden en het Evangelie wordt verlangd, dan zou hier op aarde het natuurrecht, het ideale recht bloeien. Doch door der menschen zondeval, gesymboliseerd in den val van Adam, leven wij niet onder het absolute, maar onder het slechts *relatieve* natuurrecht.

Ware de zondelooze toestand blijven bestaan, dan zouden wij volgens de kerkvaders nog leven in vrijheid en gelijkheid, maar nu de zonde het absolute natuurrecht heeft onmogelijk gemaakt, moeten wij ons schikken naar God's wil en met het relatieve natuurrecht genoegen nemen.

Daardoor wordt het idealistische revolutionnaire schitterlicht van de leer van het natuurrecht verduisterd, hoewel het telkenmale nog weer bij enkele Christelijke en andere secten opflikkert. Zelfs de Fransche revolutionnairen ontleenden hun gloed aan die oude leer, maar, zooals gezegd, de Kerk ging hierin niet meer mee.

De latere kerkvaders wezen niet meer zoozeer op het zuivere idealisme van de Bergrede in de Evangeliën, doch steunden meer op de brieven van den apostel Paulus, die onderdanigheid tegenover de gestelde machten en het zich richten naar de wetten van staat en autoriteiten voorschreef.

Een van de beroemdste kerkvaders was Augustinus (354-

430), die in Noord-Afrika werd geboren als zoon van een heidenschen vader en een christen moeder. Op 19jarigen leeftijd komt hem een geschrift van Cicero in handen, Hortensius, waarin deze den lof zingt van de wijsbegeerte en van het geestelijke leven tegenover het zinnelijke. Dit boek wordt voor Augustinus een openbaring en hij zoekt gemeenschap met de menschen, die Cicero's woorden tot grondslag nemen voor hun levensbeschouwing.

Voor ons is vooral van belang Augustinus' werk: De Civitate Dei (de stad Gods ± 413). Volgens hem moeten de voorbeschikten, de uitverkorenen, die alleen tot deze Goddelijke stad, waarmede hij de Christelijke kerk bedoelde, gerekend worden en tusschen wie het hoogste ideale recht, het natuurrecht heerscht, trachten ook in de buitenwereld het absolute natuurrecht tot heerschappij te brengen, door het gevallen menschdom door kennis en beschaving op te heffen en door verspreiding der hoogste wijsheid, der kennis Gods.

Het verspreiden van deze beginselen in de buitenwereld kon in dezen tijd niet anders dan op zeer beperkte wijze gebeuren, zoolang de Romeinsche staat krachtig was en vijandig tegenover de toen nog zwakke Christelijke kerk stond. Na den val van het Romeinsche rijk werd dit anders in de Germaansche nieuwe staten, welke juist de nieuwe cultuuridealen in de Christelijke kerk zochten en vonden.

Zoo zien wij dat in dien oudsten tijd reeds tegen elkaar streden aan den eenen kant, wat men zou kunnen noemen het socialistische ideaal, aan den anderen het zich neerleggen bij ongelijkheid en heerschersmacht, een strijd die ook zou gestreden worden, even hevig en heviger, in de middeleeuwen en in onzen tijd.

Eerst zullen wij spreken over de middeleeuwen, die wij zoo noemen, omdat we die tijden tegenover de oudheid stellen. Daarbij mogen wij niet vergeten, dat Griekenland en Rome hebben gehad hun oudheid, middeleeuwen, bloeitijd en ondergang en dat datgene, wat wij de middeleeuwen noemen, eigenlijk begint met de oudheid, de barbaarsche toestanden van het Germaansche volk.

DE MIDDELEEUWEN

1. De ontwikkeling van het Natuur- en Kanonieke recht.

ALVORENS de maatschappelijke toestanden van deze tijden te bespreken willen wij nog in het kort den loop van het *natuurrecht* vervolgen, omdat daaruit de economie is voortgesproten.

Zooals wij gezien hebben begrepen de kerkvaders, dat men de onbereikbare idealen van het *absolute* natuurrecht moest laten varen. Gregorius de Groote (540-604) is een der eerste theologen geweest, die uitsprak, dat in onze wereld God het *relatieve* natuurrecht heeft gegeven als straf voor de zonde, maar tevens als middel om de zondige wereld op te voeden. Zoo kreeg de middeleeuwsche maatschappij met hare feodale toestanden en afscheiding van standen, die ten zeerste afwijken van de ideale gelijkheid van het absolute natuurrecht, haar kerkelijke wijding.

In socialen zin werkte de leer van Paus Gregorius dus conservatief, evenals die van zijn grooten volgeling Thomas van Aquino (1224-1274). Deze was van grafelijke afkomst en doceerde theologie in Parijs en andere steden. Zijn leer is voor onzen tijd nog van bijzondere beteekenis, doordat Paus Leo XIII in zijn encycliek „Rerum novarum" zich nadrukkelijk beroept op Thomas van Aquino om aan te toonen, dat privaat bezit in onze maatschappij noodzakelijk is.

Al is het waar, dat het natuurrecht leert, dat alle goederen gemeenschappelijk zijn, zegt deze heilige Scholasticus, dan beteekent dit toch slechts, dat alle bestaande goederen voor het geheele menschengeslacht dienen, maar volstrekt niet, dat het eigendomsrecht communistisch moet zijn. Ook bij privaat eigendomsrecht verliezen de goederen daardoor niet hun bestemming. Integendeel, in onze maatschappij van zondige menschen is het privaat bezit het eenige middel om de

nuttige werking der goederen zoo groot mogelijk te maken. Privaat eigendom, slavernij en geweldheerschappij zijn noodig en door God in de wereld gebracht om het menschdom voor de zonden te straffen en het tot hooger op te voeren. Thomas van Aquino ziet het ideaal voor de Christelijke wereld in de patriarchale toestanden der ongelijkheid en der trapsgewijze verdeeling der maatschappij in hooge en lagere standen. Dan eerst vormt de samenleving een schoon, harmonisch geheel, een organisme.

Thomas van Aquino zag dus in zijn maatschappij de door God gewilde harmonie, maar er zijn in de latere middeleeuwen vele Christelijke revolutionnaire secten geweest, die deze harmonie daarin niet konden ontdekken. Den rijken kerkelijken en wereldlijken Grooten hielden zij hún ideaal voor, uitgesproken in de Bergrede, waar geschreven staat : „Vergadert U geen schatten op aarde."

En reeds een jongere tijdgenoot van Thomas van Aquino, onze. Vlaamsch-Nederlandsche dichter Jacob van Maerlant (geb. ± 1235), zag tusschen eigendom en haat, nijd en afgunst een nauw verband, zooals blijkt uit zijn beroemde samenspraak in dichtmaat tusschen hem en een ons onbekend gebleven vriend Martijn, welk gedicht gewoonlijk naar de aanvangswoorden „Wapene Martijn" wordt genoemd en waarin o.a. de volgende revolutionnaire strophe voorkomt :

„Twee worde in die werelt sijn,
„Dats allene *mijn* ende *dijn* ;
„Mochtmen die verdriven,
„Pays ende vrede bleven fijn,
„Het ware al vri, niemen eygijn,
„Manne metten wiven."

Terwijl hij het op een andere plaats eens is met het oude Duitsche recht van den Saksenspiegel, voorzoover dat den waren oorsprong van de lijfeigenschap aangeeft : (eygijn = lijfeigen).

„Martijn, die Duutsce loy vertelt,
„Dat van onrechter gewelt
„Eygendoem es comen.

Zoo streden verder o.a. de Taborieten voor maatschappelijke gelijkheid en communisme. In dezelfde richting bewogen zich de boerenopstanden omstreeks den tijd der Hervorming. Zij allen meenden dat hun handelen hun door het Evangelie voorgeschreven was.

Al hebben de middeleeuwen ook geen eigenlijke wetenschappelijke economische theorie gekend, toch golden er door den grooten, overheerschenden invloed der katholieke kerk economische beginselen, welke vervat zijn in haar rechtsleer, het *Kanonieke recht*. Dit wordt geput uit het Corpus juris canonici, dat door den Bologneeser monnik Gratianus in het midden der 12de eeuw werd samengesteld uit verschillende documenten, uitspraken van kerkvaders etc., die tot de 3de eeuw terugreiken en later aangevuld zijn door de besluiten van opeenvolgende pausen en conciliën.

Dit recht is, zooals licht te begrijpen valt, geheel doortrokken met ethische beginselen. Waar men met zijne medemenschen in aanraking komt, daar heersche rechtvaardigheid als voornaamste norm.

In het paradijs heeft het hoogste natuurrecht gegolden van volkomen gelijkheid, die nu niet meer mogelijk is. Door de zonde der menschen is het verschil tusschen mijn en dijn in de wereld gekomen, terwijl alleen in de kerk en in de kloosters het hoogste ideale recht kan blijven gelden. De leek kan dus privaat bezit verwerven, maar moet dit beschouwen als een hem toevertrouwd pand, voor welks gebruik hij God rekenschap verschuldigd is. (Deze opvatting hebben wij ook hooren uitspreken door Adolph Wagner in zijn bekende Rede over de sociale quaestie te Berlijn in 1871).

De kerk moet de rijken aandrijven om van hun overvloed den armen een gedeelte af te staan. In handel en wandel heeft elkeen de plicht te zorgen, dat de sterke niet op oneerlijke wijze voordeel trekt uit de zwakte of onkunde van zijn medemensch. Zoo komt de kerk er toe allen woeker, waaronder zij niet slechts rentewoeker maar alle oneerlijke economische uitbuiting verstaat, te onderdrukken.

De Kanonisten beschouwen in de leekenmaatschappij het

landbouwbedrijf als de zedelijk hoogst staande kostwinning ; daarna komt het ambacht. De handel wordt slechts geduld als een noodzakelijk kwaad, daar de handelaren, naar zij meenen, zich meer toeleggen op list, dan op vlijt en eerlijken arbeid. Het geld, voor zoover het niet dient als waardemeter doch als kapitaalfonds, beschouwt de Kanonieke leer als een zaak des duivels. Land is de eenige ethisch te rechtvaardigen kapitaalbelegging. Het geld daarentegen is het resultaat van inhaligheid en aardsche begeerte en de Kanonisten sluiten zich dan ook aan bij Aristoteles, die het rentetrekken van uitgeleend kapitaal verafschuwde, daar geld geen geld kan voortbrengen, terwijl de aarde wel vruchten voortbrengt.

Doch de groote theoloog Thomas d'Aquino, wiens leer niet alleen op Aristoteles bouwde, doch wiens beteekenis juist hierin lag, dat hij diens antieke wijsheid doortrok met de wetenschap der Kerkvaders, met de leerstukken uit het Romeinsche recht en bovenal ook met zijn eigen rijke levenservaring heeft dit renteverbod beter in verband gebracht met de eischen der veranderde tijden.

Hij blijft het rente ontvangen voor consumtieve credieten verafschuwen, daar dit beteekent het bestelen van den nooddruftige, doch overal daar, waar aan het uitleenen van geld arbeid, moeite of risico's verbonden zijn of kunnen worden verondersteld, laat hij een, tot een maximum beperkte rente toe. In dien tijd reeds ontwikkelde zich de plaatselijke wissel, waarbij geen rente werd toegelaten, tot een wisselverkeer van plaats tot plaats en bij dit laatste werd een transport van het betrokken bedrag gefingeerd, waarvoor dan een vergoeding mocht berekend worden, zoowel voor den arbeid als voor het risico. Zoo ook, wanneer verschillende personen een handelsvereeniging aangingen en enkele alleen hun arbeid andere kapitaal beschikbaar stelden, dan kon Thomas d'Aquino met de maatschappelijke eischen meegaan en een rente tot een wettelijk bepaalde hoogte toestaan.

Terwijl het nemen van pacht voor landverhuring door niemand werd bestreden, daar hierbij, naar men zeide, niemand werd geëxploiteerd en dit voor de Kerk van dien tijd de eenige

vorm van vruchtdragende kapitaalbelegging was, begon de Kerk op den duur ook door de vingers te zien en later door Paus Martinus V in 1425 als wettig te erkennen den zoog. Rentekoop. Hierbij deed men een stuk grond of een huis tijdelijk of eeuwig aan een ander over en genoot daarvan dan een daarmee overeenstemmende periodieke rente.

Men ziet dus ook hieruit, dat de kerkelijke wijsgeeren zoowel als de machthebbers niet om ideëele redenen de stoffelijke belangen van de Kerk zelf of van haar onderhoorigen wilden benadeelen door zich te blijven verzetten tegen niet meer in haar versleten beddingen te houden economisch-sociale stroomingen.

Van den economischen kant gezien is de *leer van den rechtvaardigen prijs* (justum pretium) de hoofdleer der Kanonisten en deze werd vooral door den heiligen Thomas van Aquino uitgewerkt [1]). Prijs beteekent bij de Kanonisten altijd een tegenprestatie in gemunt geld, niet in andere voorwerpen. Bij iederen koop moet de waarde van het goed en het betalingsmiddel gelijk zijn. Woeker, onrechtmatige bevoordeeling van de eene of de andere partij is verboden. Daarom mogen volgens hem slechts voorradige goederen worden verhandeld, die op de plaats, waar de koop geschiedt, onderzocht kunnen worden en deze moeten contant worden betaald, daar verkoop op crediet gemakkelijk zou kunnen leiden tot het berekenen van een rente, wat de ergste vorm van woeker is. Hij eischt dan ook een strenge contrôle op de hoedanigheid der te verkoopen goederen.

De steden moeten prijsnoteeringen vaststellen en deze deden dit kan ook in een vaste som voor de ambachtsproducten, terwijl zij voor den handel, die meer vrijheid noodig had, maxima en minima bepaalde.

De gemiddelde prijs was dan de ruilwaarde of het justum pretium. Overtreding der maximum- of minimum-prijzen werd zwaar gestraft. Deze prijszettingen waren ook noodig in het

1) Zie het art. Thomas van Aquino in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

algemeen belang — daarom zoo algemeen aanvaard tot aan de Fransche revolutie — daar zij een tegenwicht vormden tegen den monopolistischen geest der gilden, die in staat zouden zijn geweest, daar zij zooveel mogelijk alle concurrentie buitensloten hun prijzen tot in het onmenschelijke te verhoogen.

Het gold dus voor onrechtvaardig goederen te verkoopen boven of beneden de waarde. Maar hoe nu de ruilwaarde of het justum pretium te bepalen ? Hieromtrent ontwikkelt Thomas van Aquino reeds een ruilwaardetheorie, die de verschillende invloeden, welke op de ruilwaarde inwerken, goed in aanmerking neemt.

De ruilwaarde wordt in de eerste plaats bepaald door de innerlijke qualiteit van het goed, dus door zijn gebruikswaarde ; daarna moet men de productiekosten en een matig loon voor degenen, die er aan meegewerkt, het tentoongesteld, verhandeld of het vervoerd hebben, in aanmerking nemen. Tenslotte is van belang de werking van vraag en aanbod.

Maar de verkooper mag geen misbruik maken van een toevallige behoefte aan zijn artikel of van den noodtoestand der koopers, want deze toevallige omstandigheden hebben geen beteekenis voor de werkelijke natuurlijke ruilwaarde of het justum pretium. Ook is het opkoopen van een geheelen voorraad goederen, om de markt dan als monopolist te beheerschen, ten strengste verboden.

Onder de regeering van Karel den Grooten werd het rentetrekken van een geleende som reeds verboden en de kerk heeft dit verbod dikwijls herhaald. Zelve mocht de kerk haar gronden in pacht afstaan, oorspronkelijk tegen een pachtsom in natura, maar bij het opkomen van den geldsomloop tegen pacht in geld.

In de latere middeleeuwen was het renteverbod natuurlijk bij den opkomenden handel en verkeer in het geheel niet meer te handhaven en werd door de praktijk van het economisch leven een verouderde theorie aan kant gezet.

2. De Economische ontwikkeling.

Op de middeleeuwsche toestanden en economische geschiedenis moeten wij hier dieper ingaan, daar deze in tegen-

stelling met die der oudheid voor ons van groot belang zijn om een inzicht te krijgen in het ontstaan van onze hedendaagsche maatschappij. Karl Bücher verdeelt in zijn „Entstehung der Volkswirtschaft" de economische ontwikkelingsgeschiedenis in drie perioden n.l.

1e. van de huishoudelijke bedrijvigheid (geschlossene Hauswirtschaft),
2e. van het stedelijk bedrijfsleven (Stadtwirtschaft),
3e. van het nationale bedrijfsleven (Volkswirtschaft).

In de eerste periode wordt alleen geproduceerd voor de huishouding, die het geproduceerde ook consumeert, dus zonder ruil. Al lijkt de „villa" van een grondheer ook meer op een dorp dan op een huisgezin, allen werken toch zonder ruil voor het hof van den Senior.

In de tweede periode wordt rechtstreeks geproduceerd voor de klanten, die de goederen verbruiken, dus zonder tusschenhandel. Wel krijgt de handel in de latere middeleeuwen steeds meer beteekenis.

In de derde periode moeten de goederen gewoonlijk vele bedrijven doorloopen, voor zij in handen der verbruikers komen en worden zij als objecten van het wereldverkeer zoo noodig uit de verst verwijderde streken aangevoerd.

De middeleeuwsche *Marke* en het *Vroonhof* van een grondheer met de daaromheen liggende dienstbare hoeven leveren voorbeelden van de „geschlossene Hauswirtschaften". De middeleeuwsche *Steden* leveren de illustratie van de „Stadtwirtschaft." De derde periode ontplooit zich na de middeleeuwen.

De Geschiedenis dezer drie instituten willen wij zoo kort mogelijk schetsen [1]). Daarbij behoeven wij zeker nauwelijks te

1) Zie Aug. Oncken : Geschichte der Nationalökonomie vor Ad. Smith.
K. Lamprecht : Deutsche Geschichte,
v. Inama-Sternegg : Deutsche Wirtschaftsgeschichte,
Art. Grundbesitz in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

betoogen, dat het veel bewogen en rijk genuanceerde maatschappelijke leven zich niet stoort aan de formeele scheidingslijnen, die de wetenschap trekt, maar van den eenen toestand in den anderen overgaat met behoud van vele oude instellingen en gebruiken. Niet alleen is er van een sprong bij het verlaten van zoo'n periode geen sprake, maar zelfs zijn de tijdstippen van overgang niet bij benadering aan te geven.

De middeleeuwsche Marke.

Toen de Germaansche stammen op hun krakende tentwagens Europa binnendrongen, stonden zij geenszins op een zoo lagen trap van ontwikkeling als b.v. de Amerikaansche wilde Roodhuiden. Wij vinden hen, zegt Felix Dahn, met een weliswaar eenvoudige cultuur, zij waren wel barbaren vergeleken bij de Grieken en Romeinen in hun bloeitijd, maar toch klaarblijkelijk tot hoogere ontwikkeling in staat en bestemd. Zij voerden runderen, schapen en geiten in groote kudden met zich mee, lieten deze grazen tot de velden kaal waren en trokken dan weer verder naar nieuwe streken. Ook werd wel eens een enkele maal een veld bebouwd.

De Germaansche staat uit den oertijd was een volksstam van ongeveer 30—40000 zielen, verdeeld in honderd-schappen, militaire afdeelingen van het geheele leger, die weer in kleinere geslachten en families verdeeld waren.

Wanneer zulk een stam een bepaald gebied veroverd had, dan werd de buit door den Hertog, het hoofd van den stam, met behulp van de hoofden der honderdschappen (principes) verdeeld. Iedere stamgenoot kreeg een gelijk deel daarvan, behalve de hoogere en lagere aanvoerders, die voor zich op een grooter deel aanspraak maakten.

Zooals we zeiden, trokken de Germanen eerst als nomaden van de eene plaats naar de andere, doch op den duur moesten zij een vaste woonplaats kiezen. In den tijd van Caesar, dus omstreeks 50 v. Chr. bezat de stam nog het geheele grondgebied, terwijl ieder honderdschap slechts voor een bepaalden tijd een stuk ter bebouwing kreeg. In den tijd van Tacitus (± 100

na Chr.) hebben de honderschappen, die nu niet meer alleen legerafdeelingen, maar economische eenheden — markgenootschappen — waren geworden, hun eigen gebied.

Waar de Germanen na strijd hun woonplaats moesten veroveren, daar verdreven zij de oude bewoners of vermengden zich met hen, terwijl de bezittingen werden verdeeld. De nieuwe heeren werden dan met grooter bezit en grootere macht toegerust dan de overwonnen volken. Zoo ontstonden b.v. de Romaansche volken uit de vermenging van de Germaansche overwinnaars met de oudere Romeinsche bestanddeelen.

Doch waar de Germanen zich op onbewoonde plaatsen vestigden, daar kreeg men het zuiver Germaansche Markgenootschap met oorspronkelijke gelijkheid van alle genooten.

Het markgenootschap was een instituuut, niet met één enkel bepaald doel, doch bestemd voor alle levensdoeleinden der bevolking; zoowel de regilieuse, militaire, economische als de overige sociale belangen werden door de Corporatie of onder toezicht van deze behartigd. Binnen den kring van het markgenootschap werd geproduceerd en de voortgebrachte goederen in dien kring verteerd. Iedere familie had dezelfde rechten bij het nemen van de corporatieve besluiten en deze gemeenschappelijk genomen besluiten beheerschten alles.

Ieder genoot had het recht op een hoeve, die hij te beheeren had als een soort van publiek ambtenaar, en was aan de gemeenschap over dit beheer verantwoording schuldig.

De Germanen vestigden zich ook wel op alleen staande hofsteden, maar verkozen toch meestal de vorming van dorpen.

Deze dorpen [1]) waren omgeven door een verschansing van palissaden met enkele poortachtige ingangen, die 's nachts door wachters met losgelaten honden werden bewaakt.

Het ambacht heeft er nog slechts geringe beteekenis; landbouw, visscherij en veeteelt zijn er de hoofdmiddelen

1) Zie Prof. Blok: Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, Deel I.

van bestaan. Wel vindt men in ieder dorp een zadelmaker, wevers, timmerlui en smeden, die men kunstenaars noemt en waarvan vooral de goudsmeden in hoog aanzien staan, maar overigens was iedere bewoner zooveel mogelijk zijn eigen timmerman, slager, metselaar etc. Tenminste voor zoover de *banrechten* van een grondheer die vrijheid later niet beperkten. In vele gemeenten wist n.l. de grondheer alle rechten tot zich te trekken, die vroeger aan de gemeenschap hadden toebehoord. Terwijl oorspronkelijk in het woonhuis van den oudste der sibbe, als het middelpunt van de gemeentelijke administratie van de geheele gemeenschap werd geslacht, gebakken, het koren gemalen, en de wijn werd gekelderd en verkocht, waarvoor het te betalen loon aan de geheele gemeenschap ten goede kwam wist de heer zich in vele gemeenten van deze bedrijven meester te maken en ze als zijn monopolie te exploiteeren, onderwijl hij zich voor deze geüsurpeerde macht flinke retributies liet betalen. In den naam van zijn banrecht als jus universitatis bleef de herinnering voortleven aan het vroegere gemeenschapsrecht.

Rudolf Leonhard [1]) neemt in navolging van Lippert aan, dat in het oude gemeenschapshuis eens de geheele familie (sibbe) samen woonde, zoodra zij zich een vaste woonplaats gekozen had. Het bestuur werd uitgeoefend door den oudste, den Patriarch, die zich in vele gevallen bij uitbreiding en splitsing van de familie wist op te werken tot hoofdman van het dorp, verder tot opperhoofd van den stam en ten slotte tot volkshoofd of koning (afkomstig van het oud-Germaansche kuningas afgeleid van den Gothischen stam kuni = het geslacht).

De inrichting van de Mark was zeer eigenaardig. In de eerste plaats had men er een ruimte voor offerdienst en rechtspraak. Daaromheen stonden de woonhuizen der markgenooten met open tusschenruimten. In dezen kring heerschte de grootste vrede, want wandaden, hier verricht, werden het zwaarst ge-

[1]) Zie zijn Urgemeinde und Urfeudalität in Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1918, blz. 706.

straft. Daarna kwam het omheinde gebied, waarin de tuinen en gebouwen voor het landbouwbedrijf der genooten gelegen waren. Deze vormden te zamen met het woonhuis hun persoonlijk eigendom. Hier omheen lag het akkerland (Feldmarke), waar de algemeene landbouw werd uitgeoefend. Hiervan kreeg ieder een stuk ter bebouwing, grooter of kleiner naar de mate der vruchtbaarheid, terwijl het om het jaar, soms ook om de twee of drie jaren weer aan de gemeenschap verviel, om dan weer te worden verdeeld of verloot.

Daar omheen lag de Allmende, de gemeenschappelijke weide, en het gemeenschappelijke bosch, waar ieder zijn vee kon laten weiden, hout kon sprokkelen, visschen etc. al naar zijn behoefte.

Ieder, die een hoeve bezat, had als zoodanig een recht op elk van deze vier afdeelingen. Maar terwijl men in het huis en in den tuin de vrijheid had zijn werkzaamheid naar eigen wil te regelen, zonder dat de gemeenschap hierover iets te bevelen had, heerschte op het akkerland daarentegen een strenge tucht, de „Dwangbouw" (Flurzwang). De corporatie stelde daar de exploitatie vast, waaraan ieder zich stipt moest houden. Bij gemeenschappelijk besluit werd de tijd van zaaien, oogsten, braakleggen van land, de tijd om het vee te laten weiden in bosch en gemeenschapsweide, het sluiten en openen van de toegangen bepaald.

Had men goederen van buiten noodig, wat vooral met ijzer en zout geregeld het geval was, dan werden deze goederen door de gemeenschap meestal tegen wol ingeruild en aan de leden toegewezen.

Zooals we reeds zeiden, kwam ook de vestiging op afzonderlijke hoeven voor, later zelfs meer dan het dorpsysteem. Bij de Kelten was dit van oudsher de regel. Hier treden de genootschappelijke factoren meer op den achtergrond, hoewel in de gemeenschappelijke weide en bosch, in de Allmende dus, de communistische idee blijft heerschen.

Vooral de Belgische geleerde Emile de Laveleye heeft in zijn werk „de la Propriété et de ses Formes primitives" van 1874 getracht te bewijzen, dat bij alle volken in de oudheid

communistisch grondbezit heerschte en dat daaruit eerst veel later het privaatbezit is voortgekomen [1]).

In onze landen hebben de markgenootschappen een heilzame werking uitgeoefend. Mr. O. van Rees zegt in zijn „Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland", deel I blz. 8 : „Het mag niet worden voorbijgezien, dat de marken, hoezeer de ontwikkeling van den landbouw door het tegenhouden van individueel grondbezit in den weg staande, krachtig tot handhaving van de vrijheid en de rechten der ingezetenen hebben medegemerkt. De deelgenooten kozen zelve hun bestuur en maakten willekeuren, waarbij boeten werden vastgesteld : eene macht die zij althans in alle markezaken behielden, nadat zij onder het bestuur der landsheeren gekomen en aan den gewonen rechtsdwang onderworpen waren. Wel drong later de hoorigheid ook hier en daar, gelijk op de Veluwe, tot de marken door, doch ook waar de markgenooten dientengevolge een gedeelte hunner zelfstandigheid verloren, bleven de voornaamsten onder hen als tijnsgenooten, toch op vele plaatsen den schout ter zijde staan, die in elk geval niet willekeurig, maar naar hofrechten vonniste en bestuurde. Zoo voorkwam de eigenaardige inrichting der marken, dat de landbouwers in den gedrukten en bijkans rechteloozen toestand kwamen, die in den regel het karakter der lijfeigenschap uitmaakt".

Emile de Lavelye en met hem vele andere hervormers zien in dit Germaansche communistische landbezit een ideaal,

---

1) De geleerde priester Victor Cathrein in „das Privateigentum und seine Gegner" komt tegen deze opvatting op, evenals ook Fustel de Coulanges. Cathrein tracht uit de geschiedenis (de Volksrechten), uit de vijf Boeken van Mozes en uit het natuurrecht te bewijzen, dat er in de historische tijden niet overal primitief communistisch grondbezit is geweest. Het natuurrecht leert volgens hem, dat privaatbezit niet alleen bestaat uit het door arbeid verkregene, daar oorspronkelijk ook occupatie, in bezit neming, eigendomsrecht verleende. Ten slotte meent hij, dat de Christelijke ethiek ons doet inzien, dat er armen en rijken moeten wezen, daar de armoede een drijfveer tot ootmoed is, terwijl de rijken hun gaven van hart en gemoed kunnen ontplooien, door de armen in hun overvloed te doen deelen.

naar welks herleving wij ook nu nog moeten streven, daar zij meenen dat met landnationalisatie of met gemeenschappelijk grondbezit ook de ware vrijheid en het ware geluk zouden herboren worden.

Maar hoe dit zij, in de eene streek vroeger, in de andere later is men den verlotingstermijn steeds meer gaan verlengen. Tenslotte wilde men van de verdeeling niets meer weten, opdat de verbeteringen, die ieder op zijn grond aanbracht ook aan hem zelf ten goede zouden komen.

Het Groot-grondbezit en het Leenstelsel.

Het salische recht van de 5e eeuw kent reeds uitsluitend het privâátbezit aan akkerland en de bepaling van het Bourgondische volksrecht uit het begin van de 6e eeuw, volgens welke de verdeeling van den genootschappelijken bouwgrond onder de mede-eigenaren niet mag geweigerd worden, vond op den duur ook ingang in onze streken.

Zoo hield tegen de 6e eeuw de oorspronkelijke gelijkheid der markgenooten op. Men begon vrijer te worden. Terwijl men vroeger alleen erfrecht van de zonen kende en zoo deze er niet waren, de grond weer aan het markgenootschap verviel, werden nu ook kleinzonen en broeders als erfgenamen erkend. Hierdoor werden sommige hoeven zeer gesplitst, terwijl andere op de oorspronkelijke grootte bleven. Zoo kreeg men arme en rijke markgenooten en dit te meer door het recht, dat men wist te verwerven om de woeste gronden, die men ontgonnen had, in bezit te nemen, wat aan de meest doortastende en energieke leden de grootste voordeelen opleverde. Zoo verhief zich boven de ongelijk wordende vrijen meer en meer het Groot-grondbezit.

Tot het eind van de 5de eeuw bezat nog de Koning een verreikend oppereigendomsrecht over het land, maar in het einde van de 9de eeuw waren de groote grondheeren de machtige mannen geworden, die de grondheerschappij van den koning en van de gewone vrijen in handen hadden weten te krijgen.

Dit begon in de Romaansche landen waar Franken en Bourgondiërs door recht of onrecht uitgestrekte latifundiën op de Romeinsche manier verwierven. Ook de kerk bracht hier uit haar Romeinsch verleden een rijk erfdeel aan grondbezit mede. Reeds keizer Constantijn († 337) had de kerk het recht gegeven om zelfstandig grondbezit te verwerven.

De kerk kreeg rijke schenkingen, ook van den koning, zoowel voor de diensten, die zij het staatsbestuur bewees als uit vrome overwegingen. De stichter van het Frankenrijk, koning Clovis, was immers in 496 tot het Christendom overgegaan, toen hij, na in een gebed tot God om de overwinning gesmeekt te hebben, den slag bij Zülpich gewonnen had. En de koning had uitgestrekte bezittingen, want als opvolger van de Romeinsche heerschappij beschouwde hij al het niet geoccupeerde land als zijn eigendom, evenals het in beslag genomen of nieuw veroverde gebied en de door hem ontgonnen woeste heide of boschgronden. In dien tijd werd nog geen onderscheid gemaakt tusschen staats- en koninklijke bezittingen en zoo waren de Merovingische koningen eigenaars van schier onmetelijke grondbezittingen.

Veel schonken zij daarvan weg aan kerken en kloosters. Fulda, het klooster van den heiligen Bonifacius bezat b.v. spoedig na zijn stichting reeds 15000 hoeven. Ook de adel verkreeg uitgebreide bezittingen, deels als een belooning voor hun steun aan de koningen, deels om hun sympathie te verwerven. Eerst was dit bezit opzegbaar, maar tenslotte werd het hun persoonlijk onaantastbaar eigendom, dat de heeren door ontginningen, droogleggingen etc. zeer waardevol wisten te maken.

Niet alleen de hoogste ambtenaren, zooals de graven, maar ook de lagere adel, de ridders, die in den strijd trokken, kregen van den koning land als leen. Reeds koning Clovis was daarmede begonnen. De leenman of vasal was tot krijgsdienst en trouw aan zijn heer verplicht. Onder Karel den Grooten en zijn opvolgers werd het leenstelsel een alomvattende organisatie, de eenig mogelijke in die onrustige tijden. Het omvatte alle graven, hertogen, baronnen, ridders in één verband, waar de laagste

vasal trouw moest beloven aan zijn heer, deze weer aan een hoogeren in rang en zoo voort, totdat alles uitliep in de spits: trouw aan den hoogsten heer, aan den koning, die zich zelf als een vasal van God beschouwde. Zoo was er een organisatie van de hoogste machten en tevens een legerorganisatie van de grootste beteekenis geschapen.

Door een kapitularium beval Karel de Groote in het jaar 807 dat elke 3 hoevenaars één krijgsman moesten opbrengen. Later, onder Hendrik I, toen het leger in een ruiterleger veranderd werd, moesten iedere 12 hoeven een krijgsridder uitrusten. Het is niet te verwonderen, dat deze ridders met hun militaire macht begonnen te heerschen over de andere achterblijvende boeren. De militairheer of Senior verwierf het oppereigendomsrecht over de andere hoeven en werd de rechter over deze. Meer en meer werden de boeren gedwongen hem pachten op te brengen en ook vroondiensten voor de ridders te verrichten. Zij mochten hun grond niet meer verkoopen of verlaten.

Geheele dorpen droegen soms, evenals op zich zelf staande vrijen, het oppereigendom over hun gebied aan een senior op, ten einde vrij te zijn van den dienstplicht. Deze opdracht noemde men *Commendatio*. Zij kregen dan hun grond als *Beneficium* terug tegen pacht en heerendiensten. Niet meer het markgenootschap, maar de grondheer, de senior, werd nu de hoogste macht, ook in de mark. In Friesland en Zwitserland wist zich een vrije boerenstand te handhaven, die zich gewapenderhand er tegen verzette in het leenstelselverband opgenomen te worden. Daar ontstond dus na het vernietigen van het markgenootschap het allodium (vrije eigendom) in plaats van het feodale landbezit.

Sedert de 11de eeuw krijgt het beneficium den naam van feodum of leen. Niet slechts landerijen werden in leen gegeven, maar ook ambten, die inkomsten afwierpen, zooals b.v. het gravenambt. Eerst gebeurde dit voor het leven, maar op het einde van de 9de eeuw reeds erfelijk.

Op het goed van een senior moest deze voor zijn hoorigen zorgen bij ziekte, ongeval en ouderdom. Daarvoor moest de

hoorige gewoonlijk drie dagen in de week op het land van zijn heer werken, terwijl hij de overige dagen mocht gebruiken voor het land, dat hem was afgestaan. Naast deze heerendiensten moest de hoorige ook nog pachten opbrengen in landbouw- en handwerksproducten. Onder de rechtstreeks tot een burcht of klooster behoorende onderhoorigen had men reeds bijzondere handwerkers, als wagenmakers, smeden, bakkers, bierbrouwers, kleermakers, wevers, enz. [1]).

Het land, dat door of van wege den heer werd bewerkt, noemde men terra dominica, het land, dat aan de hoorigen, pachtplichtigen enz. was opgedragen, de terra tenentium. De Senior kreeg op bepaalde dagen rogge, gerst, kippen, ossen, eieren, brood, boter, kleeren, schoenen etc. en ook werd er voor hem getimmerd, gesmeed etc.

Zoo werd dan het senioraat de organisatie van de lagere economische productieve krachten der middeleeuwsche maatschappij, evenals het leenstelsel den band vormde die de hoogere, heerschende machten samenbond.

Reeds in de zevende eeuw was deze richting van het grootgrondbezit duidelijk merkbaar geworden.

Het waren de kerkelijke heeren en de adellijken door ambt of geboorte, aan wie de grondbezittingen als leen van den koning toevloeiden en vooral in den Karolingertijd werden deze door hen uitstekend beheerd. Karel de Groote had in zijn kapitulariën daarvoor de uitnemendste voorschriften gegeven. Vooral beroemd is zijn Capitulare de Villis, bestaande uit 70 paragraphen, waarin de vorst aangeeft op welke wijze hij zijn domeinen wenscht bestuurd te zien. Hij wil, dat men hem met eerlijkheid dient, dat de onderhoorigen worden behandeld op een wijze, dat zij geen vrees voor armoede behoeven te koesteren, dat hun geen vroondienst of andere arbeid wordt opgedragen, die voor hun krachten te zwaar is en verder dat nachtarbeid hun afzonderlijk beloond zal worden [2]).

[1]) Zie Mr. M. W. F. Treub : Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Staathuishoudkunde, blz. 10.

[2]) Zie M. Blanqui Ainé : Histoire de l'Economie politique, blz. 138.

Door ontginningen, het omhakken van bosschen, het drooglegen van moerassen en vooral ook door kolonisatie wisten de heeren een verbazende uitbreiding te geven aan hun bezittingen.

Ook hier had Karel de Groote het voorbeeld gegeven. De overwonnen Saksen werden door hem naar alle kanten als kolonisten uitgezonden en hun land onder Franken en Wenden verdeeld, daar zij nog al eens tegen zijn gezag in opstand kwamen [1]). Hij verdeelde de Saksen onder zijn abten, graven, bisschoppen van 794-804 en daar de markgenootschappen ze liever niet wilden opnemen, kwamen ze in de bosschen om deze te bevolken en tot vruchtbare landouwen om te scheppen.

Maar ook de groote grondheeren en kloosters werkten tot die kolonisatie mede en zij stichtten soms heele dorpen, zoodat in de 9de en 10de eeuw het land grootendeels bewoond was.

Reeds in den tijd van den Romeinschen geschiedschrijver Tacitus (± 55-119 n. Chr.) werd bij de Germanen arbeid door onvrijen verricht. Deze kregen dan dikwijls tegen pacht en heerendiensten een hoeve in bruikleen. Onvrijheid kon door verschillende oorzaken ontstaan, door onderwerping in den oorlog, door huwelijk met onvrijen, als straf voor huwelijk tusschen te naë bloedverwanten, wegens niet betaling van schuld en later wegens ontheiliging van den Zondag.

De waarde van een gewonen lijfeigene werd in de verschillende volksrechten meestal gelijk gerekend aan 1 edel paard of 3 runderen of 18 zwijnen.

Door de uitgebreide ontginningen en kolonisatie wisten de hertogen, markgraven, graven, bisschoppen en eventueel anders genaamde groote grondheeren, van de 9de tot de 12de eeuw onmetelijke uitgestrektheden bij hun bezittingen te voegen. Van welk een groote beteekenis de Vlaamsche en Hollandsche boeren voor de kolonisatie van Oost-Duitschland waren, zien we uit Lamprecht's Deutsche Geschichte Dl. III Blz. 328: „Deze pioniersdienst in de kolonisatie van het Duitsche Oosten is onder de vele groote daden van onze wes-

[1]) Zie v. Inama-Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte, Dl. I

tersche broeders een van de grootste, deze mag in geen enkele Duitsche geschiedenis worden vergeten, zooals zij zelf die tijden ook nog met vreugde in de herinnering terugroepen, want nog heden ten dage zingen de Vlaamsche kinderen :

Naar Oostland willen wij reijden
Naar Oostland willen wij mee
Al over de groene heiden
Al over de heiden
Daer isser een betere stee."

Maar bij het grooter worden der bezittingen konden de seniores niet meer persoonlijk de pacht in ontvangst nemen. Voor iedere grootere groep van dienstbare hoeven werd een ambtenaar, *een Meier*, aangesteld, onder wien dan dikwijls nog lagere ministerialen stonden. De meier, oorspronkelijk meestal een grondhoorige evenals de andere boeren, was belast met het innen van de pacht en moest het beheer voeren over de heerendiensten en toezicht daarop uitoefenen. Hij werd de rechter in het Ding der hoorigen en daaruit ontwikkelde zich langzamerhand een nieuw gewoonterecht, het *Hofrecht* of senioraatsrecht.

Op de meierhoeve werden de persoonlijke of ploegdiensten der ondergeschikte boeren uitgevoerd en om deze diensten beter tot hun recht te doen komen, werd de meierhoeve steeds meer uitgebreid. Zoo werd de meier de aanzienlijkste uit zijn omgeving en hij wist zich dikwijls vrij te maken en zelf tot een groot-grondheer, een senior, op te klimmen.

Hoe meer de centrale macht van den koning verminderde, des te machtiger en krachtiger werd het bestuur van de grondheeren op hun gebied.

Vooral de zwakke opvolgers van Karel den Grooten wisten hun gezag tegenover de heeren niet voldoende te handhaven. Daarbij kwam nog de verwarring, die ontstond door de invallen van de Noormannen. Zoo wisten de groote grondheeren de *immuniteit* voor hun landen te verkrijgen, d.w.z. dat zij bevrijd werden van de contrôle en macht der koninklijke ambtenaren op hun gebied. De koninklijke rechten gingen op hen zelve

over en al bleven zij vasallen van den koning en hem tot trouw verplicht, op hun grondgebied werden zij heer en meester. Nu riepen niet meer de koninklijke ambtenaren de mannen ten strijde, maar de graaf of hertog deed dit zelve. Hij werd ook de hoogste rechter of liet de rechtspraak door eigen ambtenaren uitoefenen en zoo werd hij van ambtenaar dus zelf heerscher. Dit is de oorsprong van de vele kleine leenstaten, waarin Nederland en Duitschland reeds in de 12de eeuw verdeeld waren. De grondheerlijke vorsten kregen sedert 1231 het recht om markten te stichten en daar tollen te heffen. Onder keizer Frederik II kregen zij het recht van de munt.

Reeds in de 9de en 10de eeuw gingen de grondheeren met hun hof wonen op een versterkte burcht, zooveel mogelijk in het midden van hun uitgestrekte bezittingen. Daarheen stroomden alle overschotten van de meierijen. Iedere grondheerlijkheid had sedert de 9de eeuw een eigen transportdienst, d.w.z. een aantal grondhoorigen was verplicht paarden gereed te houden en karren en bootjes voor het overbrengen van goederen en berichten.

Sedert de 12de eeuw ongeveer treedt de eigen landbouwexploitatie van de heeren meer en meer op den achtergrond. Zij beginnen er naar te verlangen om macht uit te oefenen, ten strijde te trekken en pachten te innen, liever dan om welvaart te verspreiden. De groote economische, organisatorische en productieve rol, die zij ongetwijfeld vervuld hebben, is sedert het begin van de 14de eeuw zoo goed als afgeloopen.

In de 12de en 13de eeuw werden de boeren nog uitstekend behandeld. Het grondheerlijke recht werd op den duur zoo vervormd, dat de heer niet meer het recht had de gronden te verkoopen zonder de boeren die er op woonden, zoodat deze laatsten steeds hun grond behielden. Ook werd de vordering van de heeren op den duur beperkt tot het beste stuk uit de nalatenschap der boeren (besthoofd of keurmede). Daardoor hebben in de 12de en 13de eeuw vele grondhoorigen hun positie tot die van vrije pachters kunnen opwerken. Zij deden vaak nog wel diensten aan het hof van den heer, maar

werden dan met leenen beloond, zoodat zij de vasallen werden van hun grondheer.

Maar toen de bevolking zich uitbreidde ging de toestand van de plattelandsbevolking weer achteruit. Zij konden niet meer op een volle hoeve rekenen en in dicht bewoonde streken hadden zij in de 15de eeuw niet meer dan een halve of kwart hoeve.

Er begon een proletariaat te ontstaan op het platteland en deze niet-bezitters kregen ook minder rechten in het markgenootschap op de allmende en soms werden hun alle rechten ontzegd.

Dit niets bezittende proletariaat verviel sedert de 14de eeuw in vele streken weer tot de oude lijfeigenschap [1]). Voor een groot deel werd dit ook veroorzaakt, doordat de adellijke en kerkelijke grooten in de steden gingen wonen terwijl bijna overal het omliggende platteland door de steden werd onderdrukt. Sedert de dertiende eeuw ontwikkelde zich in de steden meer en meer de geldsomloop. die in vele opzichten een gunstige uitwerking had op de welvaart, doordat hij den goederenomloop, dus het ruilverkeer vergemakkelijkte maar aan den anderen kant ook groote bezwaren opleverde. Zoo brachten b.v. de korte credieten voor de op het land staande gewassen en voor de zich op de schapen bevindende wol vele boertjes tot den bedelstaf, wanneer de oogst eens tegenviel, en kwamen vele hoeven daardoor aan de stedelijke credietgevers.

Bovendien was voor den boerenstand nog een groot nadeel, dat het Romeinsche recht meer en meer veld won, want volgens het starre eigendomsrecht, zooals men dat daarin toen interpreteerde mocht iedere bezitter zijn eigendom gebruiken of

1) Zoo in Frankrijk gedurende den honderdjarigen oorlog (Zie Th. Funck-Bretano, Montchrétien de Vatteville, blz. LXVI : „Alors le donjon féodal, au lieu d'être comme au moyen-âge le siège de la justice, le refuge aux jours de danger et parfois le grenier d'abondance devint, pendant plus d'un demi-siècle, le repaire d'une soldatesque impitoyable, le défenseur d'une aristocratie aux abois, qui abusait de sa force, devenue impuissante à user de son autorité, et soumettait pour reconquérir cette dernière, ses vassaux et tenanciers à toutes les exactions."

misbruiken naar zijn genoegen, voorzoover hij niet met de wettelijke bepalingen in botsing kwam. Dit streed geheel met het genootschappelijk recht der middeleeuwsche boeren. Eerst waren het Italiaansche professoren, die het Romeinsche recht weer deden opleven, doordat zij het in de 12de eeuw aan de hoogescholen in hun land begonnen te doceeren, maar langzamerhand werd het ook in deze streken beschouwd als de hoogste uitdrukking van het ideale recht, het natuurrecht bij uitnemendheid.

Door al deze oorzaken ging het de plattelandsbevolking steeds slechter en slechter en dikwijls kwamen de boeren tegen hun onderdrukkers in opstand. Wij herinneren slechts aan de boerenopstanden in Holland en Utrecht gedurende de minderjarigheid van Floris V en aan den grooten Boerenoorlog in Duitschland omstreeks den tijd der Hervorming.

In het Oosten van ons land 1), in Gelderland en Overijsel heeft de hofhoorigheid nog lang stand gehouden en zelfs in het begin van de 19de eeuw werden er nog sporen van aangetroffen. In de overige deelen van ons land echter is zij reeds vroeg geleidelijk overgegaan in volle vrijheid. Terwijl in de 13de en 14de eeuw de betalingen wegens keurmedigheid nog een belangrijke bron van inkomsten vormden voor de graven van Holland, werden deze in Holland en Zeeland later meestal afgekocht, zoodat in de 16de eeuw hier bijna geen keurmedigheid meer voorkwam.

Wel bestonden hier nog groote adellijke bezittingen. In de zestiende eeuw behoorde zelfs ruim het twaalfde deel van geheel Holland aan drie edelen, maar de bevolking was volkomen vrij en alleen aan de jurisdictie van de ambachtsheeren onderworpen.

„Van gemeene marken was, voorzoover wij weten", schrijft Mr. Pierson, „niets meer te bespeuren in de 14de eeuw in het westen van ons land". Verder zegt hij : „Ons land is geleidelijk aan het feodale, agrarische stelsel ontgroeid. Het oude is weggevallen, het nieuwe daarvoor in de plaats getreden,

1) Zie Mr. N. G. Pierson, Leerboek II, Blz. 271 (3de druk.)

zonder dat iemand het jaar of zelfs de eeuw kan aanwijzen, waarin dit is geschied". Het grootste deel van hetgeen er nog van te bespeuren viel in ons land werd weggevaagd door art. 25 der Staatsregeling van 1798, waarin bepaald werd, dat alle rechten, afkomstig uit het leenstelsel (tiend-, chijns-, thijns-, nakoops-, afstervings- en naastingsrechten) zouden beschouwd worden als voor altijd vervallen, tenzij die rechten hun oorsprong hadden in een wederzijdsch en vrijwillig contract. Aan deze en verdere, daarop betrekking hebbende voorschriften van onze staatsregeling en volgende grondwetten is weliswaar niet geheel voldaan, doch dit hinderde weinig, daar de overblijfselen van het leenstelsel in ons land nog slechts van zeer geringe beteekenis waren, geheel anders dan b.v. in Frankrijk, waar de boeren tot aan de groote revolutie op schandelijke wijze, door de meestal in de steden wonende heeren, werden verdrukt.

DE OPKOMST VAN DE STEDEN EN GILDEN

IN de Germaansche landen zijn het eerst steden [1]) ontstaan in de door de Romeinen onderworpen gebieden met Romeinsche zeden en beschaving, maar deze werden door de stormen der volksverhuizing weer vernietigd.

Steden kunnen op velerlei wijzen ontstaan. Er zijn er, die geboren werden door den wil van een heerscher of door onderlinge overeenkomst van een aantal landbewoners. Er zijn er, die zijn voortgekomen uit de vestiging van een paleis of klooster met hunne vele onderhoorigen en dus vraag naar velerlei goederen en menschen. Weer andere hebben hun opkomen te danken aan het feit, dat in die soms onrustige tijden vele naar veiligheid verlangende bewoners zich rondom een burcht vestigden. Ook vormden dikwijls de gunstig gelegen punten, waar de handelskaravanen moesten passeeren, den oorsprong van steden.

Hoe verschillend ook de oorzaken mogen geweest zijn, dit staat vast, dat vele steden zich hebben gevormd bij de grondheerlijke paleizen en villa's.

Daar er op den duur op die grondheerlijkheden veel meer werd geproduceerd dan de senoriale familie en de dienstplichtige of renteplichtige hoevebewoners noodig hadden, moesten deze dus zoeken naar een geregeld afzetgebied voor hun producten. Zij vestigden daarvoor markten, wat door

1) Zie : Th. v. Inama-Sternegg : Deutsche Wirtschaftsgeschichte, III,
Prof. Blok : Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, I,
Prof. Blok : De Gilden,
G. v. Below : Art. „Bürger" in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften,
Lamprecht : Deutsche Geschichte, IV,
Mr. M. W. F. Treub : Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Staathuishoudkunde.

de grondheeren aangemoedigd werd, doordat deze een deel van het vroonhof daarvoor aanwezen of tegen een zekere pacht in leen gaven. Deze markt werkte dan als een aantrekkingspunt op de bevolking en werd de verzamelplaats van al diegenen, die iets te koopen of te verkoopen hadden, de kiem, waaruit zich later het stedelijk leven ontplooien zou.

Reeds onder Karel den Grooten kwamen de steden weder tot bloei als middelpunten van de omliggende landstreek, als markt- en handelsplaatsen, door een nijvere en handeldrijvende bevolking bewoond. Men vond er kooplieden en handwerkslieden in grooten getale, kwartiersgewijze bij elkaar wonend en gildeverbindingen vormend, lederbewerkers en smeden, bakkers en schoenmakers, slagers en herbergiers, wol- en bontwerkers. Deze steden ontvingen van hunne heeren vele gunstbewijzen in den vorm van privilegiën.

In de 12de en 13de eeuw werd een plaats alleen dan als een stad beschouwd, wanneer zij van den landsvorst of haren bijzonderen heer een „charter", een keur of handvest had ontvangen en door een vestingmuur omringd was. Soms werden deze keuren of handvesten vrijwillig gegeven, dikwijls ook werden zij door de steden afgedwongen.

De vrije bevolking in de steden van dien tijd was van vierderlei aard: krijgslieden, grondbezitters, kooplieden en handwerkslieden. De eersten woonden gewoonlijk in vestingen, door de landsheeren gebouwd, wier ministerialen zij in den regel waren, en namen een bevoorrechte positie in de stad in. Naast hen vond men de aanzienlijke grondbezitters, die van uit de stad hun landerijen in den omtrek bestuurden en zich verheugden in de veiligheid van persoon en eigendom, die de stad hun verzekerde.

Vele ambachten, die vroeger op het vroonhof als huisvlijt werden beoefend, werden in de steden aparte bedrijven, zoo o.a. de weverij en pottebakkerij, want, terwijl op het vroonhof alleen voor de behoeften van de grondheerlijkheid werd gewerkt komt er in de steden verbinding van ambacht met handel.

Op het platteland kwamen reeds onderlinge genootschappen voor van de vrije en onvrije boeren met het doel zich gezamen-

lijk tegen den druk van de grondheeren te verzetten en elkaar bij brand, ziekte of sterfgeval te helpen.

Onder het vroonhofsbestuur waren ook reeds vele handwerkslieden in afdeelingen verdeeld en iedere afdeeling onder een hoogeren ministeriaal geplaatst. Zoo stonden onder den Maarschalk de paardeknechten, de smid en de wagenmaker, onder den Schenker de bierbrouwers, koks, bakkers, vleeschhouwers, visschers etc. De tot zulk een officium behoorende dienstmannen vormden een soort genootschap en hierin meenen vele geleerden den oorsprong der latere stedelijke gilden te zien, maar dit is een nog onbewezen hypothese.

In de steden ontstonden nieuwe genootschappen van ambachtslieden. Zoo b.v. in Maagdenburg in 1157 het schoenmakersgilde, waarvan de overste, door den burggraaf benoemd, recht moest spreken over alle vergrijpen of overtredingen die het ambacht betroffen. Onder de leden van zulke ambachtsgilden zijn er oorspronkelijk nog vele, die voor een heer moeten werken, maar de andere vrije genooten helpen dan dikwijls dezen vroonarbeid te verrichten.

Reeds sedert het einde van de 11de eeuw ontstond een nieuw krachtig stedelijk leven door de kolonisatie van woeste streken en vooral ook door de Kruistochten en het grooter en veiliger worden van het verkeer. Op den bodem van de markt was het ambacht begonnen zich vrij te maken van de macht van den grondheer en op den bodem van de stad zou die emancipatie worden voortgezet.

Een algemeene neiging tot sociale emancipatie was bij de grondhoorige kringen van de 11de eeuw te bespeuren. Zij zochten hulp in genootschappelijk samenwerken, verbroederingen en eedgenootschappen, maar Hendrik VI verbood in 1131 alle samenkomsten voor dit doel, evenals Frederik I in 1157. Onder deze omstandigheden waren meer dan honderd jaren noodig om deze genootschappen in Duitschland tot rechtsgeldige publieke lichamen te maken. Zij hadden de ministerialen van den lands- of stadsheer tegen zich, daar deze het stadsbestuur tot hun persoonlijk recht rekenden en de kooplieden stonden er vijandig tegenover,

daar zij meenden, dat de markt hun uitsluitend domein behoorde te wezen.

Maar de ambachtslieden waren niet bevreesd voor tegenwerking en stonden op hun stuk. Door hen is de bloeitijd van de 13de eeuw ontstaan. In het begin van de 13de eeuw begon het handwerk overal zijn kracht te ontplooien en ook in ons land ontstonden verschillende plaatselijke centra en bloeide een zich naar verre landen uitstrekkende handel. Geldbezit en geldsomloop waren niets zeldzaams meer. Ook was het land nu vrij van de invallen der woeste Noormannen.

Daar de grondheeren er toe overgegaan waren geld in plaats van producten in natura te ontvangen, werden zij ook koopers op de markt van de stad. Vroeger stapelden zich de goederen op de grondheerlijkheid zelf op en waren zij de producenten of ten minste de organisatoren der productie hunner omgeving. Met het opgeven van deze regelende werkzaamheid ging ook hun groote sociale beteekenis verloren. Zij werden de geldafpersers der boeren. Men weet, hoe vooral de Fransche boeren daaronder te lijden hadden, wat een der voornaamste oorzaken van de Fransche revolutie is geweest.

De steden stonden gereed om de organisatie van het bedrijfsleven, die vroeger bij het markgenootschap en later bij de grondheeren berustte, op zich te nemen. Zij hebben die taak aanvaard met een bewonderenswaardige zelfbewuste kracht, steeds het doel voor oogen houdende de eigen burgers te bevoordeelen, deze te beschermen tegen hun landsheer of stadsheer en tegen andere concurreerende steden en niet terugdeinzende ook voor benadeeling of zelfs vernietiging van vijandige elementen.

Zoo ging, zooals we reeds zeiden, in de 13de eeuw de handel van de grondheerlijkheid over op de steden met hare zelfstandige koopmanschap.

De grondheer behield eerst nog vele rechten in de stad, die op zijn domein was verrezen. Hij hief tol en doorvoerrechten, rechten op den verkoop van producten en ook moest de stad betalen voor het recht van eigen munt. Maar daarvoor stonden de kooplieden dan ook onder de bescherming van het markt-

recht en dit was voor hen van onschatbare waarde, omdat zij daardoor veilig konden reizen en zaken doen.

In de 12de eeuw was de handel reeds een van de glanspunten in het economisch leven. Keulen bezat toen reeds een krachtig koopmansgilde, dat van veel beteekenis was voor het stedelijk bestuur.

Otto I gaf in 965 reeds vele voorrechten aan de kooplieden van Bremen en onder koning Aethelred (978-1016) kregen Duitsche kooplieden rechten op de markt te Londen.

Enkele belangrijke handelssteden van de 13de eeuw willen wij noemen : Brussel, Keulen, Dinant, Coblenz, Utrecht, Bremen, Lübeck, Nijmegen, Groningen, Deventer. Kooplieden uit Maastricht deden toen reeds zaken in Weenen en verkochten er o.a. de beroemde Hollandsche lakens.

In dien tijd werden dan ook zeer vele steden gesticht of werden aan bestaande plaatsen door den landsheer of groote grondheeren stadsrechten verleend.

De opbloeiende steden verkregen meestal als privilegiën het oppertoezicht over geld, maat en gewicht. Het is te betreuren, dat de eenheid daarvan, die in den Karolingertijd eenigszins was tot stand gebracht, weer verloren ging.

In de steden zijn eerst de oudste elementen nog onvrij of behooren tenminste tot de verschillende klassen als op de grondheerlijkheid. Verder wonen er de hooge ambtenaren der grondheeren : de ridders en de ministerialen. Maar de gemeenschappelijke stedelijke belangen voeren alle inwoners tot elkaar en zij beginnen zich een eenheid te voelen tegenover den grondheer of stadsheer.

Eerst veroverden de burgers het recht op het verwerven van eigen grond en huis. Zij bezaten deze dan naar de bepalingen van het stadsrecht, als vrij eigendom of vrij leen, d. w. z. persoonlijk waren zij vrij, maar zij moesten zekere betalingen doen aan den grondheer als rente of pacht en verder natuurlijk de verschillende belastingen aan den landsheer en de stedelijke belastingen opbrengen.

In de meeste steden begon men de belastingen op te vatten als een publiek recht van de gemeenschap ; zoo kreeg men de

van ouds bekende indirecte belastingen op wijn, zout en andere genotmiddelen. Doch ook van de directe vermogensbelasting bleef men toen reeds niet verschoond. Bovendien wisten vele steden groote sommen te verwerven door het beloven van levenslange lijfrenten, die toen reeds veel voorkwamen.

Zoo werden de steden als het ware staatjes op zich zelf en daar zij van nature waren aangelegd om zoo zelfstandig mogelijk haar economisch leven te voeren, had dit bij consequente doorvoering zoo ver kunnen gaan, dat zij den band met het overige vaderland zouden hebben verloren. Doch het eigenbelang voerde vele steden tot elkaar en reeds in de 13de eeuw komen politieke verbintenissen van meerdere steden voor.

Reeds vroeg hadden de kooplieden met opoffering van flinke sommen de hulp van de vorsten ingeroepen teneinde privilegiën te verkrijgen en bescherming op hun tochten. Nu wisten de steden van den koning of van de stadsheeren steeds grootere rechten af te koopen en door de stedenbonden zelve werd gezorgd voor betere wegen, veiliger transport en grootere rechten op de grondheerlijke markten.

Kooplieden kregen bij vestiging in de stad veilige nederzetting, beschermde vrijheid, veilig marktverkeer en, wat vooral voor hen van groote beteekenis was, een geprivilegeerde rechtspraak in handelszaken. Meer en meer begonnen zij zich te specialiseeren in bepaalde handelsartikelen en men begon ook den groot- en kleinhandel te onderscheiden.

De kooplieden sloten al vroeg Gildevereenigingen. Volgens Lamprecht waren de gezamenlijk op touw gezette karavaantochten de oorzaak daarvan. Zij achtten zich ver boven de ambachtslieden verheven en ieder, die tot hun gilde wou toetreden, moest het handwerk afzweren. In vele steden kwam hun aristocratische aard op andere wijze uit. Daar sloten zij zich aan bij de militaire en andere hooge ambtenaren en vormden dan met deze te zamen de zoogenaamde „geslachten", de patriciërs, de hoogere regeerende families, die ook werkelijk in vele steden, vooral in ons land, het stadsbestuur beheerschten. Dit is niet te verwonderen, want, terwijl vroeger het grondbezit de eenige of tenminste de voornaamste grondslag van het

vermogen vormde, trad nu meer en meer de beteekenis van het roerend vermogen op den voorgrond en de kooplieden, als de bezitters daarvan, wisten van hun machtspositie te profiteeren.

Ook het ambachtsbedrijf komt eerst in de steden tot volle ontwikkeling. Na het verval van de grondheerlijkheid werd het ambacht in de stad een vrij beroep.

Zoo wint de stedelijke markt, waar hun artikelen verkocht worden, meer en meer aan beteekenis en verspreidt een ongekende welvaart in de stad, die daardoor in staat is meerdere privilegiën van den landsheer of stadsheer af te koopen of af te dwingen.

Al vroeg werd algemeen het devies vernomen : „Naar de stad, want stadslucht maakt vrij van hoorigheid."

In de 14de eeuw hadden de meeste steden in den strijd met den stadsheer het recht weten te veroveren, dat de hoorige ambachtslieden vrij zouden zijn, als ze een jaar en een dag in de stad hadden gewoond.

Ook de ambachtslieden sloten gildeverbonden, zoowel met egoïstische bedoelingen als tot nut van de geheele stad. Zij vonden daarin een middel om de heerschappij van de geslachten te buigen en voor zich dezelfde burgerrechten te verkrijgen.

Ieder, die in de stad een ambacht of bedrijf wilde uitoefenen, was wel verplicht lid van een gilde te worden, daar hij anders op zichzelf aangewezen en dus hulpeloos was.

De oorspronkelijke gildebroeders waren zuivere ambachtslieden, zonder arbeidskapitaal behalve enkele eenvoudige werktuigen. Zij bewerkten het door de klanten geleverde materiaal. Den smid werd het ijzer, den kaarsengieter de was, den glasblazer lood en glas door de klanten geleverd om te bewerken. Al spoedig echter kwam bij dezen directen arbeid voor de klanten ook nog het werk voor de markt, waarbij zij hun eigen kapitaaltje moesten wagen.

In de 13de eeuw zag men deze richting opkomen en in de 14de eeuw gold het als een teeken van een goed gesitueerden gildebroeder, dat hij ook zijn eigen producten verkocht. In het geheel waren de 13de en 14de eeuw een gunstige tijd voor

de ambachtslieden. Het was het tijdperk van de laatste groote kolonisaties van woeste streken ; de landbouwproducten waren goedkoop en de loonen van de handwerkslieden zeer hoog. Hun werk werd als kunstenaarsarbeid gewaardeerd en de helft van hun dagloon was voldoende om ervan te leven, zoodat zij een kapitaaltje konden oversparen en opklimmen op de sociale ladder. De eigenlijke handwerksarbeider daarentegen zonk naar omlaag ; hij werd de gezel, de knecht, terwijl de gildebroeder met zijn eigen huis en kapitaal vooruitkwam in maatschappelijke positie.

Daarmede ontwaakte ook bij hem het verlangen naar een uitgebreidere politieke macht en om deze te bereiken, moest het gilde eerbied afdwingen door strenge regelen van rechtschapenheid bij alle bedrijfshandelingen.

Het justum pretium moest in de eerste plaats bij iedere in- en verkoop van goederen gehandhaafd worden. Ook golden strenge regelen voor den arbeid der gildebroeders en alles werd gedaan om zooveel mogelijk de gelijkheid tusschen hen in stand te houden. Zoo werd er een normaal-arbeidsdag vastgesteld, waarvan het begin en het einde door de stedelijke torenklok werd bekend gemaakt. Nachtarbeid werd verboden. Het loon van de onzelfstandige gezellen werd door het gilde vastgesteld. Ook werd de hoeveelheid producten, die ieder mocht voortbrengen, bepaald. Het maken van reclame werd beperkt en niemand mocht trachten een klant naar zich toe te lokken, wanneer deze reeds bezig was bij een ander zijn inkoopen te doen. In de gelijkheid van de gildebroeders onderling zag men het middel om de zekerheid van bestaan voor allen te handhaven ; men begreep zeer goed dat degeen, die boven de anderen uitstak door grooteren voorraad, mooieren winkel, grooter aantal leerlingen en knechten de afnemers naar zich toe zou lokken en het afzetgebied en de bestaanszekerheid van de meerderheid der gildebroeders gemakkelijk in gevaar kon brengen.

Evenals men zorgde voor goede regelen naar binnen, werd ook alles gedaan om de eer van het gilde naar buiten hoog te houden. Er werden strenge voorschriften gegeven omtrent

de qualiteit der grondstoffen en afgewerkte producten. Ter betere contrôle moesten alle werkplaatsen op de straat uitzien. Deze voorschriften waren niet alleen van beteekenis voor het gilde, maar ook voor het algemeen belang en het is niet te verwonderen, dat het openbaar gezag deze maatregelen sanctionneerde en dat de gilden meer en meer werden uitgenoodigd tot medewerking aan de publieke zaak, niet slechts om toezicht te houden op de bedrijven, maar ook om mede te helpen, dat de stad de noodige finantiëele middelen toevloeiden. Zelfs voor militaire doeleinden werd van de gilde-organisaties gebruik gemaakt.

In de 14de eeuw hebben in de steden nog de *geslachten* bestaande uit de hooge ambtenaren, groot-grondbezitters en groothandelaars de macht in handen. Uit hun kringen werden het college van schepenen, de raad en de verdere ambtenaren gekozen en zelfs wisten zij zich in vele steden tot een erfelijke aristocratie te ontwikkelen.

De gilden nu waren er op uit deel te nemen aan die machtspositie. De tegenstelling tusschen de klassen was onbillijk groot en leidde overal tot conflicten, waarvan de gevolgen echter niet overal even gunstig voor de gilden waren. In de Vlaamsche steden en in Utrecht (in 1304) wisten de gilden het zoover te brengen dat zij in het stadsbestuur zitting kregen. Buiten het bezit van politieke rechten bleven de gezellen, daglooners, de zuiver landbouwende elementen, die men in iedere stad uit dien tijd nog in grooten getale aantrof, en de Joden.

In de vijftiende eeuw is de tegenstelling tusschen de geslachten en gildemeesters reeds zwakker geworden.

De meesters van een bedrijf bepalen zich meer tot het toezicht houden, terwijl de gezellen het werk verrichten en niet dan onder zeer bezwarende voorwaarden als meester worden toegelaten. Zoo was in Ulm in 1417 een vermogen van 200 pond noodig om het volle recht als meester in een gilde te kunnen verkrijgen.

De gezellen, die vroeger als zoodanig lid van een gilde konden worden, vormden daardoor op den duur een afzon-

derlijke klasse. Zij verbonden zich ook onderling tot genootschappen 1), *gezellenbossen*, om elkaar in den nood te helpen, tot ondersteuning en gezelligheid, maar tevens om door gezamenlijken strijd een betere economische positie te verwerven. Dikwijls vormden zij niet slechts plaatselijke verbonden maar ook reeds vele intercommunale kwamen voor. Overal zag men nu den loonstrijd ontbranden en strijd om verkorting van den arbeidsdag, zoo bijv. staakten op het laatst van de vijftiende eeuw de Haagsche vollerknechts hun werk en verlieten de stad. In 1619 deden de Leidsche wevers hetzelfde doch deze laatsten keerden, op drie na, spoedig terug en werden op het oude loon weder aan het werk gezet.

Ook de bezittende klassen sloten zulke locale en interlocale overeenkomsten, vooral in de Hanzesteden en wisten daardoor veranderingen in de gildestatuten tegen te houden.

Men moet het meer aan de kracht en volharding der burgers dan aan vorstelijke gunst toeschrijven, dat de steden de autonomie verwierven. Vooral de koopmansgilden met hun zaakkennis en zelfbewuste energie hebben er veel toe bijgedragen, dat het grondheerlijk bestuur over de stad afgewend werd en dat niet meer aan den Heer maar aan den Raad het recht toekwam om gilden toe te laten of te weigeren. Een schaduwzijde hiervan was intusschen, dat de kooplieden en andere patriciërs het plutocratische, oligarchische régime in onze Hollandsche steden vestigden. Immers, wie zal kunnen ontkennen, dat de regenten te veel streefden uitsluitend naar het bevorderen van hun eigen belang en dat van hun families. Daarvoor werden lucratieve baantjes, vaak sinecuren in het leven geroepen, om allen, ook de meest prullige verwanten aan bezoldiging te helpen, terwijl het algemeen stadsbelang vaak uit het oog werd verloren. Toch kunnen ook nu nog in ons land de afstammelingen van die oude regentenfamilies aanspraak maken op een adellijken titel, wanneer hun die niet reeds eerder is toegekend.

---

1) Zie : Mej. E. M. A. Timmer : Knechtsgilden en Knechtsbossen in Nederland (1913).

Zij vormen voor een groot deel den geboorteadel in ons land.

Zooals gezegd, verkregen de ambachtsgilden eerst langzamerhand de volle burgerrechten, maar toen zij deze eenmaal bezaten, hebben zij zich erop toegelegd het ambacht in eere te houden en hun beroepsdeugden te handhaven. Er werden keuren gemaakt om oneerlijke concurrentie tegen te gaan, om de consumenten te verzekeren, dat ze goede waar voor hun geld kregen, dat het justum pretium gehandhaafd bleef en ook om scheidsrechterlijke uitspraken bij geschillen te bevorderen.

In vele steden vestigden de gilden inrichtingen, zooals stedelijke molens, bakovens, slachthuizen enz., die de gildebroeders voor zich zelf niet tot stand konden brengen, maar waarvan ieder nu, tegen een zekere vergoeding, voor zijn bedrijf gebruik kon maken.

De gilden contrôleerden de gemaakte goederen, welke dikwijls volgens vastgestelde regelen moesten worden bereid. Zoo werd in Leiden nauwkeurig vastgesteld, hoe lang en hoe breed de stukken laken moesten zijn en welke wol verwerkt mocht worden. Vooral ook de levensmiddelenproductie werd aan strenge reglementen gebonden. Bovendien werden de prijzen der goederen door stedelijke besturen meestal onder medewerking van de gilden bepaald.

In sommige gilden ontstonden reeds bepalingen en vormden zich vereenigingen, die eenigszins het karakter hadden van onze tegenwoordige kartels en trusts, met het doel om den verkoop der goederen op een of meer markten naar qualiteit, prijs en hoeveelheid te monopoliseeren.

Door krachtige stedelijke besturen zijn zulke monopolistische pogingen steeds ten sterkste bestreden en zij zagen er niet tegen op een gilde, dat zich niet voldoende richtte naar de raadsverordeningen, op te heffen. Dit gebeurde b.v. in Keulen in 1348 met het slagersgilde, zoodat daarna ieder zich daar vrij als slager kon vestigen. Bij raadsbesluit was bepaald, dat het vleesch niet anders dan bij het gewicht mocht verkocht worden en het gilde was niet genegen dit besluit uittevoeren.

Minder krachtig stonden tegenover de gilden uit den aard

der zaak die steden, waar, in den loop der 14de eeuw de gilden zelf het stadsbestuur in handen hadden gekregen en zoo waren er vele. Daar werden de gilden, die eigenlijk opgericht waren om het economisch voordeel der ambachtslieden te bevorderen, langzamerhand krachtige politieke lichamen; zij werden kiezerscorpsen, waarvan de vertegenwoordigers met de opperste leiding van de stedelijke gemeenschapsbelangen op hun gebied werden belast.

Ook ten onzent in de Overijselsche en Geldersche steden en vooral in Utrecht en Groningen heeft men aan de gilden op den duur grooten invloed op de stadsregeering moeten toekennen. Eveneens in Vlaanderen is het den gilden gelukt het stadsbestuur in handen te krijgen. In de Hollandsche steden is dat in veel mindere mate het geval geweest. Eigenlijk alleen, en dan nog in beperkten zin, in Dordrecht, hoewel in de andere steden, zooals b.v. in het industriëele Leiden herhaaldelijk door de gilden pogingen daartoe werden aangewend, welke echter door de toenemende ontwikkeling der stedelijke instellingen in aristocratische, patricische en zelfs oligarchische richting in deze streken werden belet. Waar de gilden deze politieke macht wisten te verwerven, zien we de vrijheid der gildebroeders toenemen en het toezicht van het stedelijk bestuur op hun handelingen en verordeningen verminderen. In plaats van stedelijke ambtenaren contrôleeren en stempelen daar hun eigen Hoofdmannen dan hun weefsels of andere producten. Zoo maakten b.v. in 1406 de werkmeesters van het wolambt te Aken zelf bepalingen omtrent het loon, de toegelaten verfstoffen, de garens, de qualiteit der lakens etc.

In vele steden sloten de gilden verdragen met de gilden uit andere plaatsen om gezamenlijk elkaars belangen te behartigen. Zoo werd er reeds in 1383 een verbond gesloten tusschen de smidsgilden in negen Duitsche steden.

Zooals wij reeds zeiden, begonnen de gilden sedert de 14de eeuw meer en meer regelingen te maken, die ten doel hadden de minder rijke gezellen van het meesterschap uit te sluiten en wij noemden reeds de bepaling, volgens welke een zeker vermogen vereischt werd om als meester van een ambacht

te worden toegelaten. Ook werd het entreegeld tot een gilde verhoogd en zelfs het ledental tot een bepaald getal beperkt. Het verwerven van den meestergraad werd ook niet weinig bemoeilijkt door de verplichting tot het produceeren van een meesterstuk. Deze eisch tot het leveren van een proefstuk kwam het eerst voor bij de goudsmeden te Lüneburg in 1400.

Later ontwikkelde zich zelfs een voorrecht voor de familieleden der gildebroeders (in 1430 te Lüneburg bij de kuipers), waardoor deze voor de toetreding gemakkelijker voorwaarden vonden dan vreemdelingen. In vele plaatsen en bij vele gilden ontwikkelde zoo het gilderecht zich in zekeren zin tot een erfelijk vermogensrecht, zoodat het gilde een *volkomen* afgesloten kring werd van bevoorrechte families. Deze bepalingen kwamen het eerst voor bij het barnsteendraaiersgilde te Lübeck in 1510.

De gilden moesten, wilden zij niet hun zekeren ondergang tegemoet gaan, zorgen, dat de gezellen niet voor eigen rekening huisarbeid verrichtten voor anderen en ook niet bij particulieren thuis werkten voor eigen rekening. Dit werd door strenge bepalingen verboden. Maar bij vele bedrijven konden de gilden dat zeer moeilijk tegengaan, zoo b.v. bij de kleermakers en schoenmakers, die bij de klanten thuis de kleeren en schoenen gingen verstellen en oplappen.

Het gold bij de middeleeuwsche gilden als een algemeen erkend beginsel, dat niemand andere voortbrengselen dan die van zijn eigen ambacht mocht verkoopen. Natuurlijk was dit niet van toepassing op de handelslui en zoo werd de koopman de aangewezen tusschenpersoon tusschen de produceerende bedrijven en de consumeerende markt. Eerst deed hij zijn inkoopen uitsluitend voor de stedelijke markt, maar later ook voor den export naar vreemde landen. Waar de koopman nu vele ambachtslieden in hun eigen werkplaatsen voor zich liet arbeiden om voor hem handelswaren te produceeren, riep hij in het leven wat wij noemen de Huisindustrie. Om aan de grooter wordende vraag te kunnen voldoen lieten de gildebroeders ook reeds bij niet-gildeleden thuis tegen stukloon werk verrichten. Vooral in het midden der 15de eeuw kwam

dit werken tegen stukloon reeds veel voor, voornamelijk bij de wevers.

Door toeneming van de huisindustrie voor de groote kooplieden kregen we dus in de middeleeuwen reeds iets dat lijkt op onze tegenwoordige commerciëel geleide kapitalistische productie. Maar wat nu regel geworden is, was toen nog slechts uitzondering.

Het opkomen van groote ambachtsbedrijven, die te vergelijken zijn met de fabrieken van onzen tijd, wisten de gilden bijna steeds te verhinderen door hun strenge bepalingen, die ten doel hadden een democratische gelijkheid tusschen de gildebroeders te bewaren. Immers de hoeveelheid, die men mocht produceeren werd vastgesteld, evenals de werktijd en eveneens het getal gezellen en leerlingen, die de ambachtsman in dienst mocht hebben. In de 14de eeuw was dit getal gewoonlijk beperkt tot twee gezellen en twee leerknechten, maar in de 15de eeuw werd een iets grooter aantal toegestaan.

Slechts in enkele bedrijven van lateren oorsprong, die dus daardoor niet onder gildedwang stonden of tenminste maar gedeeltelijk door de gildebepalingen werden getroffen, konden eigenlijke fabrieksondernemingen ontstaan, zoo b.v. in de papierindustrie, de boekdrukkerij, glasblazerij, schietwerktuigenfabricage, etc. De eerste groote papierfabriek. welke Strömer in 1390 te Neurenberg oprichtte, was een grootbedrijf met negen Duitsche en drie Italiaansche arbeiders.

Een groote belemmering voor de middeleeuwsche handelslui vormden de overal bestaande tolplaatsen. v. Inama-Sternegg spreekt van een waar roofsysteem van tolrechten in de 15de eeuw. Iedere groote en kleine feodale heer, iedere stad, iedere markt, had zijn eigen tolplaatsen.

Een even groote plaag vormden de woeste en hebzuchtige roofridders, die de wegen onveilig maakten. Ook de zeeroovers waren een groote last. Nog omstreeks 1400 kwamen deze bandieten uit de Oostfriesche, Deensche of Noorsche kustinhammen te voorschijn om de handelsschepen te bemachtigen. Wel hebben de Hanzeaten daaraan gelukkig een einde weten

te maken, maar toch liet de veiligheid over het algemeen nog veel te wenschen over.

De steden hebben meer voor den middeleeuwschen handel gedaan dan de groote grondheeren, al stond bij haar politiek ook de welvaart en het belang der eigen burgers steeds op den voorgrond, wat wij nu zouden noemen een mercantilistische protectionistische politiek. In de dertiende eeuw begonnen de steden ten opzichte van den tol verschil te maken tusschen burgers en vreemdelingen. Voor de toelating van hun goederen moesten de laatsten heel wat meer betalen dan de burgers. Ook werd den vreemdelingen slechts gedurende een bepaalden tijd van het jaar toegestaan om in de stad te koopen en te verkoopen en dit laatste mochten zij alleen doen aan kooplieden, niet aan particulieren. Het bedienen der particulieren bleef een voorrecht voor den koopman-burger der stad.

In vele steden richtte het bestuur magazijnen (koophuizen) op, waar de goederen tentoongesteld en verkocht moesten worden en waar ze ook gewogen werden voor den tol onder toezicht van ambtenaren ; meestal waren deze gevestigd dicht bij en in verband met de stapelinrichtingen, waar alle goederen moesten passeeren, voor zij verkocht mochten worden.

Van sommige producten ook werd de invoer verboden, wanneer de stedelijke regeering de ambachtslieden in de stad wilde beschermen. Maar de invoer van grondstoffen en voedingsmiddelen werd meestal vrijgelaten 1). Gewoonlijk gold ten opzichte van den handel in eetwaren de bepaling, dat „voorkoop", dit is koop buiten de markt om, vóór dat deze begonnen is, verboden was. Den prijs, dien de korenkooper te Leiden des Zaterdags op de markt kon bedingen, moest hij ook de geheele week handhaven. Zelfs mocht hij den verkoop niet weigeren, wanneer hij voorraad had in schepen of in huizen binnen Leiden. Wie zijn koren met opzet uitvoerde om dat des Zaterdags weer op de markt te brengen, verbeurde zijn waar.

Vroeg reeds ontwikkelde zich onder de kooplieden de neiging

1) Zie P. R. Bos : Het Groningsche Gild- en Stapelrecht.

om handelsvereenigingen van collega's uit verschillende steden te stichten. Vooral zijn deze reeds vroeg in gemeenschap opgetreden om gezamenlijke karavaantochten te organiseeren en gemeenschappelijke handelsschepen uit te rusten. De kooplieden waren in de middeleeuwen vrijwel de eenige organen voor een nationaal en internationaal verkeer, doordat zij de jaarmarkten in de verschillende steden bezochten en hun artikelen ook in de plaatsen, waar zij op hun tochten doortrokken, verkochten.

Deze handelsvereenigingen kwamen vóór de 13de eeuw nauwelijks voor, maar in 1205 zien wij reeds zoo'n lichaam in Keulen.

Belangrijk was vooral de *Hansa*, het machtige handelslichaam, in de 13de eeuw ontstaan, dat alle voornaamste steden aan de Duitsche kusten van Noord- en Oostzee omsloot. Van bijzondere beteekenis voor de ontwikkeling van de groote Hansa werden de verbonden van de zoogenaamde Wendische of Slavische steden, die in de tweede helft der 13de eeuw de grondslagen hebben gelegd voor de organisatie van den grooten handelsbond der Oostzeekuststeden. Zoo was tot het einde van de 13de eeuw een soort van verbond ontstaan van de Noordduitsche steden, dat reikte van den Rijn tot aan de grenzen van Rusland. Het was weliswaar een tamelijk losse verbinding zonder vast reglement of duidelijk omschreven programma, zelfs zonder bepaalden naam, maar het had in elk geval de vaste bedoeling aan de kooplieden en aan den handel in het algemeen, vrede, veiligheid en orde te verzekeren.

Dit waren de kiemen, waaruit in den loop der 13de en 14de eeuw de bond der Duitsche handelssteden is opgegroeid. Eerst in het midden der 14de eeuw was de Hansa volkomen gereed als stedenbond en door de Keulsche Confederatie van 1367 ontving zij haar organisatie.

Een van de hoofdpunten van haar macht was het rijke Vlaamsche Brugge, waar de hanseatische kooplieden een geprivilegeerde kolonie vormden met eigen rechtspraak, eigen bestuur en met invloed op marktwezen en tol. Zij werden

daar geleid door zes Oldermannen en vormden een staat in den staat.

Steeds hooger 1) steeg de macht der Hansa. Maar in de 15de eeuw maakten vele steden zich los uit haar verband, o.a. de Nederlandsche in 1470, en in de 16de eeuw was haar macht geheel gebroken.

De middeleeuwsche kooplieden hebben steeds veel moeite gedaan om de steden ertoe te brengen maatregelen te treffen, om de veiligheid der wegen te verbeteren, het gehalte der munten op peil te houden, schuldenaars tot betaling te dwingen en het handelsverkeer van de drukkende tollasten te bevrijden. Vooral de jaarmessen (die van Frankfort, Champagne, later Brugge en vele andere, werden door duizenden bezocht) waren een belangrijk instituut, door de kooplieden geschapen, om het intercommunale en internationale handelsverkeer te vergemakkelijken. Intusschen werd in dien tijd reeds allerwege de klacht gehoord, dat de kooplieden zich onderling aaneensloten om den handel in sommige artikelen te monopoliseeren. In verschillende steden van Europa ontstonden hansa's of vereenigingen van kooplieden, zoo o.a. in Londen, Novgorod, Bergen etc.

Zooals wij reeds zeiden waren de steden er steeds op uit om de eigen bevolking door alle middelen tot welvaart te brengen en de eigen nijverheid een aanzienlijke plaats in het wereldverkeer te doen innemen. Zij streefden daarnaar zonder te letten op de belangen van het omliggende platteland en van minder krachtige steden en zagen er niet tegen op deze bewust te onderdrukken. Zoo werd b.v. verboden in een ruimen kring om de stad bepaalde ambachten uit te oefenen. Ook wisten vele steden *stapelrechten* te veroveren van het omliggende platteland en de omliggende steden. Soms verwierven zij deze privilegiën tegen betaling van groote sommen aan den landsheer, soms ook werden ze met wapengeweld veroverd.

Het stapelrecht bestond gewoonlijk hierin, dat geen goederen voorbij of door de stad mochten worden vervoerd, zonder daar

1) Zie D. Schäfer : Die Deutsche Hanse. (1905).

een bepaalden tijd ten verkoop te hebben gelegen. Soms werd het stapelrecht zoo streng opgevat, dat de vreemde koopman gedwongen was zijn meegebrachte goederen in de stad te verkoopen en ze niet meer wegvoeren mocht. Maar gewoonlijk werd hem toegestaan weer mede te nemen wat na drie dagen nog niet verkocht was. In Brugge moesten de vreemde kooplieden hun goederen gedurende 40 dagen ten verkoop aanbieden. Soms gold het stapelrecht alleen voor enkele bepaalde goederen, b.v. in Hamburg voor koren, maar dikwijls ook voor velerlei artikelen.

De goederen moesten langs bepaalde land- of waterwegen worden vervoerd, de zoogenaamde stapelwegen. Oorspronkelijk was dit een uitstekend en vruchtdragend instituut, want daardoor werden veilige wegen en goed bekende afzetgebieden geschapen, zoodat de landbouwende bevolking bij den verkoop harer producten niet meer zoo afhankelijk was van de kunstgrepen der rondtrekkenden kooplieden. Voor den landsheer was het een doeltreffend middel om op gemakkelijke wijze tol te heffen bij de stapelinrichtingen in de stad. Maar op den duur werden deze dwingende banden bij de uitbreiding van het verkeer een ondragelijke last en de oorzaak van onophoudelijken strijd tusschen de steden en het platteland en tusschen de steden met en die zonder stapelprivilegiën. Daarbij kwam nog, dat de reizen en het oponthoud der goederen veel langer werden dan noodzakelijk was, daar de stapelwegen niet steeds de kortste waren en zoodoende de prijzen onnoodig verhoogd werden, terwijl de tollen, die in de stapelplaatsen werden geheven, deze toch reeds opdreven. De Dresdener schippers moesten b.v. voor alle ingeladen goederen $^1/_3$ der waarde aan doorvoeraccijns betalen te Maagdenburg.

Tot het stapelrecht behoorde ook gewoonlijk de reeds genoemde bepaling, dat de vreemde kooplieden hun goederen alleen „en gros" mochten verkoopen, dus alleen aan de stedelijke kooplieden of ambachtslui, niet aan particulieren, zoodat de burgers-kooplui der stad geen concurrentie daarvan konden ondervinden.

Wij willen hier eenige woorden wijden aan de bekende stapelrechten van Dordrecht en van Groningen.

In 1299 kreeg Dordrecht van den Graaf van Henegouwen en van Jan I het recht, dat alle goederen, die de Maas of Lek afvoeren, in Dordrecht ter markt moesten worden gebracht. In 1304 werd dit beperkt tot de artikelen haver, wijn en zout en werden ook sommige omliggende plaatsen hiervan vrijgesteld. In 1338 gebood Willem IV, dat alle schepen, die uit de Oostzee de Maas binnenvoeren, met ongebroken last tot Dordrecht moesten doorvaren. In de 15de eeuw geraakte dit laatste recht echter reeds in onbruik. In 1350 werd het stapelrecht weder tot alle goederen uitgebreid en Dordrecht moest dikwijls met geweld het verzet daartegen van vele omliggende steden onderdrukken. De tegenstand werd echter steeds grooter en krachtiger en telkens werden de Dordtsche stapelrechten door den landsvorst verkort. Eindelijk deed Karel V in 1540 een uitspraak, die bleef gelden tot het laatst van de achttiende eeuw, waarbij Dordrecht wel het stapelrecht behield doch zóó beperkt, dat er niet meer dan een schaduw van het vroegere overbleef. Hoofdzakelijk gold het nog slechts voor landbouwproducten en hout, ijzer en wijn, terwijl bovendien vele streken en steden uit den omtrek daarvan werden vrijgesteld.

Wat het Groningsche stapelrecht betreft, diene het volgende: De Ommelanden, welke onderling verdeeld waren, sloten naar men algemeen aannam in 1251 met Groningen een verdrag waarbij bepaald werd, dat de markt dier stad te allen tijde voor hen vrij zou zijn. Daartegenover verlangde Groningen, dat de Ommelanders hun waren dan ook uitsluitend daar ter markt zouden brengen. Door Mr. P. R. Bos wordt het sluiten van dit verdrag ontkend in zijn „Groningsch Gilden Stapelrecht". Hoe dit nu zij, Groningen werd de stapelplaats van de Ommelandsche producten.

Eerst in de stedelijke reglementen van de 15de eeuw werd uitdrukkelijk bepaald, dat geen stedelingen of vreemdelingen in de Ommelanden handel mochten drijven, zoodat de Ommelanders verplicht waren in de stad hun inkoopen te doen en op die markt hun producten te verkoopen.

Ook de ambachtsnijverheid der Ommelanden werd door de Stad onderdrukt. Zoo matigde zich in de 14de eeuw reeds Groningen het recht aan om bier te brouwen en werd dit in de Ommelanden door het stadsbestuur verboden. Het natuurlijke gevolg hiervan waren voortdurende oneenigheden.

Toen Groningen in 1594 na het beleg van Prins Maurits tot de Unie van Utrecht overging, werd in het verdrag bepaald, dat voortaan alle geschillen tusschen de Stad en de Ommelanden door de Staten-Generaal zouden worden beslist. Zoo werd bij de uitspraak van 21 Januari 1597 bepaald, dat de Ommelanden overal met ieder vrij zouden mogen handeldrijven, behalve in de producten van eigen landbouw en veeteelt, welke te Groningen ten stapel moesten worden gebracht. Bierbrouwen mochten de Ommelanders alleen voor eigen gebruik, niet voor den verkoop.

Bij de uitspraak van 8 Juni 1599 werd het stapelrecht beperkt tot de verplichting om de stapelplichtige goederen één voormiddag aan de Diepwallen ten stapel te brengen. Waren de goederen dan nog niet verkocht, dan werden zij door een ambtenaar gemerkt en mochten overal verkocht worden na betaling van een zeer laag stapelrecht bij uitvoer naar het buitenland.

Daar wij in dit hoofdstuk zoo dikwijls over de gilden spraken, zullen wij nu nog in het kort de innerlijke inrichting moeten nagaan 1).

Met de leiding der bijeenkomsten, het beheer der geldmiddelen en het toezicht op de verdere beambten waren hetzij door de stadsregeering benoemde, hetzij door de gilden zelve aangewezen personen belast, twee, drie, soms vier in getal, die den naam droegen van oudermannen, oldermans, dekens, hoofdmannen van het gild.

Wie een ambacht wilde uitoefenen, moest als leerling, als leerjongen beginnen. De leertijd, die omstreeks het twaalfde jaar begon, duurde gewoonlijk twee, soms drie jaren, een

1) Zie hiervoor uitvoeriger Prof. Blok : „De gilden", dien wij hier soms letterlijk volgen.

enkele maal slechts één jaar, en werd in den regel doorgebracht ten huize van een en denzelfden meester, waar de leerjongen in den kost was. Aan den meester moest een zekere leerlingsom betaald worden ; eveneens aan het gilde moest de leerling iets afdragen als intreegeld, oorspronkelijk een klein bedrag, dat in de latere middeleeuwen steeds verhoogd werd. Loon kreeg de jongen niet, maar daarvoor leerde hij dan ook het vak, hoewel hij tevens voor zijn meester en diens vrouw allerlei diensten verrichtte, waarvan vele zeker niet altijd tot zijn genoegen noch tot zijn voordeel zullen bijgedragen hebben. Liep hij weg, dan mocht niemand hem weer aannemen. Hij was dus vrijwel aan zijn baas gebonden, te meer daar deze het was, die hem na afloop van den leertijd den leerbrief, een getuigschrift zou verstrekken.

Had hij dit eenmaal verkregen, dan was hij „gezel" of „knaap" en dan kon hij zich bij een meester verhuren tegen een bepaald salaris, dat bij schriftelijk of mondeling contract werd vastgesteld en na eenigen tijd als zoodanig gewerkt te hebben, kon hij zelf meester worden.

Zooals wij gezien hebben, werd in de latere middeleeuwen daarvoor ook een „meesterproef", het leveren van een meesterstuk, geëischt en bovendien het aantal gildebroeders aan een vast getal gebonden.

Niemand kon lid worden van het gilde, hetzij als leerling, hetzij als gezel of meester, als hij niet een zekere vaste som als intreegeld had betaald en als gezel of meester de gilderol of het gildeboek, waarin de gildekeuren stonden, met zijn naam had onderteekend ten bewijze dat hij zich aan de gildeplichten onderwierp.

In Leiden, waar de lakennijverheid een der voornaamste bronnen van bestaan vormde, waren de voorwaarden voor het bedrijf zeer nauwkeurig aangegeven. Van den inkoop der wol, waaruit het weefsel werd gemaakt, tot den verkoop van het afgewerkte laken toe, werden alle werkzaamheden van het bedrijf scherp gecontrôleerd. Geen wol kwam de stad binnen of ze was eerst door het stadsbestuur of zijn ambtenaren onderzocht wat herkomst, hoedanigheid en prijs betrof. De werk-

tuigen, die gebruikt werden, en de vloeistoffen, voor het verven gebezigd, stonden onder toezicht; het aantal draden voor schering en inslag was nauwkeurig aangegeven en de „waerdeijns" van het gild hadden het recht om bij de werklieden in huis te vallen, ten einde te zien, of er gehandeld werd overeenkomstig de gemaakte bepalingen.

Was dan eenmaal het laken afgewerkt en goed bevonden dan werd het van het officiëele stadslood voorzien en daardoor gewaarmerkt als deugdelijk voor den verkoop; werd het daarentegen afgekeurd, dan volgde hernieuwing van een deel van den arbeid of ook wel algeheele vernietiging van het fabrikaat.

Ook waren er in vele gilden voorschriften gemaakt, die moesten beletten, dat de eene veel grooter zaken deed dan de andere. Zoo werd het verboden meer dan één toonbank te bezitten, meer dan een bepaald aantal knechts of meiden aan het werk te hebben, meer dan één vennoot op te nemen of al te veel te produceeren.

Zoo hield het gildewezen als een al te nauwsluitend pantser het bedrijfsleven pijnlijk omsloten, alle expansie naar buiten belettend en nieuwe uitvindingen en verbeteringen terugdringend. In ons land wees Pieter de la Court in het midden van de 17de eeuw reeds op de verderfelijke gevolgen van het gildewezen 1). Men trachtte zich dan ook in ons land reeds in de 16de en 17de eeuw zooveel mogelijk van deze nijpende boeien vrij te maken.

In de 18de eeuw zien wij den tegenstand steeds grooter worden en in alle steden werden de gildestatuten ontelbare malen geschonden, zoodat er ten laatste eigenlijk alleen in formeelen zin nog gildebepalingen bestonden. Gehandhaafd werden zij niet meer en ook deze formeele banden werden eindelijk door de revolutie weggevaagd. De Bataafsche Republiek verklaarde bij art. 53 van de Staatsregeling van 1798 „alle gilden, corporatiën of broederschappen van neringen, ambachten of fabrieken voor altijd vervallen."

Het is eigenaardig, dat in onzen tijd, zoowel voor als na den

1) Zie S. Polak: Economische Bloemlezing, Blz. 55.

oorlog stemmen opgaan, die de oude gildebepalingen weder in het leven wenschen terug te roepen, omdat de vrije concurrentie zooveel onverdiend leed en zooveel gevaarlijke crisissen veroorzaakt. Zij hopen door het opnieuw leggen van de middeleeuwsche kluisters om het moderne bedrijfsleven heen de ergerlijke uitwassen daarvan, als oneerlijke concurrentie, vervalsching van levensmiddelen en andere goederen, het belasteren van collega's en het pogen om concurreerende bedrijven in den grond te boren en meer dergelijke onbehoorlijkheden, te kunnen tegengaan.

DE NIEUWERE TIJD

I. Het Mercantilisme.

ET laatste deel der middeleeuwen was een tijdperk van gisting en woeling. Door de Kruistochten was het gezichtsveld der volken verruimd. De Westersche volken hadden kennis gemaakt met de Oostersche zeden en gewoonten, met pracht en praal, die zij vroeger alleen uit de sprookjes kenden. Nu wilden zij de enge banden, die hen zoo lang omsloten hielden, verbreken.

Door de Kruistochten was ook de handel opgebloeid en de handelsgilden waren meer op den voorgrond getreden. In het laatste deel der middeleeuwen ,van 1300—1500, begon de geldsomloop steeds belangrijker te worden en het ruilverkeer in natura te verdringen, ondanks dat deze door de stedelijke prijsvoorschriften nog zeer belemmerd werd. Een geheel vrije geldsomloop brak eerst baan na de ineenstorting van het ancien régime, dus na de Fransche revolutie.

Verschillende oorzaken werkten er buiten den handelsbloei toe mee om aan het vermogen in roerende goederen en speciaal aan het vermogen in geld een grootere beteekenis te geven, dan het in de middeleeuwen had.

Uit den aard der zaak werd een belangrijk geldkapitaal vereischt voor het verzenden van uitgebreide troepenmachten naar verre landen en voor het onderhoud daarvan. Daarbij kwam nog, dat de feodale legerorganisatie werd vervangen door huurlegers, die beloond moesten worden, en dat ook de feodale eereambten werden opgeheven en plaats maakten voor bezoldigde, door den landsvorst aangestelde, ambtenaren.

De territoriale vorsten hadden meer en meer de rechten van den Keizer weten te usurpeeren en de macht van de kleinere

heeren gebroken. Tegen het einde van de middeleeuwen is b.v. het muntrecht van den keizer op de landsvorsten of machtige steden overgegaan.

Door de kruistochten kwam ook een groote verandering in de legerorganisatie en daarmee in het wereldlijke grondbezit. De arme adel was niet in staat de groote kosten dezer tochten en de daarvoor noodige uitrusting op zich te nemen en droeg zijn land daarom op aan machtiger heeren. Dit was een der belangrijkste oorzaken, waardoor die grootsten steeds machtiger werden en zich tot territoriale vorsten konden opwerken, tegenover welke de keizer, de opperleenheer, zijn oppermacht slechts in naam kon handhaven. Dikwijls ook kwam die hoogste macht op een bepaald gebied aan de steden.

Behalve het genoemde muntrecht ging op den duur ook de rechtspraak over op die vorsten of machtige steden en zoo rustte op hen nu voor het vervolg de historische taak, om het verbrokkelde rechtsgebied, waarover zich hun macht uitstrekte, tot een eenheid te soldeeren en daar een nationaal recht, een nationaal bedrijfsleven, muntwezen etc. te doen verrijzen, in het kort om de kleine belangen van vrijen, heeren gilden, dorpen, steden samen te vatten en te bewegen in de richting van het groote nationale staatsbelang.

De hoorige boeren hadden al te zeer den druk gevoeld van de vele heeren en heertjes, door wie zij uitgebuit waren. In de 12 artikelen, in den Boerenoorlog in 1525 opgesteld, waarin wij een voorlooper kunnen zien van de „Verklaring der menschenrechten" uit de Fransche revolutie, eischten zij afschaffing van lijfeigenschap, vroondiensten en tienden, die zij vervangen wenschten te zien door een algemeene rijksbelasting, *evenals de macht van al die kleine tyrannen door een machtig, krachtig, verziend, vaderlijk denkend, maar onbeperkten monarch.*

Ook in de litteratuur van het latere deel der middeleeuwen komt deze wensch om zich vrij te maken van het heerschende gezag duidelijk uit. De wereldlijke macht van den Keizer wordt daarin voorgesteld als volkomen gelijkwaardig aan de geestelijke macht van den Paus en door velen wordt aangedrongen op onafhankelijkheid van de wereldlijke heerschappij

zooals wij kunnen zien in den Saksenspiegel (1230), terwijl ook Dante (1265—1313) daarop vooral heeft aangedrongen. *Twe zwaerden heeft God op aertrijck ghelaten mit welken zwaerden dat men bescermen sal die gansse kerstenheit. Dat een zwaert dat is dat gheestelike recht, dat hevet hi bevolen den paeus. Ende dat ander zwaert dat is waerlike recht ende dat hevet hi bevolen den keyser,*" zegt de Saksenspiegel.

De keizer en de paus hebben beiden hun gezag direct van God ontvangen, onafhankelijk van elkaar. De oude opvatting, volgens welke de keizer zijn rechten ontleende aan de sanctie van de kerk wordt krachtig bestreden.

Eenige eeuwen later zien we *Machiavelli* (1469-1527) met vurigen ijver optreden voor de oppermacht van den landsvorst. In zijn „De Vorst" teekent hij den heerscher, die doordrongen is van den wensch om de macht en heerschappij van zijn volk te vergrooten en zijn gebied uit te breiden, zonder zich door moreele of religieuze scrupules te laten terughouden. Machiavelli beveelt de imperialistische leer zonder eenig voorbehoud aan en gaf de praktische lessen voor het zich vestigend vorstelijk gezag.

Jean Bodin (1530-1597) gaf in zijn werk „De la République" de theorie van de souvereine, onbeperkte macht des konings. De koning behoeft zich bij de uitoefening van zijn heerschappij alleen te houden aan de wetten van het ongeschreven natuurrecht, terwijl het volk de wetten des konings moet gehoorzamen. De souvereine koning is de hoogste plaatsvervanger van God op aarde en staat dus ook boven de kerkelijke autoriteit. Wel laat Bodin een vertegenwoordiging des volks bij zijn koning toe, maar deze heeft slechts adviseerende stem.

Van groote beteekenis zijn ook vooral geweest de theorieën van *Thomas Hobbes* (1588-1679), uitgesproken in zijn „De Cive" (1642) en „The Leviathan" (1651).

Het eeste werk verscheen juist in het begin van den strijd tusschen koning en parlement in Engeland. Uit haat tegen de revolutie was Hobbes naar Parijs uitgeweken en daar liet hij dit boek verschijnen, toen hij er optrad als opvoeder van den lateren koning Karel II.

Volgens zijn opvatting wordt de staat opgericht door het volk bij een verdrag of contract, waarbij iedere burger *al zijn rechten* prijs geeft en die toevertrouwt aan de hoogste autoriteit, aan den souverein. Zij moeten dit contract wel sluiten, daar anders de natuurtoestand, die een algemeene strijd van ieder tegen allen beteekent, zou voortduren.

Hij werkte deze ideeën verder uit in zijn „Leviathan", dat is de naam van het wonderlijk gedierte, waarin alles opgaat en dat alles omvat, waarmee Hobbes den Staat bedoelde.

Zoo werkten economische, geestelijke en politieke machten samen om een nieuwen tijd te doen geboren worden en een nieuwen, minder slaafsch aan de kerk onderworpen geest, over onze Westersche wereld te brengen.

De ontdekking van Amerika (1492) en van den zeeweg naar Indië (1498) wekten visioenen van goudglans en heerschersmacht op bij regeeringen en volken van West- en Zuid Europa. De boekdrukkunst (pl.m. 1423) had de sluimerende geesten van duizenden wakker geschud. Zonder deze uitvinding was de Hervorming waarschijnlijk niet mogelijk geweest, terwijl nu ieder den Bijbel met eigen oogen kon lezen en niet meer door de oogen van de priesters behoefde te zien.

Door de uitvinding van het buskruit werd de landskoning geheel onafhankelijk van zijn geharnaste ridderschaar en kon hij een staand leger om zich verzamelen. Ook daardoor verloor de lagere adel aan macht, terwijl de glorie des konings rees en de steden verleenden den koning gaarne subsidiën en persoonlijke hulp om die parasiteerende grootheden klein te krijgen.

Zoo werkten de steden en de koning samen om den feudalen lageren adel zijn macht te ontnemen. Vooral in Frankrijk wist de absolute koningsmacht zich te bevestigen. Daar is dan ook de bakermat geweest van de economische leerstellingen, die wij nu onder den naam *Mercantilisme* samenvatten.

Het mercantilisme is niet een kunstig ontworpen en theoretisch precies in elkaar passend stelsel van wetenschappelijk beproefde gedachten. Het is een samenstel van praktische voorschriften, die beoogen de regeeringen middelen aan de

hand te doen om den opgroeienden nationalen staat machtig en groot te maken. Te verwonderen is het dus niet, dat deze praktische wenken bij de verschillende mercantilistische schrijvers en politici zoo zeer uiteen loopen. Ieder land, ieder volk en iedere tijd heeft immers zijn eigen verlangens en behoeften. Maar toch hebben zij wel iets gemeenschappelijks en wel het volgende :

De staat, met zijn souvereinen vorst aan het hoofd, moet zich ten doel stellen de welvaart van het land en de bewoners op alle mogelijke wijzen te bevorderen. Daarbij moet men zoo weinig mogelijk rekening houden met de omliggende landen en staten en deze zelfs liever beschouwen als vijandige machten, die er naar zullen streven hun welvaart te vergrooten ten koste van anderen. De regeering moet daartegenover stellen een zoo groot mogelijke macht aan menschen, kapitaal en geld. *Aan menschen*, om te strijden als de vijand gevaarlijk wordt en om in tijd van vrede zich aan de productie van kapitaal en gebruiksgoederen te wijden. *Aan kapitaal*, in den vorm van werkplaatsen, fabrieken, vervoermiddelen en handelsgoederen, daar niets krachtiger meewerkt om de welvaart te vergrooten en tegenover het buitenland te schitteren ; ook, omdat in die fabrieken de grondstoffen verwerkt worden tot fabrikaten, die afzet vinden in het buitenland, dat met grondstoffen en geld betaalt, terwijl tevens daardoor aan duizenden werk verschaft wordt. *Aan geld of muntmetaal*, omdat dit het grootste machtsmiddel op aarde is, waarvoor men in oorlogstijd alles kan aanschaffen, wat de legers in binnen- en buitenland noodig hebben, terwijl in vredestijd daarvoor alle comfort te koop is.

Het is de, in de praktijk opgaande, theorie van de opkomende nationale staatsmacht, die maar één doel kende en maar één doel kon erkennen en dit met stalen wil moest nastreven, wilde zij succes hebben in haar politieken strijd, nl. de macht en invloed van den eigen staat te bevestigen en te vergrooten, zoowel binnen als buiten Europa.

Evenals de *politieke balans*, zooals de mercantilisten leerden, moet overslaan naar het land, dat de meeste macht weet te

ontwikkelen, zoo moet ook de *handelsbalans* zóó gehandhaafd worden, dat de welvaart van het eigen land en niet die van vreemde landen wordt behartigd.

In de economische geschriften uit de 17de en 18de eeuw is de theorie van de handelsbalans eigenlijk het eenige dogma dat men telkens ziet terugkeeren. Adam Smith, en met hem ook zijn vele volgelingen, hebben deze leer van de handelsbalans becritiseerd en belachelijk gemaakt ; naar wij meenen, zeer ten onrechte, wanneer wij de tijdsomstandigheden, waarin de leer ontstond, in aanmerking nemen.

Wat bedoelden de mercantilisten met hun wensch, dat de handelsbalans gunstig moest zijn voor hun land ? *Zij wilden dat de waarde van de uitgevoerde producten die der geimporteerde goederen overtrof.* Het verschil zou dan aan hun land betaald moeten worden en als goud of zilver hun land binnenkomen.

Nu is het waar, dat zij dikwijls goud en welvaart door elkaar noemen, hetgeen de critici op een dwaalspoor heeft gebracht, maar zij deden dit niet, omdat zij overtuigd waren, dat goud het welvaart brengende goed zelf was, maar omdat zij meenden, dat het welvaart brengende goed voor goud te koop was in het land en daarbuiten.

Eigenlijk alleen in een pamflet, omstreeks 1530 in Saksen geschreven tijdens den toen heerschenden muntpolitieken strijd in de verschillende Duitsche staatjes, komt de meening voor, dat goud en zilver den werkelijken rijkdom van een land vormen en dat de regeering zorgen moet het geld in het land te houden, daar anders de welvaart naar andere landen afvloeit.

Overigens zien wij bij alle mercantilistische schrijvers, speciaal bij Montchrétien de Vatteville in Frankrijk en bij James Steuart in Engeland, dat zij geenszins wenschen het goud en zilver als zoodanig in het land te behouden, maar dat zij willen, dat daarvoor fabrieken worden ingericht en de landbouw wordt verbeterd, terwijl men zorgt slechts ruwe stoffen in te voeren, om die dan weer gefabriceerd of veredeld naar andere landen uit te voeren. Dan hebben duizenden handen werk, die anders tot ongewilde rust gedoemd zijn.

Met den wensch, dat de handelsbalans zich voor hun land gunstig zou ontwikkelen, bedoelden zij niets anders, dan wat iedere fabrikant of koopman ook nu nog wenscht, dat de inkomsten grooter zullen zijn dan de uitgaven, zoodat er met hun industrie of handel kapitaalwinst ontstaat. Dit trachtten zij niet alleen voor iederen koopman afzonderlijk maar voor het geheele land te bereiken door erop aan te dringen, dat de waarde van den uitvoer grooter werd en de waarde van den invoer relatief geringer.

Het verschil wordt door het buitenland dan in goud of zilver betaald en als zoodanig gold de geldinvoer als een onbedriegelijk teeken van de vermeerdering van welvaart, als een zeker bewijs dus, dat er kapitaalwinst was gemaakt. Het geld was in hun oog niet slechts een symbool voor de ruilwaarde, maar tevens een vermogensobject, dat voor alle doeleinden was te gebruiken en in te wisselen.

Wij ontkennen dus niet, dat men bij alle mercantilisten den wensch kan vinden, dat er meer goud in het land zal komen, dan eruit gaat. In zooverre kan men dit als een der kenmerken van het mercantilisme blijven beschouwen, wanneer men daaraan maar niet vastknoopt de afkeuring, die Adam Smith en zijn vele volgelingen daaraan verbonden. De mercantilisten zagen zeer goed in, dat het goud als zoodanig, als waar, slechts in enkele gevallen waarde heeft. Maar het geld is niet alleen een waar, zooals andere waren, hoewel Adam Smith het meestal zoo voorstelde. Het is tevens een ruilmiddel, een middel om alle goederen, die voor ruiling of overdracht vatbaar zijn, van den eenen eigenaar naar den anderen over te brengen en als zoodanig beschouwden de mercantilisten het goud zeer terecht.

Ook in onzen tijd hebben gedurende den wereldoorlog verschillende landen den gouduitvoer streng verboden ; in vredestijd bestaat daarvoor geen reden, maar in oorlogstijd is het zeer belangrijk, om steeds een overal gangbaar ruilmiddel te bezitten om den wisselkoers op peil te brengen, zoodra de vrede wedergekeerd is. Daarbij komt nog dit, dat iedereen kan opmerken, hoe zelfs midden in den oorlogstijd, degene die over een grooter inkomen beschikt zich meer nuttige

goederen en diensten kan verschaffen dan zijn met kleiner inkomen bedeelden broeder, een feit, waarbij men zoo licht inkomen en inkomsten in gemunt geld als een en hetzelfde beschouwt, een verwarring van begrippen, die wij nauwelijks het recht hebben in dien ouden tijd te critiseeren, waar het *nu nog* volgens verklaring van Prof. Rob. Liefmann zoo ontzaglijk veel moeite kost om het verkeerde en onlogische hierin bloot te leggen, zelfs aan menschen, die de economie hebben bestudeerd.

Toen het gildewezen meer en meer zijn kracht verloor, was er een nieuwe organisatie noodig om leiding aan het bedrijfsleven te geven en men vond deze bij de landsregeering. Deze moest alles ordenen en regelen, omdat de maatschappelijke krachten zelf nog niet voldoende geschoold waren om zelfstandig die taak aan te vatten. Voor de opkomende, door de regeering gesteunde, handwerken en fabrieken moesten nieuwe afzetgebieden worden geschapen. Daardoor vinden wij bij de mercantilistische schrijvers en staatslieden een voortdurende aansporing tot kolonisatie en verovering van overzeesche landen. Waren die oorden eenmaal gekoloniseerd of tot wingewesten gemaakt, dan beschouwde men ze louter als bestemd tot het dienen van het moederland, dat zooveel mogelijk voordeel daaruit moest trekken, zonder dat aan de menschwaardigheid der Inlandsche bevolking werd gedacht.

Zoo is het ook uit de tijdsomstandigheden volkomen verklaarbaar, dat de mercantilisten erop aandrongen de fabrieken en werkplaatsen tegen buitenlandsche concurrentie te beschermen. De regeeringen voldeden gaarne daaraan. Zoo begrijpen wij ook het zoeken en verleenen van protectie in theorie en praktijk, noodig voor de nog pas maar geboren nijverheid ; het bevorderen van den uitvoer door uitvoerpremiën ; het tegengaan van den invoer door een strikt invoerverbod of door hooge invoerrechten voor de fabrikaten, terwijl daarentegen grondstoffen vrij ingevoerd maar niet uitgevoerd mochten worden.

De mercantilistische maatregelen werden natuurlijk genomen verschillend naar de gesteldheid van ieder land en wij zullen

dan ook, om een beter inzicht daarin te verkrijgen, enkele landen afzonderlijk bespreken.

FRANKRIJK

Reeds in het jaar 1516 riep Frans I allerlei Italiaansche kunstenaars, o.a. ook Leonardo da Vinci naar Frankrijk om de kunstnijverheid daar te bevorderen. Hendrik IV legde zich meer toe op het vooruit brengen van landbouw en veeteelt, daarin krachtig gesteund door zijn minister van financiën Sully, die zeide : landbouw en veeteelt zijn de beide voornaamste voedingsbronnen, de ware Peruaansche mijnen voor Frankrijk. Door zijn anderen even grooten helper, den controleur-generaal der manufacturen, den vroegeren kleermaker Barthélemy de Laffemas werd hij de stichter van de belangrijke Fransche zijdeindustrie.

Lodewijk XIII, met zijn machtigen minister Kardinaal de Richelieu, legde zich meer toe op de stedelijke industrieën en zorgde tevens voor een uitgebreider afzetgebied voor deze nijverheid door een krachtige, energieke koloniale politiek. Diens voetsporen werden door Lodewijk XIV 's minister Colbert zoo principiëel en doortastend gevolgd, dat men het mercantielstelsel later ook wel het Colbertisme genoemd heeft.

Toen *Colbert* minister werd in 1661, stond Frankrijk in industriëel opzicht ver achter bij de omliggende landen : Italië, Duitschland, Engeland en Nederland 1). Hij zag in, dat zijn volk op economisch gebied alleen dán de overwinning kon behalen, wanneer de regeering het met strenge tucht voor handel en industrie opvoedde. Dit is eigenlijk de kern van het mercantilisme; niet de opvattingen omtrent de handelsbalans, waarover wij spraken, maar dat opwekken van het volk tot bloei en leven op economisch gebied door de hulp der regeering. Het onderzoek van de handelsbalans diende meer als wiskundig bewijs tot steun van de argumentatie.

Uit alle landen werden kunstenaars en handswerkslieden door geld, list en eerbewijzen naar Frankrijk gelokt. De be-

1) Zie Hanotaux : La France en 1614.

ginnende nijverheid werd door voorschotten, premiën en privilegiën ondersteund. De regeering richtte fabrieken op en tevens scholen, waar de kinderen kunstnijverheid konden leeren. De buitenlandsche grondstoffen werden gaarne zonder tol toegelaten, maar de nijverheidsproducten door hooge invoerrechten of een invoerverbod tegengehouden. Deze protectie was niet bedoeld als einddoel, doch slechts als krukken om de zwakke beginnelingen te steunen, zooals Colbert het uitdrukte. Zoodra deze het zonder die hulpmiddelen zouden kunnen stellen, zou hij niet aarzelen ze als overbodig en hinderlijk weg te werpen.

Eén verwijt mag men Colbert maken, een verwijt, dat dikwijls tegen het mercantilisme, maar dan ten onrechte, wordt geuit, nl. dat hij den landbouw heeft veronachtzaamd. Colbert zag te veel alleen naar de nijverheid als machtsmiddel tegenover het buitenland, maar het is moeilijk te ontkennen, dat zijn stelsel Frankrijk tot aanzien en bloei heeft gebracht. Bij zijn dood in 1683 behoorde Frankrijk tot de eerste machten van Europa. Het had een hoogte bereikt, waarop Lodewijk XIV het na den dood van zijn minister niet wist te handhaven.

Colbert's voorschriften voor de bereiding der fabrikaten, waaraan iedere industriëel zich stipt moest houden, wilde hij niet zeer strenge straffen oploopen, waren uitstekend en op de hoogte van de nieuwste vindingen ; maar zijn opvolgers in het ambt hebben daarin die onbewegelijke starre reglementatie gebracht, die men later Colbert heeft verweten. Ook het aantal inspecteurs werd niet door hem, maar door zijn opvolgers gemaakt tot een leger van lastige, hinderlijke en de evolutie der industrie tegenhoudende kwelgeesten.

Bij een der Fransche mercantilistische schrijvers moeten wij eenigen tijd stilstaan, nl. bij *Antoine Montchrétien de Vatteville* (1575-1621). Zijn naam is tweemaal aan den stroom der vergetelheid ontrukt, waarin hij anders misschien zou zijn ondergegaan, het eerst door Théophile Gautier en later door den Parijschen hoogleeraar Th. Funck-Brentano, die in 1889 zijn economisch werk opnieuw uitgaf en het van een inleiding voorzag.

Door zijn werk „Traité de l'Economie politique" heeft Montchrétien den naam gegeven aan onze wetenschap, dien deze tot nu toe met eere gedragen heeft. Dit werk werd in 1615 opgedragen aan Lodewijk XIII en diens moeder Maria de Médicis. Montchrétien was een dichter en treurspelschrijver van beteekenis en liet na een avontuurlijk bestaan zijn leven op het slagveld als een aanhanger der Hugenoten, hoewel hij zelf Katholiek was. Zijn lijk werd volgens rechterlijk vonnis door de modder gesleurd, verminkt en verbrand en zijn asch naar alle kanten verstrooid.

Maar zijn „Traité de l'Economie politique" is blijven voortleven. Het is ook nu nog het lezen overwaard, al kunnen wij daarmede ook niet zóózeer dwepen als Funck-Brentano, die zegt, dat het kan wedijveren met het beste, dat in alle latere tijden op economisch gebied geschreven is.

Montchrétien schetst ons in felle kleuren den toestand van verval in den Franschen handel en nijverheid. De poëtische, hartstochtelijke gloed van den schrijver komt op iedere bladzijde van dit werk te voorschijn. Door den koning op de miserabele omstandigheden te wijzen, hoopt hij de regeering te kunnen bewegen de noodige veranderingen aan te brengen, om zoodoende welvaart te brengen, waar nu armoede en ellende heerschen. Intusschen heeft zijn werk weinig vruchten gedragen, want het werd noch door zijn koning, noch door zijn tijdgenooten begrepen.

Bij hem vinden wij de mercantilistische opvattingen, die wij hierboven in het algemeen hebben geschetst. Hij geeft geen abstracte theoriën, maar behandelt zuiver praktische vragen. Welke middelen kan de regeering aanwenden om welvaart in het land te brengen ? De steden hadden die middelen weten te vinden door principiëel en krachtig hun doel voor oogen te houden, alleen lettende op hun eigen voordeel, zonder om te zien naar of uit te wijken voor anderer belangen. Zoo moet ook de nationale regeering met dezelfde energie het landsbelang bevorderen, zonder zich te bekommeren om het buitenland, evenmin als de steden gelet hadden op de belangen van het omliggende platteland.

De mercantilistische economie is geen economie van abstracties, maar houdt het oog gevestigd op de veranderde werkelijkheid en wil naar gelang dier veranderingen ook de middelen om welvaart te verspreiden, wijzigen. De mercantilistische schrijvers steunen dan ook niet op het ideale natuurrecht, het recht dat eeuwig, ondanks alle omkeeringen in het maatschappelijke leven, zichzelf gelijk blijft, zooals wij dit later bij de physiocraten zullen aantreffen. De physiocraten wilden juist aantoonen, dat hun economische beginselen een uitvloeisel waren van hun inzicht in het natuurrecht en dat zij niets anders verlangden dan de toepassing der regelen van het natuurrecht op de werkelijkheid. De mercantilisten daarentegen waren niet zoo philosofisch aangelegd.

Toch voelt Montchrétien de behoefte een verklaring te vinden voor onze maatschappij en hij redeneert nu aldus : De menschen zijn door gevoelens van sympathie en saamhoorigheid tot een gemeenschap verbonden, maar de economische arbeid wordt door de menschen op de schouders genomen door de krachtige drijfveer van het *eigenbelang*. Geen ander doel hebben zij daarbij dan winst te behalen en dit is dus het middelpunt, waaromheen zich het geheele economische leven beweegt

De taak van den vorst en van de regeering is volgens hem slechts dit ééne doel na te streven : de roem, omvang, bevolking, rijkdom en macht van hun land te vergrooten. Zij moeten zorgen voor een krachtige nijverheid, opdat de vagabondage en armoede verdwijnen, en van het grootste belang is, dat ook de landbouw, waaraan hij vijf gloedvol geschreven bladzijden wijdt, met kracht vooruit wordt geholpen. Daarbij spoort hij zijn regeering aan, om het voorbeeld van Engeland te volgen en het recht van handeldrijven in Frankrijk alléén aan de volksgenooten toe te staan. Waarom moeten er jaarlijks duizende zeisen, wapenen en kleeren uit Holland en Duitschland komen, die even goed in ons eigen land kunnen worden gefabriceerd? Hetzelfde geldt voor het laken uit Engeland.

Al deze ideeën kunnen ons nog niet versleten voorkomen. Wel klinkt het zeer onmodern, wanneer hij ook de boeken uit het buitenland wil verbieden. Hij bedoelde daarmee in de eerste

plaats volop werk te geven aan de Fransche boekdrukkerijen, maar tevens de buitenlandsche opvattingen en ideeën buiten het land te houden, daar zij naar zijn meening den geest van het Fransche volk vergiftigden.

Waarom wil hij ook, dat er meer goud en zilver in Frankrijk zal binnenstroomen? Hij zegt het zelf 1): „Vroeger leefde Frankrijk gelukkig en tevreden zonder dat haken naar edele metalen. Maar andere tijden, andere verlangens. Zonder geld kan geen oorlog gevoerd worden. Behalve de dapperheid der soldaten is geld daarvoor een eerste vereischte."

Met jaloerschen blik kijkt hij naar het rijke Holland, dat een talrijke bevolking kan voeden en volop koopwaren en geld bezit en dat door een voordeeligen handel machtig geworden is. Hij wijst op het genoegen en voordeel, dat een particulier gedurende zijn geheele leven heeft van een bijeengegaard kapitaaltje, dat hij oordeelkundig belegt en waarvan hij de rente verteert. Zoo moet ook de regeering over een schat kunnen beschikken.

Maar deze opvatting heeft zijn oordeel over de beteekenis van het geld niet geheel verduisterd. Zoo zegt hij (blz. 241): „nu hebben wij veel meer goud en zilver in ons land dan vroeger maar zijn wij daarom rijker en gelukkiger geworden? Neen! Niet goud en zilver, niet parelen en diamanten maken een volk groot en sterk en rijk, maar de overvloed van levensmiddelen, kleeren, meubelen en andere benoodigdheden vormen den werkelijken rijkdom."

Hij drukt de regeering op het hart (pag. 260) te zorgen, dat de levensmiddelen van goede qualiteit zijn en vervalsching door strenge straffen tegen te gaan.

Ten slotte komt Montchrétien op voor een juiste volkstelling en statistiek, opdat men kan nagaan of de bevolking goed over de verschillende bedrijven verdeeld is of op sommige plaatsen moet worden aangevuld of wel uit deze streken moet emigreeren naar de koloniën.

Veel wordt er in Montchrétien's boek aangetroffen, dat ook

1) Pag. 120 (uitgave Funck-Brentano).

nu nog voor ons waarde heeft, vooral in onzen tijd, nu de taak van den Staat door zoovelen weder ruimer wordt opgevat en met meer vertrouwen dan in de eerste helft der 19de eeuw naar de wetgevende macht wordt opgezien om leiding te geven aan het economisch leven en om de voortwoekering van uitwassen daarin te verhinderen, een taak die haar niet alleen gedurende den oorlogstijd, doch ook daarna waarschijnlijk zal moeten worden toevertrouwd.

ENGELAND

Terwijl de Fransche mercantilistisch gezinde schrijvers en politici zich hoofdzakelijk bezig hielden met het steunen van handel en nijverheid, zien wij in Engeland tevens groote belangstelling voor den landbouw.

Engeland, dat zich nu erop beroemt een van de weinige landen te zijn, die trouw gebleven zijn aan den vrijhandel, heeft ook tijden gekend, waarin het niet zoo vrijgevig was tegenover vreemde landen, maar met vaste hand onaangename concurrentie weerde, die anders verderfelijk voor het land had kunnen worden. Een groot deel van den tegenwoordigen handelsinvloed heeft het zeker te danken aan zijn wetgeving en aan de waakzaamheid van zijn staatslieden.

In de charta mercatoria van Eduard I in 1303 werd den buitenlandschen kooplieden toegestaan handel te drijven op de Engelsche markten, doch niet dan tegen betaling van zeer hoogen tol. Vooral onder *Elizabeth* (1533-1603) kwam de Engelsche handel met de hulp der regeering tot grooten bloei. Zij vaardigde het bevel uit, dat de Lord-kanselier en rechter van het Hoogerhuis op een wollen zak moesten zitten, om steeds te denken aan de groote beteekenis van de wolnijverheid. In 1600 werd de Engelsche Oost-Indische Compagnie opgericht en twee jaren vroeger beval zij den stapelhof van de Duitsche Hansa te Londen te vernietigen. Dit was voor de Hansa een slag, dien ze niet te boven kwam en de Dertigjarige oorlog (1618-1648) brak eenige jaren later haar kracht geheel.

Na de Engelsche revolutie van 1648 wist *Cromwell* dezelfde beginselen krachtig te volgen. Zijn Acte van Navigatie van

1651, en meer dan vijftien dergelijke acten waren haar voorafgegaan, bracht de Engelsche handel en scheepvaart evenveel vooruit, als zij de Nederlandsche afbreuk deed.

Volgens deze wet mochten 1° de scheepvaart en visscherij in de wateren om de Engelsche kust slechts door Engelsche vaartuigen worden uitgeoefend, 2° het vervoer van goederen tusschen Engeland en zijn koloniën slechts geschieden op schepen, waarvan de eigenaars en bemanning voor minstens 3/4 uit Engelschen bestond. 3° Het goederenvervoer tusschen de overige landen van Europa en Engeland mocht slechts gebeuren door schepen van Engelsche eigenaars of waarvan de eigenaars woonden in het land van herkomst der goederen. Dit artikel doodde de Nederlandsche doorvoervrachtvaart. 4° Buitenlandsche kooplieden moesten de dubbele invoerrechten betalen, d.w.z. twee maal zooveel als de Engelsche koopman. 5° Alle producten van de Engelsche koloniën moesten naar Engelsche havens worden vervoerd.

In de Engelsche koloniën werd de opkomst van een eigen fabrieksnijverheid met kracht tegengegaan, ten einde die van het moederland voor concurrentie te behoeden ; alleen grondstoffen mochten er verbouwd worden. Deze onmeedoogende politiek is later een der voornaamste oorzaken geweest, waarom Amerika zich heeft vrijgevochten.

Toen Willem III in 1688 den Engelschen troon besteeg, werd ook door hem de mercantilistische politiek gevolgd. Zijn korenwet van 1689 had ten doel voor het graan een normalen prijs te handhaven. Tarwe zou 48 shilling per quarter, rogge 32 shilling, gerst 24 shilling moeten opbrengen om den pachter een normale winst en den landeigenaar een voldoende pacht te kunnen verzekeren. Zoolang nu de binnenlandsche noteering deze normale hoogte niet bereikte, werd de invoer uit het buitenland verboden, terwijl tegelijkertijd uitvoerpremiën verleend werden. Steeg de prijs echter boven de als normaal geldende hoogte, dan bleven de uitvoerpremiën weg en werd de invoer tijdelijk toegestaan.

Men wilde, ook voor de consumenten, den prijs op een gemiddelde hoogte houden, dus een soort justum pretium hand-

haven, zooals de overheid dat vroeger volgens de Kanonieke leer door vastgestelde verkoopprijzen trachtte te bereiken.

Deze beroemde korenwet werd in de 19de eeuw vervangen door het systeem van de „sliding scale", waarnaar de invoerrechten stegen en daalden naar gelang de marktprijs van het graan zich bewoog beneden of boven een wettelijk vastgesteld minimum.

Onder de regeering van Koningin Anna (1702-1714) sloot Engeland eenige handelsverdragen van zuiver mercantilistische strekking, die later door Friedrich List hevig zijn gehekeld als resultaten eener huichelachtige politiek. Engeland deed het voorkomen, alsof het door die verdragen de welvaart van Spanje en Portugal wilde bevorderen, terwijl daardoor in werkelijkheid aan de nijverheid in die beide landen de genadestoot werd gegeven. In 1703 nl. sloot de Engelsche gezant Methuen in Lissabon met Portugal het naar hem genoemde Methuenverdrag, dat slechts uit 3 artikelen bestond en een belooning voor Portugal heette te zijn, omdat het tot de door Willem III gestichte coalitie van Europeesche machten tegen Lodewijk XIV toetrad. Portugal zou zijn invoerverbod van buitenlandsche wollen stoffen opheffen, terwijl Engeland daartegenover de Portugeesche wijnen zou toelaten tegen een tarief, dat $^1/_3$ lager gesteld was dan het geldende voor de Fransche wijnen. Alleen Engeland had het recht het verdrag buiten werking te stellen door het voorrecht der wijnen op te heffen. Door dit oogenschijnlijk voor Portugal gunstige handelsverdrag werd de geheele textielnijverheid van dit land voor vele jaren vernietigd, doordat deze de doodelijke concurrentie van Engeland niet kon weerstaan.

Een dergelijk gevolg had voor Spanje het in 1713 gesloten „Assiento de negros". De Engelsche Zuidzeemaatschappij kreeg het privilege jaarlijks voor een bepaalden prijs 4800 slaven naar de Spaansche koloniën te mogen vervoeren. Daarbij werd toegestaan een schip van 500 ton inhoud met Engelsche manufacturen naar de jaarmarkt van Portobello aan de landengte van Panama te brengen. Deze 500 tonnen werden al spoedig tot 1000 tonnen verhoogd en de daarbij varende

schepen, die heetten gevuld te zijn met levensmiddelen voor de bemanning, waren ook volgeladen met manufacturen. Voor Spanje's industrie was dit het begin van de vernietigende Engelsche concurrentie.

Vooral ook onder George I werd de mercantilistische politiek krachtig voortgezet. In de troonrede, in 1721 door dezen vorst uitgesproken, zegt hij: „wij moeten onzen handel uitbreiden, want daarop berust in hoofdzaak de macht en invloed van ons rijk. Wij moeten daarom den uitvoer van nijverheidsproducten zooveel mogelijk trachten te bevorderen en den invoer van de daarvoor noodige ruwe grondstoffen op alle wijzen in de hand werken en zoo gemakkelijk mogelijk maken. Dan valt de handelsbalans te onzen gunste uit".

Bij het bespreken der Engelsche mercantilistische litteratuur moeten wij enkele namen noemen. In de eerste plaats *Thomas Mun*, wiens hoofdwerk „Englands Treasure by foreign Trade, or the Balance of our Trade is the Rule of our Treasure" omstreeks het jaar 1625 werd geschreven, doch eerst na zijn dood in 1664 door zijn zoon werd uitgegeven. Mun was directielid van de Oost-Indische Compagnie.

Ook hij begint met te zeggen, dat de waarde der uitgevoerde goederen die der ingevoerde moet overtreffen en als bewijs, dat er geld oververdiend wordt bij den buitenlandschen handel, geldt ook voor hem het feit dat er goud het land binnenstroomt. Maar hij voegt daar dadelijk zeer nadrukkelijk bij, dat dit goud niet bestemd is om in het land te blijven. De vraag, of de aanwezigheid van veel geld den handel zal verlevendigen, beantwoordt hij ontkennend (blz. 43), immers iedereen weet dat de goederen dan in prijs stijgen. En zulke hooge prijzen zijn geen prikkel tot verlevendiging maar een hevige belemmering voor den handel.

Hij wijst dan op andere landen, zooals Italië, waar, door het gebruik maken van wissels, de hoeveelheid geld tot een minimum wordt beperkt en prijst dit ook voor Engeland aan. Wat moet er dan met het goud gebeuren, waarvoor moet dit worden aangewend? Hierop antwoordt Mun (blz. 34), dat dit

moet gebruikt worden als betalingsmiddel, om in de koloniën artikelen te koopen en deze weer met winst naar andere landen te verkoopen. Op de vraag, of het dan niet juist is, dat goud de ziel is van den oorlog, antwoordt hij (blz. 173): ja, dit is juist, voorzoover er voor dat goud mannen te krijgen zijn, levensmiddelen, kleeren en munitie precies op het oogenblik, dat ze noodig zijn. Maar wanneer die menschen en die goederen niet in het land aanwezig zijn, wat zullen wij dan met het geld doen? Niets! is het antwoord van dezen mercantilist, even als dit het antwoord van een twintigste eeuwer moet zijn, die den grooten wereldoorlog heeft meebeleefd. Wel raadt hij zijn volk aan wat minder geld uit te geven voor luxe artikelen als zijde, suiker, specerijen en vruchten. Volgens hem zou men daardoor jaarlijks minstens 700.000 pond kunnen sparen en zoo het land in korten tijd uiterst machtig en rijk kunnen maken.

Een later directielid van de Engelsche Oost-Indische Compagnie *Josuah Child* (1630-1699) komt in zijn „A new Discourse on Trade" ((1668) en „A Treatise concerning the EastIndia Trade" (1681) tot ongeveer dezelfde resultaten, waarbij hij veel uitvoeriger het rentevraagstuk bespreekt.

Met groote jaloezie kijkt hij evenals de andere mercantilisten naar het bloeiende en rijke Nederland en hij begint dan ook reeds op blz. 1 van zijn „New Discourse" aldus over Nederland te spreken : „De verbazende vermeerdering van den binnen- en buitenlandschen handel der Nederlanders, van hun rijkdom en van hun scheepvaart verwekt de afgunst van het tegenwoordige geslacht en zal de bewondering verdienen in de toekomst."

Hij gaat de verschillende oorzaken na, die tot dien bloei hebben geleid en meent dat de causa causarum ligt in den lagen rentestand, die in de Vereenigde Nederlanden in vredestijd slechts 3 % bedraagt en in Engeland minstens 6 %. Deze lage rente toont aan, volgens Child, dat zij steeds kapitaal genoeg aangeboden krijgen en maakt, dat zij hun zaken op groote schaal kunnen drijven en contant koopen, waar en welke hoeveelheden zij willen. Daarom dringt hij er bij de Engelsche

regeering op aan, dat zij een wet zal uitvaardigen, die de rente van 6% op 4% brengt. Hij wijst de tegenstanders, die beweren dat een dergelijke wet geen resultaat kan opleveren, op de vroegere Engelsche wetten. die eerst de rente van 10 op 8 en later van 8 op 6 % hebben gebracht.

Dan moeten wij wijzen op het werk van *Sir William Petty* (1623-1687), die zoowel als medicus, als wiskundige, als landmeter en als scheepsbouwer een man van beteekenis was.

In navolging van John Graunt, den grondlegger van de levensverzekeringswiskunde, door zijn geboorte- en sterftetafels, wendde Petty de statistische methode aan. Hij dacht door middel van berekeningen, uitgedrukt in getallen, maat en gewicht beter inzicht te kunnen geven in de werkelijke sociale verhoudingen dan door lange theoretische beredeneeringen.

Vooral is hij bekend geworden door zijn „Political Arithmetic", geschreven ongeveer in 1676 en door zijn zoon na zijn dood uitgegeven in 1691.

Daardoor is Petty de vader geworden van de Statistiek en velen beschouwen hem als den belangrijksten voorganger van de physiocraten, doordat hij den arbeid den vader en het actieve princiep, en het land en den landbouw de moeder van de welvaart noemde. Een voorlooper van Adam Smith is hij in zoover dat ook hij op de groote beteekenis van arbeidsverdeeling wees. In zijn Political Arithmetic wijst Petty op de groote waarde van handel, scheepvaart, landbouw en nijverheid.

Evenals alle Engelsche mercantilisten van dien tijd benijdt ook hij het kleine Holland zijn groote rijkdommen, zijn dichte bevolking, zijn groote handelsverbindingen. De belastingen wil hij zoo regelen, dat de menschen geprikkeld worden om in het binnenland de goederen te maken, die vroeger uit het buitenland werden betrokken. Vooral dien handel acht hij het best, die goud, zilver en juweelen in het land brengt. Op blz. 18 zegt hij : „het groote en laatste doel van den handel is niet zoozeer welvaart en rijkdom in 't algemeen als wel zilver, goud en juweelen in het bijzonder."

Deze zijn niet zoo vergankelijk, noch zoo veranderlijk als andere goederen. Zij zijn rijkdommen te allen tijde en in alle

plaatsen, terwijl wijn, graan, vogels, vleesch en visch maar rijkdommen zijn gedurende korteren of langeren tijd, zoodat hij den handel die deze edele metalen en steenen in het land vermeerdert, voordeelig acht boven alle andere.

Toch acht ook Petty niet een vermeerdering hiervan in het oneindige nuttig of noodig. Hij taxeert een behoefte van ongeveer zes millioen pond sterling voor den binnenlandschen handel voldoende en meent ten slotte dat Engeland geld, mannen, schepen, land en goederen voldoende heeft om als het ernstig wil den geheelen wereldhandel te veroveren. Niet meer en niet minder!

Nu komen wij tot een van de laatste, maar o.i. een van de beste mercantilistische schrijvers, nl. *James Steuart* (1712-1780).

Als aanhanger van het koninklijk huis der Stuarts was hij na den slag bij Culloden (1745) naar het vasteland van Europa gevlucht, waar hij in Nederland, Frankrijk, Duitschland en Italië de bouwstoffen verzamelde voor zijn in 1767 verschenen werk „An Inquiry into the Principles of political Economy". Dit boek werd gedurende korten tijd veel gelezen en maakte zijn schrijver beroemd. Maar negen jaren later, in 1776, verscheen het werk van Adam Smith, waardoor Steuart's boek in vergetelheid geraakte. Bovendien gaf Steuart zijn werk uit in een tijd, toen de mercantilistische beginselen, zelfs in den gematigden vorm waarin hij ze had gegoten, niet meer den indruk als vroeger konden veroorzaken. De tijd van het mercantilisme liep ten einde. De handelaren en fabrikanten van Engeland voelden zich krachtig genoeg om ook zonder staatshulp hun inkomsten te vermeerderen en van het staatstoezicht begonnen zij meer last dan lust te ondervinden.

Toch behoort Steuart tot de grootste economen van de 18de eeuw en het is in Adam Smith af te keuren, dat hij diens naam in zijn „Wealth of Nations" geen enkele maal noemt, hoewel uit Smith's correspondentie gebleken is dat hij zijn werk wel degelijk kende.

Steuart's bedoeling was wel een theorie van de economie te geven, maar hij wist zich niet voldoende te verheffen boven de

overige schrijvers van zijn richting en is daarin dan ook lang niet zoo goed geslaagd als Adam Smith. Hij gaf meer de theorie der economische politiek dan een theoretisch inzicht in het wezen der economische verhoudingen en der economische geschiedenis.

Dit blijkt al dadelijk uit de omschrijving, die hij van het begrip „political economy" geeft. (Steuart is de eerste Engelschman, die onze wetenschap met dezen naam bestempelt.) „Economy," zegt hij, is in het algemeen de kunst om met voorzichtigheid, beleid en spaarzaamheid in de stoffelijke behoeften van een gezin te voorzien. En wat „economy" in het algemeen voor een gezin is, dat is „political economy" voor een staat, dus de kunst om te zorgen, dat het volk voedsel en de overige stoffelijke benoodigdheden en arbeid voor ieder gezond individu vindt. Een zuiver praktische wetenschap dus, die den staatsman deze kunst moet leeren.

Geheel consequent heeft Steuart onze wetenschap als een geheel behandeld. Al te dikwijls is Adam Smith de grondlegger van onze wetenschap genoemd, doordat hij de economie als een afgerond geheel uit de meer algemeene wetenschap van het natuurrecht of uit de moreele philosofie zou hebben afgescheiden. Maar deze eer komt eerder aan Steuart toe. Waar deze het algemeen beginsel der onderwerping van den eenen mensch aan den anderen of de overheersching van den eenen over den anderen bespreekt en hij dus verplicht is te wijzen op de algemeene regelen van het natuurrecht, daar doet hij dit met de verontschuldiging, dat hij van het pad der economie afdwaalt. (deel I blz. 239).

Nog beter blijkt uit zijn opvatting omtrent het ontstaan der koningsmacht, dat zijn geest ontgroeid was aan het natuurrecht en dat hij mag gerangschikt worden onder de voorloopers van de historische rechtsschool. Immers, hij zegt (deel I blz. 240), dat de oorzaak van de heerschappij der vorsten moet gezocht worden in de omstandigheden, die de geschiedenis van ieder land ons kan ontsluieren, maar dat die niet kan verklaard worden door een fantastisch vermeend natuurrecht, dat in zijn tijd leerde, dat alle menschen oorspronkelijk gelijk waren

en alleen door een stilzwijgend contract er toe zouden zijn overgegaan een koning aan te stellen en dezen macht te verleenen, ten einde zich beter tegen vijanden te kunnen verdedigen.

Dat binnen den kring der beschouwingen trekken van de praktische levensomstandigheden van vroeger en thans, is een eigenaardigheid, die men bij de mercantilisten in het algemeen veel meer aantreft, dan bij de physiocratische tijdgenooten van Steuart. Deze zegt het zoo duidelijk mogelijk : iedere staatsman, die de welvaart wil bevorderen, al is hij ook de grootste en machtigste despoot, moet noodzakelijk zijn maatregelen treffen naar den geest, de manieren en gewoonten van het volk, waarover hij regeert.

Maar zou er dan niets gemeenschappelijks zijn, dat men bij alle volken vindt? Ja, zegt Steuart, iets is er, dat men terugvindt bij alle volken door alle eeuwen heen, nl. de drijfveer van het eigenbelang, dat allen aanspoort om te werken en desnoods te zwoegen om hun eigen stoffelijke welvaart te bevorderen. Dit is de algemeen menschelijke karaktertrek, waarmede iedere politicus kan rekening houden. De staatsman nu moet zijn volk doen inzien, wat er voor het eigenbelang, van het volk noodig is. Daarbij moet hij op de hoogte komen van de levensbehoeften, want de behoeften en het eigenbelang dat in die behoeften wil voorzien, zijn de veeren, die het maatschappelijk raderwerk in beweging brengen en het volk naar hooger opvoeren.

De meeste mercantilisten wilden zooveel mogelijk de bevolking in aantal zien toenemen. Ook Steuart ziet hierin een bewijs van jeugdige kracht en macht van een volk, maar alleen op déze voorwaarde, dat ieder gezond individu een geschikten werkkring en een gepast inkomen kan vinden. Dit is alleen mogelijk, wanneer de regeering het volk aandrijft tot een vlijtige, werkzame behandeling van landbouw en nijverheid.

De ouders, die kinderen in het leven roepen en ze kunnen onderhouden en een goede opvoeding geven, doen een nuttige daad tegenover het vaderland. *Maar wie kinderen verwekt, wetende dat deze tot armoede moeten vervallen, ruïneert de*

welvaart van zijn gezin en van het land. Op ditzelfde belangrijke onderwerp zou later Malthus terugkomen.

Alles, wat het menschdom voedsel geeft, werkt er toe mee het aantal te vergrooten. Steuart noemt als zoodanig drie factoren : 1° slavernij, die de menschen tot arbeid dwingt, 2° nijverheid, die ze op verstandige wijze tot arbeidzaamheid prikkelt, 3° liefdadigheid, die de armen en behoeftigen in den overvloed der rijken laat deelen.

Deze laatste factor geeft wel geen grootere hoeveelheid goederen, maar alleen een betere verdeeling. Hierop vestigde in onzen tijd de groote staathuishoudkundige Prof. Adolph Wagner meer de aandacht. Deze noemde dit „das caritative System der Verteilung".

Zoo zien wij, dat Stueart's economische politiek wel degelijk berust op een theoretische beschouwing van het wezen der economische zijde onzer maatschappij, al is het niet te ontkennen, dat de praktische vraagstukken bij hem zooals bij alle mercantilisten de overhand hebben.

Voor de kennis van Steuart's economie is voor ons ook van groote beteekenis deel I, hoofdstuk IV, waarin hij nagaat, hoe de prijzen der goederen worden bepaald. Wij vinden daar een naar onze begrippen weliswaar naïeve, maar naar het standpunt van dien tijd toch volledige waardetheorie.

Hij ontleedt den prijs der goederen in twee deelen ; het eerste vormt de werkelijke waarde (normale waarde), het tweede is de winst, die door de verschillende ondernemers daarop wordt gelegd. Om de werkelijke waarde, dus het eerste deel te kunnen berekenen, moet men weten :

1o hoeveel een normale arbeider met gemiddelde arbeidskracht in een bepaalden tijd van het artikel kan maken,

2o hoeveel levensmiddelen zoo'n arbeider in dien bepaalden tijd noodig heeft en wat er aan de gebruikte instrumenten slijt of verloren gaat,

3o de waarde der grondstoffen, die bij de productie verloren gaan. Met de kennis dezer drie gegevens kunnen wij de werkelijke waarde van een goed bepalen. Lager dan deze werkelijke waarde kan een goed in prijs niet dalen, want dan zou het

niet meer geproduceerd kunnen worden. Wel kan de prijs door groote vraag boven het minimum stijgen, maar dan is het goed geprijsd boven de werkelijke waarde en beteekent dit winst voor den fabrikant of handelaar.

Voor Steuart's tijd is dit een volledige waardetheorie, waarin geen zijner mercantilistische tijdgenooten hem heeft overtroffen. Wij zien daarin de productiekostentheorie der waarde, de arbeidswaardeleer en de psychologische waardetheorie nog vredelievend naast elkaar. Toen vermoedde nog geen mensch dat deze drie therorieën later hevig met elkaar in strijd zouden geraken, om zich in onzen tijd gelukkig weder eenigszins te verzoenen, nu de wereld meer en meer ervan doordrongen wordt, dat ieder van haar een gedeelte der waarheid bevat.

Wij mogen van Steuart geen afscheid nemen zonder zijn inzichten omtrent de handelsbalans te hebben nagegaan. Ook hij meent evenals zijn voorgangers en mercantilistische tijdgenooten, dat de welvaart van het land het meest bevorderd wordt, als er slechts grondstoffen worden ingevoerd en voor een grootere waarde aan fabrikaten wordt uitgevoerd. Dan zal er goud in het land binnenstroomen, dat kan ingewisseld worden tegen alle denkbare benoodigdheden en geriefelijkheden.

Wanneer er voor die exportindustrie niet genoeg handen beschikbaar zijn, dan aarzelt hij niet de meest krasse maatregelen aan te bevelen. Dan moeten de kinderen der armsten maar in werkhuizen worden opgevoed en daar opgeleid tot arbeiders voor de exportnijverheid, meent hij.

In een land, waar nog geen export bestaat, moet de regeering de bevolking daartoe brengen door den invoer uit het buitenland van bepaalde nijverheidsproducten tegen te gaan. De prijzen zullen daarop zoodanig stijgen, dat het scherp ziende eigenbelang er de inwoners van het land als vanzelf toe zal drijven, zich op die winstgevende nijverheid toe te leggen. Mocht die industrie eerst niet met winst kunnen worden geëxploiteerd, dan moet men maar verlies lijden op den export en dit verlies door den staat laten dragen. Maar is dan eindelijk de exportnijverheid geschikt geworden om te concurreeren,

dan moeten er vooral geen monopolies meer blijven bestaan. Dan moet juist de vrije concurrentie onder de exporteurs worden aangemoedigd en de winst tot een minimum worden gereduceerd, opdat ze door de mededinging van het buitenland niet van de markt worden verdreven. Want te hooge winsten, gedurende lange jaren genoten, worden voor den industriëel een tweede natuur en schroeven zijn levensstandaard omhoog, zoodat hij, wanneer door concurrentie de prijzen dalen, liever zijn bedrijf opgeeft dan zich met minder tevreden te stellen.

Wanneer nu echter een land zich een dergelijke nijverheid heeft veroverd, die voor binnen- en buitenland werkt, en deze ondervindt van het buitenland zulk een concurrentie, dat de ondernemers en arbeiders er geen bestaan meer in vinden, dan moet, zegt Steuart, langzamerhand de invoer van deze buitenlandsche producten worden tegengegaan door het gestadig opdrijven der invoerrechten.

Stonden alle landen op een even hoog peil wat de industrie betreft, dan kon de regeering rustig de vrije mededinging haar ongestoorden loop laten. Maar daar ons land, zegt Steuart, het hoofd moet bieden aan concurrenten, die misschien tijdelijk op een hoogeren trap van ontwikkeling staan, nu mogen wij onze landgenooten niet bloot stellen aan uithongering, doordat enkele goederen uit vreemde oorden goedkooper kunnen worden ingevoerd.

Ieder, die niet al te verstokt is in de vrijhandelsleer moet voor deze redeneering van den ouden mercantilist iets kunnen voelen.

DUITSCHLAND.

Hier is de mercantilistische litteratuur slechts van weinig beteekenis geweest. De dertigjarige oorlog (1618-1648) had den derden stand vernietigd, zoodat van handelsbloei en industrie geen sprake kon zijn. Ook de territoriale vorsten hadden na den Westfaalschen vrede in 1648 nog wel een eeuw te sukkelen om de oorlogsschulden af te doen. Maar in Pufendorff had het natuurrecht een vertegenwoordiger gevonden, die door zijn werk „De Jure Naturae et Gentium" (1672), de voetsporen volgde van onzen Hugo de Groot, dien wij straks

zullen bespreken, en een wereldberoemden naam verwierf. Op de staathuishoudkunde heeft hij in zooverre geïnfluenceerd, dat de latere physiocraten en Adam Smith vele beginselen van vrijheid en natuurlijke menschenrechten uit zijn werk hebben geput.

In Duitschland zelf werden trouwens de economische theorieën niet zoozeer behandeld in verband met het natuurrecht, als wel met de kameralistische wetenschappen, welke gedoceerd werden voor de opleiding van staatsambtenaren (van camera = kanselierskamer). Deze „Kameralwissenschaft" werd verdeeld in drie deelen in verband met de drieledige taak, die de landsvorst en zijn regeering moesten behartigen, nl. de economische of landhuishoudkundige, de politie of stadhuishoudkundige en de bijzondere of financiëele kameraalwetenschap.

Het is niet te verwonderen, dat men in de handboeken uit dién tijd de uitbreiding der bevolking als een der voornaamste middelen ziet aanbevolen om den verloren invloed te herwinnen en de macht van den staat te vergrooten. Het was de tijd van den echten *politie-staat*. De staat moest zorgen voor voldoende werk en voedsel en eveneens toezicht uitoefenen,of in ieder beroep wel zooveel menschen bezig waren, als noodig was voor de algemeene welvaart. Volgens de kameralisten moesten de boerenstand, de handwerkslieden en kooplui in goede verhouding aanwezig zijn.

Een der beroemdste kameralisten is *Veit Ludwig von Seckendorff*, die een boek schreef „Der teutsche Fürstenstaat" (1655), met de bedoeling, dat dit een handleiding zou zijn voor de adellijke jongelui, om de noodige kennis op te doen voor een goed staatsambtenaar.

Verder moeten wij *Joseph von Sonnenfels* noemen, die in zijn „Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanzwissenschaft" (1763-1767) de gematigd mercantilistische opvattingen verdedigde. Niet alleen aan ambtenaren en militairen, maar ook voornamelijk aan kooplui en fabrikanten moet de regeering de hoogste eereteekenen en onderscheidingen toekennen, daar zij de ziel van het volk zijn en door hen de grootste

vooruitgang ontstaat, meent von Sonnenfels. Hoe geheel anders is zijn oordeel over de beteekenis van de handelsbalans dan dat der oudste mercantilisten. Wel acht ook hij 1) het een der belangrijkste dingen voor de handelspolitiek om de voor- en nadeelen te berekenen, welke de buitenlandsche handel oplevert.

Men moet uitrekenen voor hoeveel er wordt ingevoerd en voor welke waarde er wordt uitgevoerd, maar door dit balans opmaken, krijgt men niet meer dan een algemeenen blik, niet meer dan een rekenkunstige balans, die het inzicht der regeering weinig verder brengt. Om een juist inzicht te krijgen is het noodig een balans op te maken van het voor- en nadeel, dat de handel heeft opgeleverd. Dit wil zeggen, dat men moet nagaan, of er door dien buitenlandschen handel meer personen loonend werk gevonden hebben en of de algemeene arbeid er door gebaat is.

Hij verduidelijkt het onderscheid door een voorbeeld, dat wij hier ook willen mededeelen. Gesteld, dat Oostenrijk van Portugal voor $2^1/_2$ millioen diamanten heeft gekocht en daartegenover voor 2 millioen linnen goederen aan Portugal heeft geleverd. Ging men nu alleen de rekenkunstige balans opmaken, dan zou daaruit blijken, dat deze voor Oostenrijk ongunstig was uitgevallen. Immers het verschil van een half millioen moest Oostenrijk in goud overmaken. Maar, zegt von Sonnenfels, wat beteekent dit goud, wanneer wij opmerken, dat Oostenrijk door dien uitvoer van linnen goederen den vlasbouw heeft mogelijk gemaakt, werk heeft gegeven aan landbouw, spinners, wevers, handelaars en vervrachters. Portugal's diamanten daarentegen leverden aan vracht niets op wegens het geringe gewicht. Alleen een paar schamele mijnwerkers hebben er een moeilijken, ongezonden en slecht bezoldigden arbeid door gevonden.

Men ziet dat het voordeel geheel aan den kant van Oostenrijk was. De theorie van de handelsbalans was gedoemd te sterven, nadat zoovele geleerden hun krachten op haar hadden beproefd.

Het krachtigst bloeide de mercantilistische politiek in

1) Zie von Sonnenfels : Zweiter Teil blz. 578.

Duitschland onder Frederik den Grooten (1740-1786). De quaestie of de mercantilistische politiek in Duitschland van 1680-1780 moest worden toegepast, was geen vraag meer, zegt Schmoller 1). Op dat punt waren regeering en wetenschap het volkomen eens.

De bedoelingen van het mercantilisme waren in werkelijkheid geen andere, dan een krachtige poging te doen om een levensvatbaren, bloeienden staat te scheppen en daarbij een gezonde nationale welvaartspolitiek in tegenstelling met de in die tijden heerschende plaatselijke en provinciale belangenpolitiek.

Pruisen wilde zich met alle middelen een voorname plaats in Europa veroveren en zich politiek en economisch onafhankelijk maken van de andere mogendheden uit dien tijd, als Frankrijk, Engeland en de Vereenigde Nederlanden. Daarom moest in Pruisen een industrie in het leven geroepen worden, die de concurrentie van andere volken zou kunnen weerstaan. Daarom ook werden kunstenaars en handwerkslieden naar dit land geroepen en alle middelen van protectie der nijverheid geprobeerd. Met afgunst zag men dat er b.v. in Engeland een zijdeindustrie bloeide, die in 1763 reeds aan 50.000 menschen werk gaf. Wanneer dergelijke industrieën in het toen nog arme Pruisen konden gevestigd worden, moet men de handelswijze der regeering billijken, als zij trachtte dit door beschermende maatregelen te bereiken.

Frederik den Groote, den verlichten despoot, is het gelukt daar een flinke nijverheid te vestigen van zijdefabrieken, porceleinbakkerijen, glasblazerijen enz. Daardoor werd de arme landbevolking opgewekt tot werk, dat haar zelf een beter bestaan en het land meer voordeel opleverde. Hij heeft zoodoende de kiem gelegd voor de latere welvaart en macht van een krachtigen, nationalen staat.

Geen doctrinairisme mag ons weerhouden de groote beteekenis van deze mercantilistische welvaartspolitiek te erkennen.

---

1) Zie zijn: „Studien über die wirtschaftliche Politik Friedrichs des Grossen" in het Jahrbuch für Gesetzgebung, 1884.

ITALIË

In Italië hadden zich de stadrepublieken tot grooten bloei opgewerkt. Daar was een machtige handels- en geldaristocratie opgekomen en zoo is het te verklaren, dat de economische litteratuur hoofdzakelijk het geld- en muntvraagstuk behandelde.

De belangrijkste mercantilistische schrijvers van de 16de en van het begin der 17de eeuw zijn *Davanzati* en vooral *Antonio Serra*, welke laatste door zijn landgenooten dikwijls als de stichter onzer wetenschap wordt beschouwd.

Van beteekenis is ook geweest *Fernando Galiani*, die op eenentwintig jarigen leeftijd reeds een werk over het muntwezen uitgaf, „*Della Moneta*" (1750). In 1770 verscheen zijn beroemd geworden werk „Dialogues sur le Commerce des Blés", waarmede hij de redeneering der physiocraten wilde vernietigen.

In het eerstgenoemde werk wilde Galiani aantoonen, dat het geld dient als waardemeter in de eerste plaats, maar tevens ook als ruilmiddel, om daartegen alle levens- en andere benoodigdheden te koopen. De waardegevende factoren bij het geld zijn, evenals bij de andere goederen : de nuttigheid en de zeldzaamheid. Wegens deze theoretische beschouwingen kan men Galiani beschouwen als een voorlooper van de zoogenaamd subjectieve waardetheorie.

Het belangrijkste mercantilistische werk is dat van *Antonio Genovesi*, „Lezioni di Commercio ossia di Economia civile" (1765). In hem vonden deze beginselen den meest wetenschappelijken verdediger. Hij geeft toe, dat het verkieslijk zou zijn, als ieder land voor de bevrediging zijner behoeften van andere landen onafhankelijk kon zijn. Maar daar dit onmogelijk is, moet men tenminste zorgen, dat het verkeer met andere volken niet schadelijk maar voordeelig is, dat dus de invoer van goederen moet worden tegengegaan wanneer deze de binnenlandsche industrie ten gronde kan richten. De welvaart en het geluk van het eigen land gaan boven alles.

Zooals zoovele mercantilistische schrijvers zegt ook Genovesi

uitdrukkelijk, dat te groote vermeerdering van den geldvoorraad geen voordeel maar een nadeel is. Hij toont dit in zijn leerboek aldus aan : Gesteld, dat de hoeveelheid geld in ons rijk vervierVoudigd wordt, terwijl het aantal arbeiders, natuur- en nijverheidsproducten slechts verdubbelt. Dan zal natuurlijk het koren tweemaal zoo duur worden, de loonen zullen verdubbelen en een vat wijn van 40 lire op 80 komen. Het gevolg is, dat wij onze goederen niet meer naar het buitenland verkoopen kunnen in ruil voor de geïmporteerde waren, maar alles, wat wij uit het buitenland krijgen, met gemunt geld moeten betalen. Dit acht hij geen voordeel, maar een groot nadeel.

NEDERLAND

Ook in ons land werd de mercantilistische welvaartspolitiek zoowel in de steden als door de provinciën na de stichting van de Republiek der Vereenigde Nederlanden (1588) krachtig toegepast.

Na de afzwering van Philips in 1581 vormde ons land een soort van statenbond of stedenbond, zooals men met meer recht kan zeggen, daar de steden in de provinciën de hoogste macht hadden. In Brugge had de groote Hansa haar stapelplaats. Maar na de ontdekking van de nieuwe zeewegen kwam Antwerpen meer naar voren. De beurshandel verving den stapelhandel en Brugge met haar middeleeuwsche stapelbepalingen liet den beurshandel geen voldoende vrijheid van beweging. Daar mochten nl. alleen die waren worden verhandeld, die op het moment van den verkoop zich in Brugge bevonden, terwijl daarentegen in Antwerpen de koloniale producten, die nog op zee varende waren, gekocht en verkocht werden.

Na de verovering van Antwerpen door de Spanjaarden (1585) verliep de handel daar weer en verplaatste hij zich meer noordelijk naar Amsterdam.

Wij weten met hoeveel energie ons volk Spanje beoorloogde en ook hoeveel bloed het heeft gekost om onze koloniën te bemachtigen 1). Oorspronkelijk was het doel van de Neder-

1) Zie Prof. J. de Louter : Handleiding tot de Kennis van het Staats- en Administratief Recht van Nederlandsch Indië. (5de dr Blz. 55.)

landsche Oost-Indiëvaarders niet om koloniën te stichten of land te veroveren, maar alleen om een voordeeligen handel te drijven. De groote gevaren van hun moeilijke tochten brachten hen er reeds spoedig toe vennootschappen te stichten, teneinde het risico gezamenlijk te dragen en over grootere kapitalen te kunnen beschikken.

Meestal liet de regeering hun een volkomen vrijheid van beweging. Dikwijls verzochten zij de regeering vrijdom van tollen, kostelooze verstrekking van geschut en munitie en ook vrijbrieven voor het uitoefenen van kaapvaart op vijanden der Republiek. Maar doordat al die maatschappijen elkaar onderling afbreuk deden en daardoor tegen de macht van den vijand geen voldoende kracht konden ontwikkelen, besloten de Staten-Generaal met medewerking van Prins Maurits en den landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt de bestaande particuliere maatschappijen samen te smelten tot één krachtig lichaam. Daaraan zou dan het monopolie van handeldrijven worden gegeven, terwijl het bovendien met publiek gezag zou worden toegerust. Zoo ontstond het octrooi der Vereenigde Oost-Indische Compagnie op 20 Maart 1602. Zij kreeg voor een en twintig jaren het monopolie van den handel in de Indische zeeën tusschen Kaap de Goede Hoop en Straat Magellaan. Tevens kreeg zij publiekrechtelijk gezag, daar de Compagnie op naam der Staten-Generaal verdragen mocht sluiten met Indische vorsten en volken, krijgsvolk mocht werven en bestuur en rechtspleging laten uitoefenen door ambtenaren, die evenals de troepen trouw moesten zweren aan de regeering.

Het octrooi werd telkens vernieuwd, totdat in 1789 de staatsregeling der Bataafsche Republiek daaraan een einde maakte en alle bezittingen en schulden door de republiek werden overgenomen.

Alle middelen, de onrechtvaardigste niet uitgezonderd, werden door de Compagnie te baat genomen om Europeanen en Aziaten buiten den Archipel te houden. Hoewel men den moed en de krachtige energie, waarmede de bewindhebbers tegenover de inlanders en hun vorsten optraden, moet

bewonderen, kan men ook niet anders dan de wreedheid en bekrompenheid, waarmede zij hun hebzucht bevredigden, afkeuren. Trouwens, niet alleen door ons land werd deze handelwijze gevolgd. Zij was in volkomen overeenstemming met den mercantilistischen geest des tijds, die in alle landen de leer verbreidde, dat de stoffelijke welvaart van het vaderland op alle wijzen krachtig moest worden bevorderd en dat de koloniën behoorden tot de hulpmiddelen, om dat doel te bereiken. Ook de monopoliseering van den kolonialen handel voor de landgenooten was zuiver mercantilistisch en algemeen in zwang bij alle Europeesche mogendheden. Evenzoo het verbod om in de koloniën ondernemingen van nijverheid op te richten, die de vaderlandsche industrie concurrentie zouden kunnen aandoen. Deze politiek tegenover de koloniën vertoont een volkomen gelijkenis met die, welke de middeleeuwsche steden met zooveel succes tegenover het omliggende platteland hadden toegepast.

Het is natuurlijk, dat de maatregelen, die genomen werden, voornamelijk ten doel hadden den handel te bevorderen, daar immers de groote handelssteden den grootsten invloed hadden op de regeering der Republiek. Hierdoor is het ook te verklaren, dat deze maatregelen dikwijls den schijn opwekken van een vrijheidlievenden geest doordrongen te zijn. Voor den handel was het het voordeeligste,wanneer de in- en uitvoer van natuur- en nijverheidsproducten vrijgesteld werden van tol of accijnzen.

In zijn „Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Staathuishoudkunde" (blz. 59) geeft Prof. Treub hiervan een treffend voorbeeld : Toen de lakenwevers in 1648 vroegen om een uitvoerverbod van wol en een invoerverbod van vreemde lakens, kwam er een krachtig protest van Amsterdam, in hoofdzaak hierop neerkomend, dat de handel voor onze gewesten van veel meer belang was dan de nijverheid en dat deze laatste het best zonder bijzondere bescherming zou kunnen stellen, als zij maar niet door onderlinge concurrentie de loonen der arbeiders opjoeg.

Ook in de litteratuur van ons land komt dit handelsbelang naar voren.

Hier ontstond de zeventiende-eeuwsche wetenschap van het natuurrecht. *Hugo de Groot* is daarvan de stichter. In zijn werk over de vrije zee (Mare liberum) wilde hij op hoogere rechtsgronden tegenover de Engelsche staatslieden bewijzen, dat de zee vrij moet zijn voor alle volken. Maar vooral door zijn beroemd boek „De Jure Belli ac Pacis", dat hij na zijn ontvluchting te Parijs voltooide en daar in 1625 uitgaf, heeft hij dit natuurrecht ten troon verheven. Hij werd daarmede de grondlegger van het moderne staats- en volkenrecht, al valt het niet te loochenen, dat misschien eerst ná den grooten wereldoorlog de tijd aanbreekt die zijn ideeën werkelijk zal gaan toepassen, waar hij verlangde, dat ook de misdaden door staten begaan „streng behooren te worden gestraft".

Hugo de Grootontleende zijn theorieën aan de oude Grieksche en Romeinsche schrijvers, zoowel als aan het Oude en Nieuwe Testament. De groote vraag, die Plato zich had gesteld 400 jaren voor Christus, of er dan bij alle veranderingen in de stoffelijke en geestelijke wereld niets blijvends zou zijn, niets hoogers, waarop dat uit elkaar vallen en in elkaar zetten geen invloed kan uitoefenen, diezelfde vraag wilde Hugo de Groot beantwoorden op het gebied van het Recht. Men weet, dat de overdenking van dit probleem Plato had gebracht tot zijn grootsche conceptie der zich gelijk blijvende Ideeën, waarvan de aardsche werkelijkheid slechts een afschaduwing of liever een doffe afspiegeling is. Zoo stelde Hugo de Groot de vraag : bestaat er een hooger recht, dat in wezen gelijk blijft ondanks alle veranderingen in de maatschappij en dat geldt tusschen alle volken nu en in de toekomst, in oorlog en vrede?

Hij kwam tot de conclusie dat er zoo'n recht moet bestaan. Uit de overeenstemming der uitspraken van oude en nieuwe schrijvers en uit de daarmee overeenkomende voorschriften der heilige Boeken blijkt, dat er een hooger, eeuwig recht bestaat .En de gezonde menschelijke geest is bij voldoende oefening in staat het wezen, de waarheid en de vastheid van dit recht te aanschouwen.

Het is ook de groote daad van Hugo de Groot geweest, dat hij de bestaanszekerheid van het recht losmaakte van alle

theologie, waarin, tot zijn tijd, alle rechtsstudie verstikt was. Het natuurrecht, zegt hij, hoewel hij zelf een oprecht vroom mensch was, zou ook van kracht zijn als er geen God bestond. Evenmin als God iets kan veranderen aan de zekerheid, dat twee maal twee vier is, evenmin kan Hij de even reëele onveranderlijke waarde van het natuurrecht omverwerpen.

Hugo de Groot zegt, dat het natuurrecht leert, dat de staat, die ontstaan is door een stilzwijgend contract van op zich zelf staande individuen, die daartoe door neiging tot associatie gedreven werden, ten doel heeft het privaatbezit te beschermen. Het hoogste recht berust hoofdzakelijk op het handhaven van de heiligheid van den eigendom en van onderling aangegane overeenkomsten. Zoo kunnen er vijf regelen worden opgesteld, die als hoogste recht gelden voor den mensch in oorlog en vrede, en die het gezonde rechtsgevoel, of zooals wij nu zeggen het rechtsbewustzijn, ons bij intuïtie leert kennen :

1° Men mag zich niet vergrijpen aan een anders eigendom,

2° Men moet ieder het zijne teruggeven of de voordeelen, die men door een ander heeft verworven, vergoeden,

3° Men is verplicht zijn beloften te vervullen,

4° Men moet de schade vergoeden, die men een ander berokkent,

5° Misdadigers of overtreders van het recht moeten gestraft worden.

Nu wordt er wel eens gelachen om dit nevelachtige natuurrecht, maar wij zullen bemerken, dat het op de physiocraten en daardoor op Adam Smith en ook op de mannen van de revolutie een zeer grooten invloed heeft uitgeoefend. De natuurrechtsleeraren als Hugo de Groot, Pufendorff, Hobbes waren de grootste rechtsgeleerden en de knapste koppen van hun tijd. Het historisch vergelijkend rechtskundig onderzoek van de verschillende volken was nog van geen beteekenis. Te verwonderen is het dus niet, dat men bij het opmerken, dat er zoo veel verschillende rechten bestonden, zocht naar een hoogere eenheid, waarvan de positieve wetgevingen slechts de uitvloeisels, de toepassingen moesten zijn. Deze vond men in het natuurrecht, het hoogste recht, waarvan wij de hoofd-

richting bij intuïtie, a priori, kennen, evenals de vormen der aanschouwing : tijd en ruimte.

Eigenaardig is het, dat een paar van onze zeer vooraanstaande rechtsgeleerden, Professor Krabbe in Leiden en Professor Kranenburg in Amsterdam nu een leer verkondigen, die eenigszins weer naar dat oude natuurrecht heenwijst.

In zijn „Lehre der Rechtssouveränität" komt Professor Krabbe tot de conclusie, dat niet de positieve, door den staat gesanctionneerde wetten, ons beheerschen, maar dat het het in het volksbewustzijn levende recht is, dat zoowel volk als staat en regeering bindt. Een positieve wet, die in het rechtsbewustzijn des volks geen weerklank vindt, veroudert, raakt in onbruik, wordt niet meer toegepast. Door het levende volksinzicht wordt steeds nieuw recht geboren.

Professor Kranenburg 1) bouwt zijn onderzoek daarop voort en gaat historisch op velerlei rechtsgebied na, of er ook zekere richtingen zijn waar te nemen in de eeuwenoude werking van dat rechtsbewustzijn. Hij komt hierbij tot het verrassende resultaat, en demonstreert dit bij het civiel recht, strafrecht en staatsrecht, dat dit wel degelijk het geval is, zoo o.a. de richting, om de schade, die iemand aan de gemeenschap of aan individuen toevoegt, op den schuldige te doen terug vallen.

Wat nu de nieuwere onderzoekers door historische en vergelijkende studiën bereikten, dat vonden de oude leeraren van het natuurrecht door de uitspraken van oudere schrijvers te bestudeeren en hun eigen rechtsovertuiging na te gaan.

Het is niet te ontkennen dat er op een bepaald oogenblik en op een bepaald gebied een zekererechtsovertuiging heerscht, waarnaar de wetgeving zich moet richten als het na te streven ideaal. Maar deze 17de en 18de eeuwsche rechtsgeleerden vergaten te veel, dat ook dit ideale recht verandert met de veredeling van het menschelijk geslacht en met de revoluties en evoluties in de sociale en politieke verhoudingen De latere Historische rechtsschool heeft het tijdelijke en vergankelijke

1) Zie diens „Positief Recht en Rechtsbewustzijn" en ook „De Beteekenis der Rechtsvergelijking voor de Rechtsphilosophie".

van onze wetten beter doen inzien. Toch blijft er iets waars in de opvattingen van het natuurrecht, dat ook door de nieuwere rechtsphilosofie moet worden erkend, nl. dat het rechtsbewustzijn, de rechtsovertuiging, het billijkheidsgevoel, of hoe men dit deel van de psyche noemen mag, dat de grond en de wezenlijke vormer van het recht is, in wezen gelijk blijft, evenals de wil of het lustgevoel of andere oorspronkelijke niet verder te ontleden eigenaardigheden van de menschelijke ziel. Maar het natuurrecht vergat wat de latere historische school naar voren bracht, dat, al blijft ook het rechtsgevoel gelijk, toch de omstandigheden geheel kunnen veranderen en dat dus ook de uitingen van dit rechtsgevoel, d.w.z. de rechtspraak en wetgeving, geheel anders moeten worden bij veranderingen in de maatschappij. Een voorbeeld zal dit verduidelijken. Al leert ons rechtsgevoel ons, dat wij onze medemenschen goed moeten behandelen, dan kon dit niet tot een betere behandeling der slaven leiden in een tijd, toen deze niet tot de medemenschen maar tot de roerende goederen werden gerekend. Eerst moest de opvatting worden gepropageerd, dat de slaaf een mensch is als wij.

Wij moesten ook over dit nieuwe natuurrecht even uitweiden, al kwamen wij daarbij buiten het gebied der zuivere economie, omdat dit van zoo groote beteekenis is geweest voor de ontwikkeling der latere economie, daar uit dit natuurrecht de rechtseischen van persoonlijke vrijheid, vrijheid van verkeer en vrijheid van arbeid naar voren zijn gehaald.

Overigens bevat het werk van Hugo de Groot weinig stof voor de eigenlijke economie. Ons interesseeren alleen nog zijn ideeën over de rente, die hij niet strijdig met het natuurrecht vindt, zoolang zij een door de regeering vastgesteld maximum niet overschrijdt en alleen eene vergoeding beteekent voor: 1o de moeite van het uitleenen, 2o voor de onzekerheid, het risico, 3o voor het derven van het gebruik gedurende den tijd van het leenen. Echt mercantilistisch is de regeeringsbemoeiing voor het vaststellen van een maximumrente. Overigens acht Hugo de Groot het nemen van rente op rente uit den booze.

Meer stof voor de economische wetenschap levert ons *Pieter de la Court* met zijn „Interest van Holland" (1662), later omgewerkt en uitgegeven onder den titel „Aanwijzing der heilzame politieke Gronden en Maximen der Republiek van Holland en West-Friesland" (1669).

Hij verdedigt de mercantilistische opvattingen, die strekken tot voordeel van den Nederlandschen handel. Op vier zuilen rust volgens hem de macht van den staat en deze zijn : de zeehandel, de reederij, de visscherij en de groot-industrie. Aan den landbouw kent hij niet zulk een groote beteekenis toe, daar ons land toch lang niet alles produceeren kan, wat het noodig heeft en dus op het buitenland aangewezen is voor de landbouwproducten. Het is verder de buitenlandsche handel die over ons land de stoffelijke welvaart uitspreidt.

Om „deze kostelijke Gode's zegen" te behouden is in de eerste plaats, volgens de la Court, vrijheid voor alle religiën noodig, in de tweede plaats vrijheid voor iederen burger om zijn kost te verdienen. Daarom ijvert hij hevig tegen den gildedwang, die deze vrijheid belemmert. Ook de monopoliseerende handelscompagnieën zijn in zijn oogen een groote belemmering voor de vrijheid en daarmede voor de welvaart van ons land, want, zegt hij, zonder concurrentie verflauwt de geest tot dien van een Jan Salie en daarbij gaat de verworven rijkdom te loor.

Deze en dergelijke redeneeringen, die men bij vele mercantilisten aantreft, zouden den oppervlakkigen beschouwer aanleiding kunnen geven hem te stempelen tot een aanhanger van het „laissez-faire" laissez-passer"-stelsel. Doch dit zou onjuist zijn ; de la Court eischt vrijheid alleen *zoo lang en voor zoover* die den handel niet in den weg staat. Overigens is hij wel degelijk een mercantilist, die van staatstoezicht en staatsingrijpen veel heil verwacht.

Dit merkt men heel duidelijk als men zijn redeneeringen volgt omtrent invoerrechten en accijnzen. Deze wil hij voor ons land zoodanig regelen, dat ze het meeste voordeel opleveren. Zoo moeten alle schepen, afkomstig uit landen, waar onze eigen vaartuigen niet zonder betaling van zekere rechten worden

toegelaten, ook met zulke worden bezwaard, voorzoover dit den handel niet volkomen belet. Hij raadt verder de regeering aan invoerrechten te eischen van alle gefabriceerde of bewerkte goederen, die even goed in ons land kunnen worden gemaakt. Natuurproducten of ruwe grondstoffen, die wij noodig hebben om te veredelen moeten worden vrijgelaten, maar ook zelfs buitenlandsche nijverheidsproducten wil hij bij wederuitvoer met een uitvoerrecht belasten.

Is het niet schandelijk, roept hij uit, dat de ruwe Engelsche lakens bij den invoer niet worden bezwaard met een tol. Als onze handelssteden werkelijk op de la Court's ideeën waren ingegaan en wat meer hadden gevoeld voor de verheffing der nijverheid, dan zou misschien ook bij ons de industrie eerder tot bloei zijn gekomen.

De la Court wenscht voor ieder de vrijheid om zonder gildedwang het handwerk te kiezen, waartoe hij het meest geneigd en geschikt is en de handwerksproducten uit het buitenland wil hij zooveel mogelijk weren ten einde het Nederlandsche handwerk te bevoordeelen. Ook de handel op de koloniën moet volgens hem worden vrijgelaten, hoewel hij uitdrukkelijk erkent, dat in den beginne de groote geoctroïeerde compagnieën, zooals de Oost- en West-Indische, noodzakelijk waren. Particulieren hadden immers nooit den strijd kunnen volhouden tegen de koningen van Spanje en Portugal en tegen de inlandsche volken.

Ten einde de scheepvaart en scheepsbouw te bevorderen, wil hij, dat goederen, die per Nederlandsch schip aangevoerd worden, minder zullen betalen, dan die per as over land aankomen. De schepen zullen hier worden gebouwd, van levensmiddelen voorzien en met Nederlandsche zeelieden bemand.

Wat den uitvoer van goud en zilver betreft, evenals enkele andere mercantilistische schrijvers verzet ook de la Court zich tegen de regeeringsmaatregelen, als de plakaten der Staten-Generaal van 1600, 1610, 1611, 1612, 1613, 1621, welke den uitvoer van edele metalen verboden. Hoe kunnen wij, vraagt hij, dan handel drijven op Noorwegen, Oostland, Smyrna, Perzië, Indië en China? Daar hebben ze onze goe-

deren niet noodig, maar wel ons goud en zilver ; daarvoor kunnen wij hun producten krijgen en daarmede groote winst behalen.

Aan de zoo schielijk op elkaar volgende bevelschriften zien we trouwens, dat de bedoelde plakaten niet veel invloed hebben gehad en dit is zeer gelukkig geweest.

Wat den landbouw betreft, ofschoon de la Court weinig hierover spreekt, toch ziet hij het voordeel daarvan blijkbaar wel in. Hij zegt o.a., dat het belang van de boeren door het landsbestuur geheel over het hoofd is gezien ; want waarom wordt er juist op de Hollandsche boter een hooger uitvoerrecht gevraagd dan op de Friesche en waarom mag vreemde boter hier zonder invoerrecht worden binnengehaald? Dit zijn zeer verkeerde maatregelen, meent onze mercantilist. Ook wenscht hij een grooter uitvoerrecht op vreemde kaas dan op onze eigen Hollandsche.

Na alles, wat wij uit zijn werk hebben aangehaald, is het zeker wel vreemd, dat er nog zoovelen worden gevonden, die aarzelen de la Court onder de mercantilistische schrijvers te rangschikken.

II

Overgang tot de leer der Staatsonthouding en de Physiocraten.

HET behoeft ons niet te verwonderen, dat er langzamerhand een vijandelijke strooming ontstond tegen de mercantilistische beginselen en politiek, vooral in Frankrijk, toen, na den dood van Colbert, de opvolgers in zijn ambt de uitsluitingspolitiek uitbreidden en toen de landsregeering tot in de kleinste bijzonderheden de industrietechniek wilde regelen.

Voordat wij ons met de Fransche meer vrijzinnige strooming zullen bezighouden, moeten wij eerst eenige woorden wijden aan enkele Engelsche schrijvers, die als het ware de lont hebben aangestoken van het vuur der nieuwe gedachten, dat zich ook weldra naar het overige deel van West-Europa zou verspreiden.

Wij bevinden ons in den tijd der „Aufklärung", in de eeuw, die tusschen de Engelsche revolutie van 1688 en de Fransche van 1789 ligt, een eeuw van opbloei van het geestelijk leven, zooals wij nooit weer hebben gekend, waarin de philosophie werd beoefend aan de hoven der vorsten en in de woningen der burgers. Het was de tijd van het rationalisme, toen men meende door verstandelijke redeneeringen alle raadselen van de ziel en de stoffelijke wereld te kunnen ontsluieren en men geloofde door rationeele gevolgtrekkingen politieke en ethische stelsels in elkaar te kunnen zetten.

In Engeland, waar het eerst politieke vrijheid wettelijk werd vastgelegd en waar zich ook het eerst een gezonde staatkundige en sociale orde vestigde, in Engeland was het ook, dat een der grootste denkers *John Locke* (1632-1704) het eerst de nieuwe ideeën uitsprak, die vooral in Frankrijk gretig

ingang vonden. Hier werden zij door Voltaire, Montesquieu en Rousseau verder gepropageerd en populair gemaakt en zoo door geheel Europa verbreid.

John Locke deed alles om, na de troonsbestijging van Willem van Oranje, de revolutie van 1688 te rechtvaardigen. In tegenstelling met den beroemden Thomas Hobbes, die in zijn „Leviathan" (1651) had verklaard, dat de absolute macht van den souverein overeenkomstig het natuurrecht was, strijdt Locke voor het liberalisme en een constitutioneelen regeeringsvorm.

Ook volgens Locke („Treatises on Civil Government" 1689) begint de menschelijke maatschappij met een natuurtoestand, welke zich echter volgens hem niet kenmerkte door een strijd, van ieder tegen allen, zooals Hobbes dien had beschreven, maar alleen door een ontbreken van rechterlijke autoriteit, een ontbreken van rechtspraak dus. In die aan de geordende maatschappij voorafgegane periode kende men geen geschreven wetten, maar men luisterde toch even goed als nu naar de wet van de rede, die leert, dat alle individuen vrij en gelijk zijn en mogen doen en laten wat zij willen, als zij maar hun medemenschen niet benadeelen.

Van nature heeft ieder eigendom aan zijn persoon en aan alle goederen, die door zijn persoonlijke bemoeiingen voortgebracht of veranderd zijn, waarmee dus de eigen persoon zich als het ware vereenzelvigd heeft door arbeid. Daar het noodzakelijk is een politiek lichaam te maken van die ongeordende maatschappij, waarin ieder zelf moet waken voor de handhaving van zijn natuurlijke rechten, geeft volgens Locke ieder een deel van zijn rechten prijs, welke daarmee overgaan op de gemeenschap; echter niet absoluut, zooals Hobbes meende, *maar slechts voorwaardelijk, zoolang de gemeenschap, de staat zich houdt aan het doel, waarvoor hij is opgericht.*

Zoo krijgt de staat in tegenstelling met de opvatting van Hobbes, volgens wien de gemeenschap de geheele individualiteit der burgers in zich opnam en als grooter geheel de belangen van allen opslorpte, volgens de theorie van Locke meer het karakter van een mechanisch geordend samenstel van afzonder-

lijke individuen. Men zou het kunnen vergelijken met een naamlooze vennootschap, die zich moet houden aan haar oprichtingsstatuten, dat is in dit geval aan het oorspronkelijk contract.

Het staatsgezag moet worden uitgeoefend om het geluk van de onderdanen te bevorderen. Ook de hoogste macht in den staat, de wetgevende, moet zich hierop toeleggen en voor het *geval, dat zij dit niet doet, kan de haar toevertrouwde macht haar weder ontnomen worden.*

We behoeven hier niet lang uit te weiden over den grooten invloed, dien deze leer heeft uitgeoefend, hoe Rousseau door deze leer tot zijn stelsel van volkssouvereiniteit gekomen is en hoe de revolutiemannen daarin den grondslag voor hunne beginselen vonden. Maar wij hebben bij Locke's ontwikkeling van de oorspronkelijke theorieën van Hugo de Groot eenigen tijd stilgestaan, daar deze ook mede geleid heeft tot het latere stelsel der physiocraten en omdat hier krachtig wordt opgekomen voor het nieuwe beginsel der handhaving van de rechten van het individu, die ook door het staatsgezag niet mogen worden aangetast.

Overigens moet Locke, wat zijn speciaal economische beginselen betreft, nog bij de mercantilisten worden gerekend, al wil hij ook in zijn „Consequences of the lowering of interest and raising the Value of Money" (1692) en „Further considerations concerning the raising the Value of Money" (1695) niets weten van het voorstel van Child om den rentevoet bij de wet te verlagen. Wij rekenen hem tot de mercantilisten daar hij een aanhanger is van de leer van de handelsbalans en tevens omdat hij in een krachtige uitbreiding van de bevolking een groot voordeel ziet voor de welvaart van het land. Malthus had zijn waarschuwende stem toen nog niet laten hooren! Een enghartig mercantilist betoont Locke zich zelfs bovendien, waar hij de Ierssche wolnijverheid wil onderdrukken ten gunste van de Engelsche.

Voor de geschiedenis der economische litteratuur is van meer beteekenis geweest het geschrift van een anderen tegenstander van Child, waarin de mercantilistische opvattingen

krachtig worden bestreden, nl. de „Discourses upon Trade" (1691) van *Sir Dudley North.*

Ook North wil van geen wet weten, die den rentevoet verlaagt of een maximum rente vaststelt en hij heeft daarvoor zijn goede redenen. Want, zegt hij, de meeste rente wordt betaald niet bij het leenen van een som gelds, maar bij het koopen op termijn, wegens de hoogere prijzen die men dan moet betalen en deze rente is door geen enkele wet te onderdrukken.

Ook is North een tegenstander van alle hinderpalen, die men den buitenlandschen handel in den weg heeft gelegd, met het doel meer goud in het land te doen stroomen. Neen, zegt hij, laat de scheepvaart en handel vrij, zorgt voor een toestand van vrede en voor een rechtvaardige en gemakkelijke rechtspraak, dan zal de welvaart vanzelf toenemen en goud en zilver in voldoende hoeveelheid aanwezig zijn. In de voorrede van zijn geschrift wijst hij er reeds op, dat er even goed een te groote hoeveelheid goud en geld in voorraad kan zijn als een tekort en dat het overtollige geld een last en geen voordeel voor een land is.

Toen Ricardo heel wat jaren later van een vriend dit oude geschriftje ter lezing ontving, zeide deze beroemde liberale economist niet geweten te hebben, dat er zoo vroeg reeds zulke juiste denkbeelden verkondigd waren.

Ricardo had dan zeker ook niet kennis gemaakt met een boekje, dat reeds een jaar vroeger, in 1690, het licht zag en dat weliswaar niet zoo bekend geworden is als het geschrift van North, maar dat o.i. van nog grootere waarde is wegens het diepere inzicht, dat daaruit spreekt, n.l. „A Discourse of Trade" van *Nicholas Barbon.*

Deze verlangt evenals Child, een wet, die den rentevoet verlaagt, daar volgens hem de hooge rente in Engeland (6%) vergeleken bij die in Nederland (3%) veroorzaakt, dat de Engelsche handelaars niet tegen de Nederlandsche kunnen concurreeren. Bovendien is hij nog om een geheel bijzondere eigenaardige reden voorstander van de renteverlaging : daardoor nl. zullen de verkoopprijzen der landerijen stijgen. Bij een rentevoet van 3% brengen de landerijen twee maal zooveel

op als bij een rente van 6%, bij gelijkblijvende pacht, en hij ziet daarin een billijke vergoeding aan de landeigenaars in die oorlogzuchtige tijden, voor de op hen hoofdzakelijk drukkende oorlogslasten.

Hij is dus wel degelijk een mercantilist in zooverre, dat hij een voorstander is van regeeringsbemoeiing, maar dit neemt niet weg, dat hij krachtige argumenten aanvoert om het landsbestuur te bewegen den handel vrij te laten. Zoodra de regeering den invoer van een bepaald artikel verbiedt, zegt hij, maakt zij daarmede ook den uitvoer van een ander artikel onmogelijk, want het geheele internationale handelsverkeer is in wezen niet anders dan een ruil van goederen.

Barbon is met hart en ziel tegen zulke invoerverboden. Daarentegen heeft hij minder bezwaar tegen het heffen van invoerrechten, vooral van luxe-artikelen, die daardoor wel in prijs zullen stijgen, maar niet minder gebruikt zullen worden, omdat de hoogere prijs voor ijdele zielen juist een prikkel zal zijn om deze te koopen en daardoor nog méér te schitteren tegenover hun omgeving.

De psychologische grondslag van het waardebegrip is door hem speciaal onderzocht. Dit blijkt trouwens reeds uit het voorgaande. Zal een goed waarde hebben, zegt Barbon, dan is een eerste voorwaarde zijn nuttigheid, d.w.z. het moet kunnen dienen voor de bevrediging onzer behoeften. Maar dit is niet iets objectiefs. De menschen moeten ook die nuttigheid inzien en Barbon noemt verschillende voorbeelden van wijziging in die behoeften, die wijzigingen in het waardeoordeel medebrengen. Ook overvloed van een artikel doet daarvan de waarde dalen, terwijl zeldzaamheid de waarde doet rijzen.

Zoo is Barbon de eerste die systematisch vasthoudt aan de subjectieve waardetheorie en mag hij dus de geestelijke stamvader van de nieuwere Oostenrijksche-Engelsche waardetheorie genoemd worden.

Wel houden de kooplieden of industriëelen, zegt hij, wanneer zij den prijs van een artikel bepalen, rekening met de voortbrengingskosten en met de rente, maar wanneer het aanbod in dat artikel de vraag overtreft, dan daalt de prijs beneden

den kostprijs en zeggen zij, dat zij op het artikel moeten verliezen.

In wezen komt dit beknopt overeen met onze moderne waarde- en prijsleer.

De eerste helft van de 18de eeuw ging voorbij, zonder dat er in Engeland veel belangrijks op het gebied der economische litteratuur het licht zag. Maar in 1752 verscheen het werk van den grooten Schotschen philosoof *David Hume*, de „Political Discourses".

Geen mercantilistisch schrijver heeft schitterender de populaire drogredenen van dit verouderde stelsel aangetoond dan hij in zijn beroemde fijne, puntige, geestige Essays, welke in bovengenoemden bundel vereenigd zijn. Al heeft hij er zich ook niet geheel van kunnen vrijmaken, zooals wij straks zullen zien, toch was na zijn kritiek op het mercantilisme en de leer van de handelsbalans het doodvonnis over dit stelsel geveld. Zeker is ook, dat Hume een overwegenden invloed op Adam Smith's leer heeft gehad. Deze erkent dit gaarne en hij zag in Hume den besten wijsgeer en historicus van zijn tijd en was overtuigd, dat deze den hoogsten trap van wijsheid en deugd, waarnaar wij menschen kunnen streven, had bereikt.

In zijn essay over het geld zegt David Hume : Wij zullen hier de fout leeren inzien van de bewering, zoo dikwijls door de historici, zoowel als in het dagelijksch gesprek geuit, dat er staten zouden zijn met een dichte bevolking en voorzien van vruchtbare, goed bebouwde landerijen en, ondanks dat alles, toch volkomen krachteloos, daar zij geen voldoenden voorraad geld bezitten. Het is duidelijk, dat gebrek aan geld de innerlijke positie van een staat niet kan aantasten, want menschen en nuttige goederen vormen te zamen de eigenlijke kracht van iedere gemeenschap. Deze uitspraak heeft ook zijn beroemde vriend Adam Smith als grondslag van zijn stelsel aangenomen, evenals Hume's ideeën over de handelsbalans.

In de essay, aan dit onderwerp gewijd, wil Hume aantoonen, dat een volk niet bevreesd behoeft te zijn om door een geregelden handel met andere landen zijn goud en zilver kwijt te raken.

Integendeel, zegt hij, door dien handel te verbieden, benadeelt ieder land zichzelf het meest, want het wordt verstoken van de voortbrengselen van natuur en kunst van andere volken, die men anders voordeelig zou kunnen ruilen tegen de producten van eigen landbouw en nijverheid. Bovendien zouden wij ons door zulk een verbod ook verzetten tegen den wil van den Schepper der wereld, die ieder volk een verschillenden aard, een ander klimaat en een bepaalde soort van bodem heeft toebedeeld. opdat zij elkaar wederkeerig kunnen helpen. In het kort, aldus eindigt Hume zijn essay over de handelsbalans, aan iedere regeering moet op het hart gedrukt worden, om de bevolking en de nijverheidsinstellingen van het land te beschermen ; maar zonder vrees of afgunst mag zij het geld gerust toevertrouwen aan den loop van het vrije ruilverkeer.

Algemeen wordt geloofd, dat de welvaart der ons omringende volken wordt verkregen ten koste van ons eigen land. Niets is minder waar, betoogt Hume in zijn essay over den 1) handelsnaijver. Geen volk kan in handel en bedrijf vooruitkomen, wanneer het omringd wordt door staten wier bevolking lui, onwetend en onbeschaafd is. De verbeteringen in de industrie van het eene volk vormen voor het andere een prikkel om ook die verbeteringen in te voeren en zoo komt de eigen nijverheid op den duur op een hooger standpunt te staan. Overwinnaars van onze dagen, hoort gij het?

In zijn essay over de rente bestrijdt Hume een andere economische dwaalleer. Is de rente hoog omdat er te weinig geld is in ons vaderland? Ieder wil het op deze wijze verklaren. Maar Hume toont de onjuistheid dezer populaire misvatting aan. Wanneer de rente hoog is, dan is de oorzaak daarvan deze, dat er veel vraag is naar het leenen van goederen, dat deze te weinig worden aangeboden en dat er in handel en bedrijf veel te verdienen is.

De ideeën van Hume maken op ons een modernen indruk. Niet alleen zijn opvattingen over de bovengenoemde quaestiën, maar ook zijn sociale gevoelens, zooals die in zijn geschriften

1) Volledig opgenomen in S. Polak, Economische bloemlezing Blz. 57.

te voorschijn komen, zijn voor onze tijdgenooten nog sympathiek. Zoo spreekt hij in zijn essay over den handel den wensch uit, dat de rijkdommen, welke in den handel worden verdiend, wat gelijkmatiger over alle inwoners van het land moeten worden verdeeld. Zulk een verdeeling vermeerdert in veel hooger mate het geluk der armen, dan dat zij afbreuk doet aan het welzijn der rijken.

Door den bloei van handel en nijverheid wint de middenstand in aanzien en macht in onze maatschappij en er is geen betere waarborg voor onze staatkundige vrijheid, meent Hume, dan juist de zelfbewuste kracht van deze middenklasse. Klinken deze woorden niet, als waren zij in onzen tijd geschreven, die de organisatie van den industriëelen en handeldrijvenden middenstand heeft zien geboren worden?

Dat wij Hume, ondanks deze opvattingen, toch tot de mercantilisten moeten rekenen, al is het dan ook tot degenen, die de nieuwe leer van Adam Smith hebben helpen voorbereiden, komt hierdoor, dat Hume nog vele echt mercantilistische neigingen behouden heeft. Zoo beveelt hij een inkomend recht aan op Duitsch linnen, teneinde de Engelsche fabrikanten aan te moedigen dit artikel zelf te maken. Daardoor, meent hij, vermeerdert de bevolking en de nijverheid. Echt mercantilistisch gedacht is dit waarde hechten aan regeeringsbemoeiing en aan zoo groot mogelijke bevolking. Ook wil hij een beschermend recht op Franschen brandewijn ten einde den verkoop van Engelsche rum gemakkelijker te maken en daardoor de zuidelijke koloniën van Engeland te bevoordeelen.

Verder komt Hume op tegen de uitgifte van papieren geld, waardoor geheel onnoodigerwijze, naar hij meent, het metalen geld overbodig gemaakt en uit den omloop verjaagd wordt, terwijl het buitenland dit papieren geld niet accepteert. Weliswaar meent hij niet dat een groote voorraad metalen geld voor de welvaart der burgers noodig is, maar hij acht deze van groot belang voor de machtspositie van het rijk, dat bij onderhandelingen met andere staten krachtiger kan optreden, als het kan bogen op een rijk gevulde schatkist. Ook in tijden van oorlog of in andere benarde omstandigheden is deze een

niet te overschatten voorrecht. In onzen tijd, tijdens den grooten wereldoorlog, zien we dat Hume's inzicht niet zoo verkeerd was. De koers van de Duitsche mark in ons land stond bij het begin van den oorlog in Augustus 1914 op ruim 59 cent ; in Mei 1916 was deze gedaald tot 46 en na het sluiten van den wapenstilstand in November 1918 tot 30 cent. De oorzaak van deze buitengewone daling van den Duitschen wisselkoers moet hoofdzakelijk gezocht worden in de te geringe hoeveelheid goudgeld of gouden muntmetaal bij de Duitsche Bank of tenminste in het verbod van uitvoer daarvan.

Hume acht bij den gewonen gang van zaken de absolute hoeveelheid metalen geld, welke aanwezig is, van geen belang, maar den invloed van een gedurig aanwassen van dit quantum onderschat hij niet. Het gevolg daarvan is, dat de prijzen stijgen, dat de handelaars en fabrikanten ondernemender worden en dat de boeren tevredener achter hun ploeg loopen, omdat zij een hoogeren prijs voor hun producten kunnen bedingen. Overal worden arbeiders aan het werk gezet en in alle bedrijven heerscht dan fleurigheid en welvaart.

Deze opvattingen toonen wel aan, dat Hume zich nog niet geheel heeft kunnen ontwringen aan de mercantilistische opvattingen van zijn tijd. Wij wenschen dit feit slechts te constateeren, zonder daarmede te willen zeggen, dat men de mercantilistische opvattingen in alle deelen moet afkeuren.

Wij komen nu tot Frankrijk. Ook daar was, en in nog veel heviger mate, een strooming ontstaan tegen de mercantilistische regeeringspolitiek. Na den dood van Colbert bemoeiden zich de regeeringsambtenaren met de kleinste bijzonderheden der productie. De nijverheid werd in het algemeen alléén bevorderd, terwijl de landbouw verwaarloosd en tot armoede vervallen was. De zwaarste straffen werden tegen overtreding der industriereglementen geëischt. Terwijl de tariefwetten van 1664 en 1667 alleen nog maar invoerrechten eischten van die goederen, welke tot de regie behoorden, werd bij den dood van Colbert in 1683 alle invoer en gebruik van bedrukte katoenen stoffen verboden, ten einde de binnenlandsche hennep-

en vlasindustrie op de been te helpen. In het jaar 1701 kwam het verbod van invoer van alle Engelsche goederen, dat tot 1786 is blijven gelden. De landbouw was, zooals we reeds zeiden, in Frankrijk in verdrukking geraakt. Niemand zorgde daarvoor en onder het ancien régime lieten de zoo goed als belastingvrije adel en geestelijkheid alle staatsuitgaven hoofdzakelijk door de arme boeren betalen.

Het was *Pierre de Boisguillebert* (1646—1714), die eindelijk voor de verdrukte geëxploiteerde boerenbevolking opkwam. In zijn in 1695 verschenen boek : „Détail de la France sous le Règne présent" roept hij de aandacht der regeering in voor die arme landelijke bevolking. Hij wijst op de ongelukkige toestanden, die op het land zijn ontstaan, doordat de graanuitvoer werd verboden teneinde aan de stedelijke arbeiders goedkoop voedsel en zoodoende aan de werkgevers goedkoope werkkrachten te verschaffen, terwijl de landarbeiders hun werk verlaten, daar zij in de steden bij de beschermde industrieën meer kunnen verdienen dan op het land.

Boisguillebert had succes van zijn werk, want in 1702 werd werkelijk het uitvoerverbod tijdelijk opgeheven.

Ook de beroemde veldheer en fortenbouwer van Lodewijk XIV, de maarschalk *de Vauban* (1633—1707), een neef van de Boisguillebert, waagde het in zijn „Projet d'une Dîme Royale" (1707) den Zonnekoning de schaduwzijden van zijn heerschappij te toonen. In het groote Frankrijk, zegt hij, zijn misschien tienduizend huisgezinnen, die kunnen leven naar hun wenschen. Maar meer dan een tiende gedeelte der bevolking bestaat uit bedelaars, terwijl van de overige $^{9}/_{10}$ de helft hun geen aalmoes kan geven, daar zij zelf te arm zijn. Vauban stierf op denzelfden dag, dat zijn boek in het openbaar door den beul werd verbrand.

Hij wees in ditzelfde werk ook op het onrechtvaardige van de Fransche belastingen, die, behalve de indirecte, alle speciaal op de lagere klassen der bevolking drukten. Hij wilde de kerkelijke tienden als voorbeeld aangenomen zien door den staat en deze dus door alle onderdanen laten betalen.

Men heeft zijn belastingstelsel wel eens een voorlooper ge-

noemd van de impôt-unique der physiocraten, hoewel het principiëel daarvan in vele opzichten verschilt. Zoo is het niet zijn bedoeling één enkelvoudige belasting te heffen, want hij handhaaft ook verschillende indirecte heffingen, als zoutbelasting, accijns op dranken en ook verschillende invoerrechten. Hij wil niet alleen op grondeigendom, maar op ieder inkomen, uit welke bron ook vloeiend, belasting leggen. Zooals wij straks zullen zien, wilden de physiocraten daarentegen hun impôt-unique alleen van de grondeigenaars vragen.

Na het staatsbankroet van 1721, dat onvermijdelijk was, doordat er een schuldenlast van 3000 millioen livres op Frankrijk drukte, verschenen er verschillende geschriften, die eerst in handschrift werden verspreid, omdat ze door de zeer strenge censuur niet tot den druk zouden zijn toegelaten en ook om de buitengewoon zware straffen te ontgaan, waarmede ieder bedreigd werd, die zich tegenover de regeering in vijandigen zin uitliet.

Later verschenen ze in druk. Zoo is het werk van *J. F. Melon*: „Essai politique sur le Commerce" eerst in 1734 gedrukt. Deze behoort tot de mercantilisten ; hij wil de regeering het recht laten in de economische verhoudingen regelend in te grijpen. Toch geeft zijn werk blijk van een streven naar hervormingen.

Veel radicaler waren andere schrijvers, zooals de Markies *d'Argenson*. (1694—1757). Frankrijk is nu groot genoeg, zegt hij, en behoeft zijn landbezit niet meer uit te breiden. Maar het moet trachten van binnen krachtiger te worden en daarvoor is in de eerste plaats noodig, dat de landbouw beter wordt behartigd. De staat moet, wat handel en nijverheid betreft zich houden aan het devies : „laissez faire, morbleu, laissez faire." „Pour gouverner mieux, il faudrait gouverner moins", zegt hij, en deze korte kernachtige uitspraken toonen duidelijker dan breedvoerige betoogen de nieuwe geestesrichting aan.

Ook het boek van *Cantillon* : „Essai sur la nature du Commerce en général" werd eerst in 1755, d. i. 21 jaren na diens dood, gedrukt. Men mag hem een voorlooper van de pyhsiocraten noemen, al behoort hij zelf nog niet tot die richting. Hij is nog een aanhanger van de handelsbalanstheorie, immers

hij beweert, dat de regeering den export van landbouwproducten en industrieartikelen zooveel mogelijk moet aanmoedigen, ten einde meer goud en zilver terug te krijgen. Daarin ziet hij het beste middel om den staat groot en machtig te maken. Juist deze theorie is door de physiocraten altijd hevig bestreden. Wel ziet Cantillon, evenals vele andere mercantilisten, zeer goed in, dat het geld niet de rijkdom zelve is, maar dat in werkelijkheid het voedsel, de levensbenoodigdheden en de geriefelijkheden den rijkdom vormen. Maar voor geld zijn deze overal te koop.

Verder wijst Cantillon speciaal op het belang van den landbouw ; grond en arbeid beschouwt hij als de bronnen van den rijkdom. Ook de industriëele arbeid noemt hij productief en door deze opvatting staat hij buiten den kring der physiocratie, die alleen den landbouwarbeid productief noemt.

Een schrijver van groote beteekenis is ook de markies *de Mirabeau* (1715-1789), de vader van den redenaar uit de revolutie. Na in Juli 1757 een onderhoud te hebben gehad met Quesnay, ging hij tot de leer der physiocraten over en werd een van hun krachtigste propagandisten, waarom ze hem als eersten bekeerling gaarne den oudsten zoon der physiocraten bleven noemen. Zijn bijnaam „l'Ami des Hommes" heeft hij te danken aan het werk, dat onder dien titel in 1757 verscheen en zijn verdere werken gaf hij onder dit pseudoniem uit.

Hij wil, dat het goederenverkeer van het eene land naar het andere even vrij moet zijn als dat van de eene provincie naar de andere ; geen tollen en invoerrechten behooren dat verkeer te belemmeren.

De Mirabeau, die zijn werk den bijtitel „Traité de Population" had gegeven, kwam tot de conclusie, dat in de eerste plaats de bevolking moet worden vermeerderd om de welvaart te vergrooten. Quesnay had juist zijn artikel „Hommes" voor de encyclopaedie van Diderot en d'Alembert geschreven en kwam daarin tot de tegengestelde conclusie, dat een groote bevolking niet de oorzaak maar het gevolg is van een grootere welvaart. Overigens beviel hem het werk van de Mirabau zoo goed, dat hij den Markies bij zich te Versailles uitnoodigde,

om met hem over deze en andere economische onderwerpen van gedachten te wisselen en door dit gesprek werd, zooals wij hierboven reeds zeiden, deze een der meest enthousiaste aanhangers van de leer van Quesnay.

Door velen wordt *J. C. Vincent de Gournay* als een medestichter der leer van de physiocraten genoemd, hoewel geheel ten onrechte, daar alleen Quesnay de grondlegger daarvan is. De Gournay, die Parijsche handelsintendant was, wist een aantal jonge ambtenaren der administratie om zich te verzamelen met de bedoeling deze uit de oude sleur op te heffen en hun nieuwere inzichten in de economische vragen te geven. Hij gaf zijn leerlingen dus als het ware academische lessen in de economie. Wil men de richting van de school van de Gournay leeren kennen, dan moet men de werken zijner volgelingen bestudeeren, want van hem zelf bestaan slechts Rescripten aan de ministers en vertalingen van enkele Engelsche mercantilisten.

Terwijl d'Argenson, zooals wij hebben gezien, reeds het „laissez-faire" uitsprak, daarmede uitdrukkende het principe van bedrijfsvrijheid zonder gildedwang of reglementatie, voegde de Gournay daaraan toe het „laissez-passer", het beginsel van vrijheid van verkeer en vormde zoo het devies in zijn geheel, dat later door de Manchesterschool zoo vaak gebruikt en misbruikt is. Ongetwijfeld zijn er in de leer van de Gournay en van de Quesnay vele punten van overeenkomst, o.a. de afkeer van regeeringsinterventie in het economisch leven. Maar een groot verschil was reeds dit, dat, terwijl de school van Quesnay, de physiocraten of economisten, zooals zij zich zelf steeds noemden, één phalanx vormde, een secte van vrijwel geheel gelijkgezinden behalve op enkele ondergeschikte punten, daarentegen de school van de Gournay een lijn van rechts naar links aanwijst. De tot de linkerzijde behoorende mannen Abeille en Turgot zijn later tot de physiocraten overgegaan.

In één opzicht heeft de Gournay als voorbeeld gewerkt. Hij belegde geregeld samenkomsten, waar de leer uitvoerig besproken werd en daarin volgden de economisten hem na.

Terwijl Quesnay een geheel origineele nieuwe leer ontplooide, waarbij de vrijheidsidee van het individu en de eisch van niet-inmenging van den staat berustte op een oorspronkelijke opvatting van het hoogste natuurrecht, verkondigde de Gournay een liberale leer, die hij in het buitenland op zijn vele reizen had leeren kennen, van vrijheid, echter met behoud van vele dogmatische inzichten der mercantilisten, evenals wij dit bij David Hume gezien hebben en waarin ook Child niet zoo veel van hem verschilde.

Zoo is de Gournay een voorstander van het afschaffen van alle handelsmonopoliën. Zelfs op de koloniën wil hij den handel der groote maatschappijen vervangen zien door een vrijen concurrentiestrijd. Maar als eenmaal die vrijheid bestaat, dan wil hij de kooplieden verplichten alléén goederen, afkomstig uit het rijk, naar de koloniën te vervoeren, iets wat zeker nooit in den geest van een physiocraat zou zijn opgekomen.

Ook wil de Gournay een uitvoerrecht heffen bij het uitvoeren van koloniale producten en bij het binnenkomen in Frankrijk daarop een invoerrecht heffen. Al deze maatregelen doen hem kennen als een, hetzij dan liberale, mercantilist.

Het belastingstelsel van de school van de Gournay is ook heel iets anders dan de impôt unique der physiocraten. De Gournay wilde een belasting op de personen, in druk varieerend naar gelang zij meer of minder gebruik maken van geriefelijkheden of luxeartikelen, die voor het levensonderhoud niet strikt noodig zijn en hij wenschte jonggezellen dubbel belast te zien.

Zoo bestaat de school van de Gournay uit aanhangers 1) van de korenwet van Willem III van 1689, welke zij ook voor Frankrijk aanbevelen. Dit lijkt weinig op een vrijen, onbelemmerden handel, zooals Quesnay dien wenschte, al moet erkend worden, dat zij heel wat dichter stonden bij de physiocraten dan de regeering, die den korenhandel naar buiten geheel ver-

1) Zie: Dangueil: „Remarques sur les Avantages et Désavantages de la France et de la Grande Bretagne." (1753).
Herbert : „Essai sur la Police générale des Grains." (1754)

bood en die aan den handel in het binnenland allerlei tollen en hindernissen in den weg legde.

Hun werken bereikte een schoon resultaat, toen de Fransche regeering op 17 September 1754 den handel in koren van provincie naar provincie, per as of per schip, geheel van tol vrij stelde.

Uit de voorrede van de vertaling van Child's werk zien we, dat de Gournay handel en landbouw beide als bronnen van welvaart, dus als productief beschouwde. De physiocraten verschillen, zooals wij reeds zeiden, hierin met hem van meening daar zij alleen den landbouw productiviteit in economischen zin toeschrijven. Ook is de Gournay evenals Child een voorstander van het wettelijk vaststellen van een maximumrente. Het is waar, dat ook Quesnay zoo'n rentewet goedkeurde, maar hierin verschillen de overige physiocraten onder leiding van Turgot zonder uitzondering van hun meester.

Wij zien in elk geval, dat de Gournay een voorlooper mag genoemd worden van de physiocraten, al was hij, evenals Hume en vele anderen, die wij noemden, niet anders dan een zeer vooruitstrevende mercantilist.

DE PHYSIOCRATEN

WIJ komen nu tot *François Quesnay*. Deze werd 4 April 1694 geboren en was de zoon van den met 13 kinderen gezegenden landarbeider Nicholas Quesnay uit het dorpje Méré. Na een jaar lang bij een heelmeester in de leer te zijn geweest, kwam hij op zeventienjarigen leeftijd te Parijs bij een graveur aan het werk en vond daar behalve voor zijn praktischen arbeid ook nog tijd voor medische en natuurkundige studiën. In 1717 vestigde hij zich te Nantes als chirurg en in 1744 verkreeg hij den doctorstitel. Nog 5 jaren later, hij was toen dus reeds 55 jaar oud, werd hij door Madame de Pompadour op het koninklijk slot te Versailles geroepen. Zij was op hem opmerkzaam geworden, doordat hij de epileptische aanvallen van een hofdame zoo goed geheim gehouden had. In 1752 verhief koning Lodewijk XV hem in den adelstand wegens de aan de koninklijke familie bewezen diensten en tevens om de belangrijke geneeskundige werken, die hij geschreven had.

Tot zoo lang was van hem nog niets op economisch gebied verschenen. Zijn litterair-economische eersteling dateert van 1756, nl. het artikel „Fermiers" in de encyclopaedie van Diderot en d'Alembert en werd in 1757 gevolgd door de artikelen „Grains" en „Hommes". Wij zagen reeds, hoe hij naar aanleiding van dit laatste artikel kennis maakte met de Mirabeau, dien hij tot zijn leer overhaalde. In hetzelfde jaar volgde ook de bekeering van *Mercier de la Rivière* (1720-1794), van wien wij een zeer mooie, misschien de beste, uiteenzetting van de leer bezitten, getiteld: „L'Ordre naturel et essentiel des Sociétés politiques" (1767).

Alle vrienden werkten samen om de leer verder te volmaken. Zoo verscheen van Quesnay en de Mirabeau samen de „Théorie de l'Impôt" (1760). Hoewel de Mirabeau gemeend had wegens dit werk wel aanspraak te mogen maken op een ministerszetel,

moest hij daarvoor een jaar lang de harde bank in de gevangeniscel voor lief nemen. Door deze straf, aan een van hun voormannen opgelegd, werden de physiocraten, die zich toen „les Economistes" noemden, eenige jaren tot zwijgen gebracht en zij waren er heilig van overuigd, dat de maatschappij daarvoor duur zou moeten boeten, daar ook de vooruitgang der samenleving door het stopzetten hunner zegenrijke leer, naar hun meening, zoolang tot stilstandwerd gebracht!

Wel werd er nog veel geschreven over het belastingwezen, dat toen groote belangstelling wekte, o.a. een geschrift van den 23-jarigen *Du Pont de Nemours:* „Réflexions sur la Richesse de l'Etat", dat zoozeer overeenkwam met de theorie van Quesnay en de Mirabeau, dat deze er prijs op stelden met hem kennis te maken. Het gevolg was, dat ook deze zich bij de economisten aansloot.

Spoedig werd hun toestand weer gunstiger, nl. toen l'Averdy generaal-contrôleur der financiën geworden was. Deze wilde de vrijheid van den graanhandel ook met het buitenland en zoo kwam in Juli 1764 de later zoo dikwijls bestreden en zoo hevig verwenschte wet tot stand: „Edit sur la Liberté de la Sortie et de l'Entrée des Grains dans le Royaume." Du Pont had daarvoor reeds met behulp der economisten propaganda gemaakt in een geschrift, opgedragen aan Madame de Pompadour : „De l'Exportation et de l'Importation des Grains" (1764).

De wet was trouwens meer in den geest van Gournay dan in dien van de economisten uitgevallen. Zoo mocht er bijvoorbeeld alleen geëxporteerd worden op Fransche vaartuigen en de uitvoer werd verboden, wanneer de binnenlandsche prijsnoteering hooger liep dan een vastgesteld maximum. Hoewel Quesnay persoonlijk tegen deze laatste bepaling niet zooveel bezwaar had, was zijn school heftig daartegen. De economisten beschouwden immers de volledige vrijheid van verkeer als een der hoofdvoorwaarden van een goede handelspolitiek.

Vanaf 1764 dateeren de geregelde samenkomsten van de economisten. Daar sloten zich vele nieuwelingen bij hen aan

zoo o.a. *Le Trosne*, in wiens werk „De l'Ordre social" (1777) wij een goede uiteenzetting van hun beginselen vinden. Hij droeg dit geschrift op aan den markgraaf *Karl Friedrich von Baden*, die eveneens hun leer omhelsde. Ook de latere minister *Turgot* nam aan de zittingen deel en hij zeide in een brief aan Du Pont van 20 Februari 1766: „ik zal het mijn geheele leven tot een eer rekenen, een leerling van de Gournay en Quesnay te zijn geweest".

Ook Adam Smith, die zich gedurende het jaar 1766 te Parijs bevond met zijn leerling, den jongen hertog van Buccleugh, kwam dikwijls samen met de economisten ; deze beschouwden hem als een partijgenoot. Hij moet dan ook later gezegd hebben, dat hij van plan was zijn „Wealth of Nations" aan Quesnay op te dragen ; deze was echter voor dien tijd overleden.

Verder mogen wij den *Abt Baudeau* niet vergeten, die een door hem uitgegeven weekblad „Ephémérides du Citoyen" in 1767 voor de economisten openstelde, tot wier leer hij overgegaan was. Zijn partijgenooten waren verwijderd als medewerkers en redactieleden van de officiëele bladen, de „Gazette du Commerce" en het „Journal de l'Agriculture, du Commerce et des Finances" omdat Du Pont als hoofdredacteur bij een bespreking van het „Tableau économique" van Quesnay, had gezegd, dat de kooplieden, in economischen zin, als een *classe stérile* moeten beschouwd worden. (Dit „Tableau économique" is een werk bestaande uit graphische figuren en wiskundige berekeningen, waarin de omloop der goederen bij volledige bedrijfs- en verkeersvrijheid werd duidelijk gemaakt). Hevig was de verontwaardiging in het leger der kooplieden en der tegenstanders van de economisten over deze uiting van Du Pont en zij bewerkten hun ontslag uit de bedoelde bladen, zoodat het voor hen van groot belang was dat de Abt Baudeau zijn orgaan te hunner beschikking stelde.

Den naam „physiocraten" hebben zij aan *Du Pont* te danken, die onder den titel *Physiocratie* (heerschappij der natuur) in 1767 een werk uitgaf, waarvan de twee eerste en meest belangrijke deelen een verzameling geschriften bevatten van Quesnay, die waarschijnlijk bij zijn besprekingen dit woord

reeds vroeger gebruikt had. In deze verzameling vinden wij het bekende „Droit naturel", Quesnay's opvatting van het natuurrecht. Verder een „Analyse du Tableau économique", waarin hij dit Tableau, dat door zijn medestanders als de grootste en zegenrijkste uitvinding der eeuw werd beschouwd, voor zijn leerlingen verklaart. Ook vinden wij daarin de 1) „Maximes générales du Gouvernement économique d'un Royaume agricole" en de „Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans".

Eenige maanden voor den dood van Quesnay (16 December 1774) werd zijn leerling Turgot tot minister benoemd, nl. in Juli 1774. Dit was een zonnestraal voor den ouden geleerde en eveneens voor zijn partijgenooten. Want, nadat in 1772 de verdere uitgave van de Ephémérides was verboden, verschafte Turgot hun toen een nieuw orgaan als toevluchtsoord, onder redactie van Baudeau: „Nouvelles Ephémérides économiques.

Langzamerhand waren er vele tegenstanders opgestaan, die den invloed hunner leer ondermijnden. Vooral de „Dialogues sur le Commmerce des Blés" (1770) van Galiani, die zich wendde tegen de wet van 1764 op de vrijheid van den korenhandel, bracht een hevigen slag toe aan het groote vertrouwen, dat men stelde in de kennis en het inzicht der physiocraten. En vooral, toen eenige buitengewoon slechte oogsten den prijs van het koren zeer verhoogd hadden, achtte de generaal-contrôleur der financiën, de Abt Ferray, opheffing dezer wet noodzakelijk. Turgot, die toen nog slechts intendant van Limoges was, schreef in een opgewonden stemming zeven brieven, ten einde er op aan te dringen, dat men de vrijheid zou laten bestaan. Maar Ferray, die weliswaar den moed en de stijl van den schrijver dezer brieven bewonderde, aarzelde niet de vrijheid van den korenhandel op te heffen.

In dezen tijd verschenen van Turgot ook de 2) *Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses* (1769), het meest wetenschappelijke en beknopte betoog van de physio-

1) In mijn Economische Bloemlezing zijn enkele opgenomen,blz.64
2) Zie mijn Economische Bloemlezing, blz. 68.

cratische leer, waaruit ook waarschijnlijk Adam Smith veel heeft geleerd, vooral omtrent de verdeeling der goederen.

Voor ons is ook van waarde Turgot's „Mémoire sur les Prêts d'Argent" (1769), waarin hij strijdt voor absolute rentevrijheid, dus tegen een wettelijken maximum rentekoers, dien zijn leermeester Quesnay noodig achtte om woeker tegen te gaan. Als minister was Turgot door en door eerlijk. Maar hij was al te zeer een man van principes, die, hoewel opgebouwd op een grondige theoretische kennis, in het praktische leven niet zoo gemakkelijk konden worden toegepast. Bukken en buigen voor praktische noodzakelijkheden was voor een karakter als dat van Turgot onmogelijk .

Lodewijk XV was juist gestorven en had Frankrijk met een enormen schuldenlast en in een toestand van verval achtergelaten. Een staatsbankroet scheen weder de eenig mogelijke uitweg. Maar Turgot wilde van geen staatsbankroet weten, noch van vermeerdering der belastingen of van leeningen. Wat dan? Turgot meende dat het eenige geneesmiddel zou zijn een zuinig beheer en bovendien voornamelijk besparing op de kosten der hofhouding en op de uitgaven van den koning.

In theorie was dit zeer mooi gedacht. In de praktijk is intusschen dit omgaan van een eerlijk staatsbankroet mede de oorzaak geweest van het ongeluk, dat Lodewijk XVI en zijn gemalin en zijn volk getroffen heeft. Was Turgot's geest iets buigzamer geweest, dan was er misschien heel wat minder bloed gevloeid.

Ook zijn andere maatregelen, hoewel ook berustende op dezelfde schoone theoretische grondslagen, waren noodlottig, al was het ook niet in die mate. Zoo werd op 21 September 1774 de vrijheid van den korenhandel weer toegestaan. Maar het volk, opgehitst door Turgot's tegenstanders, vreesde dat de vrije uitvoer broodschaarschte en hongersnood zou veroorzaken en op 1 Mei 1775 brak de brood- en meelopstand uit (guerre des farines). Turgot onderdrukte dien met krachtige en uiterst strenge militaire maatregelen.

Tegen dezen wetgevenden arbeid van Turgot trad toen de latere minister Necker met kracht op in zijn „Sur la Légis-

lation et le Commerce des Grains" (1775). Ofschoon het werk in wetenschappelijken zin weinig waarde heeft en geen oorspronkelijke gedachte bezit, oogstte het een enormen bijval. Maar Turgot liet zich niet van zijn vrijheidsideeën afbrengen.

In Januari en Februari 1776 verschenen de Edicten van Turgot afkomstig, die inhielden :

1o afschaffing der middeleeuwsche hofhoorige wegdiensten, welke vervangen werden door een geldopbrengst aan de grondeigenaars,

2o opheffing van de accijnzen op den korenhandel, die te Parijs nog bestonden,

3o afschaffing van de gilden en meesterrechten,

4o opheffing van eenige andere accijnzen en invoerrechten.

In een voorrede betoogde Turgot op schoolmeesterachtige wijze bij ieder edict de bedoeling dezer besluiten.

Het eigenaardige hierin is, dat men een wetgever onder het Ancien Régime hoort zeggen, dat deze wetten *niet berusten op het recht van wetgeving des konings, maar op het natuurrecht, dat tot gelding moet worden gebracht, het natuurrecht, dat ieders vrijheid wil gewaarborgd zien.*

Welk een revolutionnaire gedachte ligt daarin ! Turgot wist van geen laveeren. Recht door zee was zijn weg. Maar ook een machtig staatsman kan de wereld niet in eens ondersteboven keeren. Groot en klein kwam tegen hem in opstand en op 20 Mei 1776 moest hij zijn portefeuille nederleggen.

In 1781 stierf Turgot, wat eerlijkheid betreft, de beste minister, die een volk kon wenschen, maar overigens iemand, die de menschen slechts uit de boeken scheen te kennen.

Hiermede was een einde gemaakt aan den directen invloed der physiocraten. Maar hun leer, vooral de natuurrechtelijke grondslag daarvan, mag men gerust een der wieken noemen, waarop de groote revolutie zou komen aandrijven. Ook heeft, zooals wij reeds zeiden, Adam Smith veel van het goede der physiocraten overgenomen en deze goede kiemen op het nageslacht overgedragen.

Na deze uiterlijke geschiedenis in het kort besproken te hebben, willen wij de physiocratische leer zelve leeren kennen.

De Theorie der Physiocraten.

In het artikel „Grains" in de bekende encyclopaedie van Diderot en d'Alembert van 1757 schreef Quesnay, die immers in Versailles de boeren en hun nooden van nabij had leeren kennen, het volgende: „Sedert lang verleiden de luxe-industrieën onze natie. Hoewel ons land noch de zijde, noch de wol voortbrengt, waaruit wij mooie stoffen kunnen fabriceeren, hebben wij ons toch aan deze nijverheid, die ons eigenlijk vreemd is, overgeleverd en daarvoor een massa menschen misbruikt, terwijl de velden, waar zij een veel nuttiger werkkring zouden kunnen vinden, van menschen leeg zijn."

Verder zegt hij : „Men heeft den prijs van ons koren naar beneden gedrukt, teneinde de loonen der arbeiders laag te kunnen houden. Daardoor zijn de menschen en rijkdommen in de steden vergaard. Den landbouw, het vruchtbaarste en nobelste deel van onze industrie, de eigenlijke bron van het inkomen van ons koninkrijk, heeft men niet beschouwd als het oorspronkelijke fonds, waaruit alle rijkdommen voortkomen, maar alleen als een bron van voedsel voor de natie, terwijl men de uitgaven der boeren betaalde door hun het graan af te koopen. Men meende, dat alleen de handel en industrie zorgden, dat er goud en zilver in het land stroomde. Men verbood het kweeken van wijndruiven en wilde liever moerbeien laten planten. Men belemmerde den afzet van landbouwproducten en verminderde met opzet de inkomsten uit den grond, alleen maar om die van nijverheid en handel bovenmatig op te drijven. Om enkele millioenen te verdienen door het fabriceeren en verkoopen van mooie stoffen, hebben wij vele milliarden verloren aan inkomsten uit onzen bodem en het volk, dat zich met goud en zilver tooide, meende, dat het genoot van een bloeienden handel."

Resumeerend geeft Quesnay in ditzelfde artikel nog eens de oorzaken aan, welke den landbouw in zulk een deerniswekkenden toestand hadden gebracht. De schrale oogsten zijn te wijten aan de belemmeringen van den graanhandel, het ontbreken van een geregelden export, de ontvolking van het

land, veroorzaakt door de bevordering der stedelijke nijverheid, de verschillende drukkende belastingen en aan de opdrijving van de vroondiensten.

Quesnay's medische studiën hadden hem geleerd, dat de gezondheid in een ziek lichaam kan terugkeeren door natuurlijke oorzaken en door de inwerking van bepaalde natuurkrachten. Evenzoo is het volgens hem met de maatschappelijke ziekteverschijnselen gesteld. Ook in het sociale leven heerscht er gezondheid, zoolang men zich houdt aan de wetten der natuur. Brengt de regeering het sociale leven van dit goede pad af, dan komt er ziekte en lijden, en alleen door terugkeer naar de natuurwetten wordt genezing verkregen.

De positieve wetgeving heeft niets anders te doen dan de natuurrechtelijke normen uit te voeren en deze toe te passen op de bestaande toestanden. Volgens de physiocraten moet immers het geheele gebouw van het positieve recht, zooals wij dat uit onze wetten, rechtsgewoonten en rechtspraak kennen, berusten op het door God gegeven natuurrecht, dat juist voor ons menschen past. God heeft ons het verstand gegeven om dat hoogere recht als evident a priori te erkennen.

Men mag hierbij niet denken aan een historische opvatting van de wordingsgeschiedenis van het recht. De physiocratie staat lijnrecht tegenover historisch inzicht. Maar Quesnay heeft het natuurrecht een economische wending gegeven, hij heeft als het ware een economisch natuurrecht geschapen. Een van de eerste beginselen van dit natuurrecht is volgens hem het eigendomsrecht. Om dit recht te handhaven vereenigen zich de menschen en zoo is dit het fundament, waarop alle overige rechten rusten en waaruit de plichten der menschen voortkomen.

Zooals wij reeds zagen, hadden reeds Cicero en ook de oudere Grieksche philosophen als Aristoteles bijv. geleerd, dat er een natuurrecht moest worden aangenomen, een justice par essence, onafhankelijk van menschelijke overeenkomst of wetgeving. Dit natuurrecht is volgens de physiocraten eeuwig en onvergankelijk, in tegenstelling met de positieve wetgeving, die kortstondig van aard is, daar zij toch alleen ingegeven is door

de wenschen van vergankelijke wezens en voor bepaalde tijden en omstandigheden geldt.

Zooals wij zeiden beschouwde Quesnay als een van de eerste beginselen van het Goddelijk natuurrecht dit, dat de mensch recht heeft op de zaken, die hij voor zijn geluk noodig heeft en die hij door eigen werkzaamheid verkreeg. Veroveringsoorlogen zijn dan ook volgens hem uit den booze, daar zij het eerste voorschrift van het natuurrecht aantasten en ten doel hebben een volk iets te ontnemen, wat het terecht bezit.

Daar de menschen in kracht en energie verschillen is het hun eigen belang om zich tot een volk te vereenigen en samen een overeenkomst aan te gaan, teneinde hun rechten tegenover andere volken te verzekeren (het zoogenaamde contrat social). Zoo komt het volk ook er toe een regeering te kiezen en zich daaraan te onderwerpen. *Quesnay en de zijnen verlangen een verlichte despotie, daar deze alleen de noodige kracht en prestige kan ontwikkelen om het natuurrecht tot gelding te brengen.* In elk geval moet deze regeering zorgen, dat ieder kan genieten van zijn eigendomsrechten, zonder de rechten zijner medeburgers te verkorten.

Uit dit hoogere recht nu kunnen wij ook de economische normen afleiden, die moeten gelden in een maatschappij, waarin het natuurrecht zuiver zou heerschen. De burgers zouden daar het hoogste voor menschen bereikbare geluk en de grootste welvaart kunnen deelachtig worden. Volgens de physiocraten valt het grootste economische voordeel samen met het hoogste moreele recht. Waar het laatste heerscht, komt ook het eerste.

Men ziet, dat deze beschouwingswijze edeler is dan die der meeste mercantilisten, die slechts vroegen naar vermeerdering der welvaart van het eigen land. Dikwijls wordt er beweerd, dat Quesnay het natuurrecht heeft verschrompeld tot een zuiver economisch recht. Ten deele moge dit waar zijn, *zijn economie* heeft toch door deze verwantschap een zekere hoogere wijding behouden.

Hoe zou nu de grootste welvaart te bereiken zijn? Zooals we reeds zeiden kenden Quesnay en de zijnen het lijden van de

landbouwbevolking zeer goed. Zij wisten, dat de kunstmatig opgerichte en in stand gehouden fabrieken niet konden blijven bestaan zonder voortdurende regeeringshulp en zagen wel in, dat de ontelbare en op den duur onuitstaanbare regeeringsvoorschriften de welvaart van het land geenszins vooruithielpen.

Het is dus niet te verwonderen, dat Quesnay een geheel anderen weg wilde inslaan en meer speciaal aan den landbouw zijn aandacht wilde wijden. Niet alleen zijn ervaring, maar ook geheel zijn dieper inzicht in het wezen van het hoogste recht schreef hem natuurlijk een andere richting voor.

De aarde, zegt Quesnay, is de algemeene bron, waaruit alle goederen voortkomen. Om den landbouw (ook mijnbouw, visscherij etc.) mogelijk te maken, moeten, behalve den in de eerste plaats noodzakelijken arbeid, ook uitgaven worden gedaan. Om iets te verkrijgen moet eerst iets anders worden opgeofferd. Deze uitgaven bestaan uit :

„*Avances foncières*", die onverbrekelijk aan den grond zijn verbonden en de waarde ervan verhoogen, zooals droogleggingen van moerassen, draineeringen, het uitroeien van bosschen, het oprichten van gebouwen, enz.

Daarna de „*avances primitives de la culture*", die noodzakelijk zijn, voordat de landbouw kan beginnen, zooals het aanschaffen van vee voor de bemesting, van werktuigen en zaaizaad, enz.

Ten slotte de „*avances annuelles*", die elk jaar geregeld terugkeeren, zooals de landbouwarbeid, het loon voor de arbeiders, het veevoer, enz.

Deze drie verschillende soorten van uitgaven noemen de physiocraten „*les avances productives*".

Nu zien we, dat de landbouwer, die landerijen van een eigenaar pacht, al deze avances kan betalen, bovendien met zijn gezin van de opbrengst kan leven en ten slotte nog van de opbrengst ook de pacht aan den grondeigenaar kan betalen. Dit laatste is een eigenaardig sociaal verschijnsel, waarop de physiocraten bijzonder den nadruk leggen. Volgens hen is dit de sleutel om het geheele economische raderwerk der maatschappij te verklaren. Zij noemen dit gedeelte van de opbrengst het „*produit net*".

De geheele opbrengst, de „*reprises*", vergoedt dus de avances, betaalt het levensonderhoud en levert nog bovendien dit „produit net" op. Dit heeft de landbouw te danken aan de krachten der natuur, die den menschelijken arbeid gratis steun verleenen, wat bij alle andere bedrijven niet het geval is. Van dit „produit net" nu moet de geheele maatschappij, met uitzondering van de landbouwers, bestaan, naar de physiocraten meenen. *De pachter betaalt het produit net aan den grondbezitter ; deze koopt daarvoor de goederen, die hij noodig heeft en maakt zoo den handel, de industrie en de vrije beroepen mogelijk.*

Alleen de landbouw wordt dan ook door de physiocraten als *productief* beschouwd. De handel doet niets dan de goederen van de eene plaats naar de andere brengen, de nijverheid verandert slechts de grondstoffen van vorm, die oorspronkelijk door land- of mijnbouw worden geleverd. Voor de maatschappij doen zoowel de handel als de nijverheid nuttig werk, maar productief is het niet. Alleen de landbouw (inclusief natuurlijk mijnbouw en vischvangst) is productief.

Als er een vrije concurrentie heerschte, zeggen de physiocraten, dan zou de winst van de kooplieden en industriëelen zich bepalen tot hetgeen noodig is voor hun levensonderhoud en voor dat van hun gezin en hun arbeiders. Een overschot blijft er alleen voor hen over in geval van bijzondere staatshulp of wanneer zij een monopolie verkrijgen.

Geheel anders is dit bij de pachters. Al is de concurrentie onder hen nog zoo groot, zij zullen altijd een overschot hebben buiten het noodige voor hun gezin en hun werklieden, dank zij de gratis verleende hulp der natuurkrachten. Dit overschot het „produit net", dat als pachtsom aan den landeigenaar wordt betaald, wordt door dezen weer overgedragen aan handel, nijverheid en vrije beroepen in ruil voor goederen en diensten. Ten slotte moeten alle bedrijven hun grondstoffen uit den landbouw (waaronder Quesnay immers ook mijnbouw en visscherij samenvat) verkrijgen. *Dit produit net moet dus zoo groot mogelijk zijn en men kan dit bereiken, wanneer landbouw, handel en nijverheid door de regeering vrij gelaten worden!*

Iedere mensch heeft het aangeboren natuurrecht zijn werkzaamheden een zoodanige richting te geven, dat hij daaruit het meeste voordeel kan behalen en dit is bovendien niet slechts in zijn eigen belang, maar ook in dat der geheele gemeenschap.

Laat men den graanhandel vrij, dan zal deze het meest floreeren. De landbouwer zal dan de hoogste prijzen voor zijn producten kunnen bedingen, daar hij bij een binnenlandsche lage prijsnoteering eventueel deze naar het buitenland kan uitvoeren. Wanneer de invoerrechten op vreemde industrieartikelen worden afgeschaft, dan zal de abnormale winst der stedelijke industrieën moeten verdwijnen en de landbouwer zal dan voor zijn rogge haver etc. relatief meer nijverheidsproducten kunnen koopen. Dan zal de bevolking uit de steden weer naar het gezonde landwerk terugkeeren. De landbouwersstand zal in welvaart vooruitgaan en tegelijk daarmede ook het geheele land.

Het kan ons dus ook niet al te zeer verwonderen, dat Quesnay de landbouwers met „*classe productive*", daarentegen de handelaars en industriëelen evenals de geleerden, kunstenaars enz. met „*classes stériles*" betitelde. De physiocraten bedoelden daarmede niet een blaam te werpen op den arbeid dier laatste klassen. Zij beschouwden hun werk wel als nuttig, maar wilden door deze betiteling aanduiden, dat hun arbeid in economischen zin als niet productief moet beschouwd worden, dus als niet vermeerderend de materiëele hoeveelheid der economische goederen. De physiocraten waren nog niet tot het inzicht gekomen, dat de productie alleen kán zijn het voortbrengen of vermeerderen van iets onstoffelijks nl. van de nuttigheid der bestaande goederen.

Eigenaardig is het, dat zelfs Adam Smith de grootere beteekenis voor de welvaart van den landbouw boven die van handel en nijverheid in overeenstemming met Quesnay, Turgot en de andere physiocraten toeschreef aan de gratis medewerking der natuur!

Het belastingstelsel der physiocraten hing geheel met de tevoren genoemde opvattingen samen. Zij stellen voor, alle

andere belastingen af te schaffen en slechts één enkele te heffen, n.l. de impôt unique, die alleen drukt op den landeigenaar in verhouding tot de grootte van het „produit net", dat hij ontvangt. Want met dit „produit net" krijgt de grondbezitter alles, wat van het geproduceerde overblijft, nadat de productieve krachten zijn beloond met hetgeen ze noodig hebben voor hun levensonderhoud. Van deze laatsten kan het landsbestuur dus niets vragen, of dit zou onmiddellijk het „produit net" verminderen, daar zij toch niets anders krijgen dan de zuivere levensbehoeften.

Alle belastingen, hoe ook genaamd, drukken toch ten slotte op het produit net, meenen zij. En daar de landbouw alléén productief is, moeten alle uitgaven uit de opbrengst van dit bedrijf geschieden. Terwijl nu voor iedere belasting afzonderlijke ambtenaren noodig zijn en speciale inningskosten moeten gemaakt worden, kan men bij één enkele belasting de onkosten tot een minimum beperken.

Daarbij eischen de physiocratische economisten vrijheid van bedrijf, handel en verkeer, afschaffing van alle privilegiën, gilderechten enz., opdat men zooveel mogelijk zou naderen tot de „*ordre social naturel*", d.i. de sociale orde, waar geregeerd wordt volgens de beginselen van *het natuurrecht*, in tegenstelling met de bestaande „*ordre positif*", waarbij zooveel onrechtvaardigs voorkomt, waar de arme burgerij zwaar wordt belast, terwijl adel en grondbezit vrij uitgaan en waar ten voordeele van enkelen de vrijheid van velen wordt onderdrukt, tot groote schade van het geheele land.

Wij hebben reeds gewezen op den grooten directen invloed dezer leer op de stellingen der revolutiemannen, die de menschenrechten afleidden uit het natuurrecht, en ook op Adam Smith en de latere Manchesterschool en op de socialisten, die de grondslagen van hun stelsel baseerden op de natuurlijke rechten van den mensch.

De vele lofredenaars onder zijn partijgenooten hebben Quesnay na zijn dood een hulde gebracht, die door haar overdrevenheid soms het belachelijke naderde. Uit een der vele „éloges funèbres" willen wij enkele woorden overnemen. De

marquis de Mesmon schreef in 1775 : „Het onpartijdige nageslacht zal eindelijk de genialiteit van Quesnay recht doen wedervaren. Evenals voor Anaxagoras, zullen voor Quesnay twee altaren op zijn graf worden opgericht, één gewijd aan „het gezond verstand en één aan de waarheid. Mocht werkelijk „eens zijn naam in den loop der tijden verloren gaan ,zijn „beginselen zullen steeds blijven voortleven, daar de waarheid „eens gevonden, niet meer te loor kan gaan. De menschelijke „samenleving zal deze beginselen als levensnormen stellen. „Men mag het als een ongelukkig noodlot der geschiedenis „beschouwen, dat dit eenvoudige, duidelijke stelsel nog tegen- „spraak heeft kunnen vinden en men kan met recht van de „economisten zeggen, dat hun hevigste vijanden diegenen „zijn, die hun werken nooit gelezen hebben."

Bij de Mesmon spreekt niet meer het wetenschappelijk inzicht, maar alleen het rotsvaste geloof, dat geen kritiek, hoe gerechtvaardigd ook, duldt. Ditzelfde kan men in het algemeen ook van de overige aanhangers dezer leer zeggen. Onwrikbaar was hun innige overtuiging van de groote waarde hunner leer voor de geheele menschheid.

Toch is het natuurlijk niet moeilijk in de grondslagen van het physiocratisme en in de verdere redeneeringen der physiocraten eenige fouten aan te wijzen. Maar men moet eveneens erkennen, dat Quesnay een stelsel heeft gesticht van groote oorspronkelijkheid en genialiteit en dat de physiocraten door het aanprijzen van handels- en verkeersvrijheid en door het op den voorgrond brengen van den, toen zoo stiefmoederlijk behandelden, landbouw groote diensten heeft bewezen zoowel aan de theorie als aan de praktijk. Zeer nadrukkelijk is hierop ook gewezen in de inaugureele rede van Professor I. B. Cohen, getiteld : „Landbouw en sociale Wetenschap."

ADAM SMITH EN DE KLASSIEKE SCHOOL

WIJ komen nu tot Adam Smith, den grooten man onzer wetenschap, wiens werk honderd jaren lang theorie en praktijk beheerscht heeft en die het verlangen naar staathuishoudkundige kennis bij het groote publiek gedurende die lange periode bevredigd heeft. Deze invloed is hieraan toe te schrijven, dat Adam Smith staatsonthouding en bedrijfsvrijheid predikte juist op een oogenblik, toen de maatschappij daar rijp voor was. Zijn voorgangers, de physiocraten, kwamen met hun voorstellen, toen men de waarde daarvan nog niet beseffen kon en zoo moesten deze, ontijdig te berde gebracht, wel mislukken. Maar nu waren de omstandigheden veranderd en de vrijheidsbeginselen vonden gereeden ingang.

Men heeft Smith wel eens den vader onzer wetenschap, den stichter der economie genoemd, maar deze titel wordt hem ten onrechte gegeven. Zijn werk, hoezeer ook het resultaat van een voor zijn tijd diepgaand en alzijdig onderzoek der economische structuur en wordingsgeschiedenis, was een voortzetting van dat van James Steuart, van David Hume en van de physiocraten.

Wel stond Smith's „Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", verschenen in 1776, verre boven het werk van James Steuart, wat algemeen wetenschappelijk, philosophisch en politiek inzicht betreft. Ook de physiocraten moesten voor hem onderdoen wegens hun negeeren der historie en hun gebrek aan zin voor het praktisch leven, dien Smith in hooge mate bezat. En David Hume belichtte slechts enkele economische verschijnselen, terwijl daarentegen zijn vriend Smith getracht heeft ons een inzicht te geven in het causaal verband dier verschijnselen in onze geheele maatschappij.

Bovendien Staat Adam Smith boven zijn voorgangers ook wegens de juistere afbakening der te behandelen stof. Nog

steeds bestrijkt onze economische studie ongeveer hetzelfde terrein, als door hem is aangewezen.

Smith voelde mee in de worsteling van het volk, dat zich van de boeien van den politiestaat wilde ontdoen. Hij was er van overtuigd, dat al de politiestaatzorgen voor de welvaart van het volk nutteloos en overbodig waren. Hij zag in de maatschappij natuurkrachten aan het werk, die spontaan en zonder hulp het geluk van de menschheid en een harmonische ontwikkeling van alle stoffelijke en geestelijke belangen zouden veroorzaken.

Reeds voordat hij de physiocraten had leeren kennen, was dat zijn overtuiging, zooals duidelijk blijkt uit de colleges, die Adam Smith omstreeks het jaar 1760 gaf en die door een van zijn studenten zijn opgeteekend 1).

Terwijl de physiocraten meenden nog een verlicht despoot noodig te hebben om hun „ordre social naturel" tot stand te brengen, wilde Adam Smith liever voor dat doel de staatsmacht vermijden en de maatschappelijke krachten zelf ongestoord laten werken. Hij zegt dit zoo duidelijk mogelijk: „Het geheime middel, dat in staat zal zijn den hoogsten graad van geluk en welvaart te brengen, bestaat eenvoudig hierin, dat de staatszorg zich beperkt tot het instellen van een volmaakte rechtspraak, waarbij rechtsgelijkheid voor iederen burger vooraan moet staan en ieders individueele vrijheid gewaarborgd wordt."

Deze eisch van volmaakte rechtspraak wil Adam Smith opgevat zien, zoo, dat deze in zich sluit den plicht om ieder lid der gemeenschap tegen onrecht of verdrukking van anderen te beschermen. Had Smith in onzen tijd geleefd, dan zou hij daarom zeker een voorstander van sociale wetgeving zijn geweest.

Hij wijst de regeering op den plicht, om de werken te ondersteunen of in het leven te roepen, die van algemeen belang

1) Zie : „Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow by Adam Smith, reported bij a student in 1763 and edited with an introduction and notice," bij Edward Cannan. (Oxford 1896).

zijn en die te geringe winst opleveren, om de particulieren tot oprichting te prikkelen. Zijn boek bewijst trouwens op verschillende plaatsen, dat hij geenszins een doctrinaire Manchesterman was, zooals zijn volgelingen het werden. Zoo beschouwt hij het zelfs als een onbereikbaar ideaal voor de toekomst, dat Engeland alle protectionistische maatregelen zou opgeven. Ook is hij, de groote tegenstander van prijszettingen van overheidswege, bereid van dit beginsel af te wijken voor die plaatsen, waar, om een voorbeeld te noemen, de bakkers den prijs van het algemeene volksvoedsel naar boven zouden willen drijven, gebruik makend van hun monopolie.

Verschillende uitlatingen toonen hetzelfde aan. Er zijn ideëele machten, die van grootere beteekenis zijn en dus eerder gehoorzaamheid afdwingen dan de economische. Zoo erkent hij, dat Cromwell's Acte van Navigatie schadelijk is voor den handel, maar onmisbaar voor de zelfstandigheid en grootheid van het Britsche rijk en hij aarzelt niet deze wet de beste te noemen, die ooit in zijn vaderland is uitgevaardigd. Maar in het algemeen heeft Adam Smith meer vertrouwen in de gunstige werking van de vrije concurrentie en de onbelemmerde impulsies van het persoonlijk initiatief, dan in regeeringsbemoeiing. Dit behoeft ons trouwens niet te verwonderen, wanneer wij nagaan, welke wetten nog van kracht waren, toen Smith met zijn werk begon. De Amerikaansche koloniën waren in 1776 verloren gegaan voor Engeland, doordat het niet wilde afzien van de onbillijke, mercantilistische, egoïstische maatregelen, die de opkomst eener Amerikaansche nijverheid zouden verhinderen. Men wilde alle industrie, ook die de koloniën van goederen moest voorzien, in Engeland zelf concentreeren. Alle noodzakelijke levensbehoeften, als zout, leer, zeep, kaarsen, steenkool enz. waren in Smith's tijd zwaar belast met invoerrechten en accijnzen. De douanetarieven voor den in- en export van granen waren een onoverkomelijke hinderpaal voor den korenhandel.

Wanneer de noteering voor de tarwe in het binnenland beneden 44 shilling per quarter stond, moest er 21 shilling invoerrechten betaald worden, wat gelijk stond met verbod

van import. Stond de prijs op 44-53 shilling, dan verminderde het recht tot 17 shilling en bij nog hoogeren prijs kon dit dalen tot 8 shilling. Bij het exporteeren werd uit de staatskas 5 shilling per quarter betaald, indien de binnenlandsche noteering niet hooger dan 44 shilling stond.

Deze wet was nog veel ingewikkelder dan men bij oppervlakkige beschouwing zou meenen, doordat Engeland in twaalf districten verdeeld was, die alle een eigen tarief hadden al naar den stand der locale markt.

De uitvoer van wol was, tot groote schade voor de schapenfokkers, door Karel II (1660-85) geheel verboden, ten einde de fabrikanten aan goedkoope grondstof te helpen. Daarbij waren de regelen van het toezicht zoo verscherpt, dat de handel in wol niet dan met de grootste moeite en risico mogelijk was.

De uitvoer van verschillende soorten machines, o.a. breimachines, was verboden, om het vasteland van Europa de gelegenheid tot concurrentie te ontnemen. De invoer van textielstoffen was vrijwel geheel gestremd door een invoerrecht van ongeveer 75 % der waarde.

De oude wetten op den arbeid in de steenkool- en zoutmijnen waren nog van kracht. Volgens deze waren de arbeiders nog gedwongen als een soort grondhoorigen te blijven in het bedrijf, waartoe ze eenmaal behoorden. Wel werd in 1775 de mogelijkheid geopend hieraan te ontkomen, maar daaraan waren voor de arbeiders zooveel formaliteiten verbonden, dat zij meestal verkozen in hun ouden staat te verblijven. Eerst in 1799 kregen zij dezelfde vrijheid als alle overige arbeiders.

Zeer hinderlijk was ook de leerlingenwet van koningin Elizabeth (1558-1603), welke ieder, die zelfstandig een bedrijf wilde beginnen, dwong om zeven tot acht jaren als leerling te fungeeren, hoewel deze wet alleen gold voor die stedelijke beroepen, die reeds bestonden, toen de wet was uitgevaardigd.

De wet, die de fabrieksarbeiders verbood Engeland te verlaten, uit vrees, dat zij hun vaardigheid naar andere landen zouden overbrengen, werd eerst in 1824 opgeheven.

In dat zelfde jaar werd ook het coalitieverbod van arbeiders

afgeschaft. In het binnenland zelf mochten de arbeiders zich ook niet vrijelijk van de eene plaats naar de andere begeven. Door oude verordeningen was hun dit met het oog op de armenwet verboden.

Deze oude wetten van Willem III zijn eerst in 1793 opgeheven. Toen werd er bepaald, dat iedere burger het recht had zijn geboorteplaats te verlaten en alleen, wanneer hij door de openbare liefdadigheid moest worden ondersteund weer daarheen mocht worden teruggedreven.

Het is volkomen te begrijpen, dat Adam Smith zeer weinig kon voelen voor deze dwingelandij, zooals de politiestaat die over het volk uitoefende. En zeker is het, dat hij zijn vooruitstrevende voorstellen deed in het belang van de groote massa en niet in dat van de groothandelaars of fabrikanten, wien hij zoo herhaaldelijk verwijt, dat zij in hun gouddorst het belang des volks geheel uit het oog verliezen en geen immoreele middelen schuwen om dien te bevredigen.

Bij zijn bestrijding van de physiocraten en mercantilisten in het beroemde vierde boek van zijn „Wealth of Nations" wijdt hij natuurlijk heel wat meer bladzijden aan de mercantilisten dan aan de physiocraten. De laatsten zijn volgens hem de waarheid nog het meest nabij gekomen.

Tegenover het mercantilisme stelt Smith zijn systeem van economische vrijheid, daar immers volgens hem de maatschappij zich zonder staatsinterventie spontaan in de gunstige richting zal bewegen.

Welke is dan de groote drijfkracht, die onze samenleving naar een betere, meer bevredigende toekomst zal heenvoeren? Die is volgens Smith de eigenaardige neiging van iederen normalen mensch om te trachten zijn positie te verbeteren. Wanneer ieder individu deze neiging volgt en zelf de werkzaamheden kiest, waarvoor hij het meest geschikt is, dan zal ook de maatschappij, die immers volgens hem slechts een verzameling van individuen is, in welvaart toenemen.

Zoo zijn Adam Smith en in nog sterkere mate diens volgelingen, de latere Manchestermannen, de verkondigers geworden van het individualisme, van de leer, dat het belang van den

enkeling op den voorgrond moet staan en dat de werkingssfeer van de persoonlijkheid zich zoo vrij mogelijk moet kunnen ontplooien.

Hans Gehrig heeft in de „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik" van Januari 1912 een studie gewijd aan een onderzoek naar den sociaal-politieken inhoud der voornaamste werken van Smith en Ricardo. Die sociaal-politieke gedachten zijn bij Smith gemakkelijk genoeg te vinden. Hij wil immers, evenals de physiocraten, de studie der economie dienstbaar maken aan de verbetering der maatschappelijke toestanden.

Over het doel van de economie dacht hij dus anders dan zijn Fransche volgeling J. B. Say, de beroemde propagandist van zijn leer op het vasteland. Deze wenschte de studie der economie zuiver om haar zelfs wil, zonder te letten op de eventueele toepassing in de praktijk. Smith daarentegen wilde de welvaart en het geluk der volkeren door zijn wetenschap bevorderen. De bedoeling van zijn eischen van „non-interventie" of „laisser-faire" is de arbeiders en middenstanders van druk te bevrijden. „Geen maatschappij kan men bloeiend noemen, waar het gros der bevolking in armoede en ellende verkeert," zegt hij.

Dat men de klassieke economie later heeft uitgemaakt voor een economie der rijken, der industriëele magnaten, is dan ook de schuld der volgelingen van Smith, die niet konden en wilden zien, hoe de economische vrijheid de oorzaak werd van een moderne slavernij. Smith zelf zou een zienersblik noodig gehad hebben om die gevolgen te voorzien. Want toen hij zijn werk begon, zag hij nog slechts het ontluiken van de industriëele periode en het wereldverkeer. De landbouw is volgens hem voor het vaderland nog de beste en voordeeligste vorm van bedrijf. Daarna komt de nijverheid en op den derden rang stelt hij den binnenlandschen en daarna eerst den buitenlandschen handel 1). Toen hij zijn werk schreef, begon men in Engeland pas de straten te verbeteren en kanalen aan te leggen, teneinde deze voor het goederenvervoer te gebruiken.

1) Zie Richard Schüller: Les Economistes classiques et leurs adversaires. (Traduction de M. Yves Guyot.)

In 1765 vond Highs de eerste spinmachine uit. Daarmede konden toen nog slechts zes spindels in beweging worden gebracht, maar in 1767 werd deze door Hargreaves verbeterd, zoodat 25 spindels tegelijk konden worden bewogen. In dit jaar vond ook Arkwright de waterframe uit, de door water in beweging gebrachte machine. Crompton verbond in 1775 de spinmachine met de waterframe en kon daardoor het werk van 500 arbeiders vervangen. Verder werd in 1768 de stoommachine door Watt en in 1786 de weefmachine door Cartright uitgevonden.

Zooals wij reeds zeiden, stond Adam Smith bij den aanvang van de ontluikende industrie, van het groeiende wereldbedrijf, waarvan iedereen de grootste voordeelen verwachtte. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat zijn liberale leer zeer toegejuicht werd en dat men daarvan hoopte, dat deze het ideaal van persoonlijk vrijheidsrecht zou brengen,waardoor men in rijkdom, aanzien en macht vooruit zou kunnen komen.

Wij zullen nu nog in het kort eenigszins nader op de economische theorie van Adam Smith ingaan.

Terwijl de physiocraten den bodem beschouwden als de eenige bron van alle stoffelijke goederen, zag Adam Smith beter dan zij in, dat bij de productie niet de materie, maar de nuttigheid en de waarde der goederen het belangrijkste zijn. De menschelijke arbeid is volgens hem de oorspronkelijke oorzaak van de jaarlijks geproduceerde nuttigheid.

Hij begint zijn „Wealth of Nations" met de volgende uitspraak : „Het is de jaarlijks terugkeerende arbeid, die, met behulp der in den bodem aanwezige en der overige natuurkrachten, telkens weer de noodzakelijke levensbenoodigdheden en de goederen, die tot comfort dienen, produceert, hetzij dat de voortbrenger deze zelf noodig heeft en verbruikt, of dat ze hem dienen om daarvoor de verlangde goederen van anderen in te ruilen."

Het resultaat van dezen arbeid wordt bijzonder verhoogd door de meer en meer in zwang komende verdeeling van arbeid, op wier belangrijkheid reeds Plato en Xenophon gewezen hebben. De voordeelen dezer verdeeling van arbeid illustreert

Adam Smith met zijn bekend voorbeeld van de speldenfabriek, zooals hij die te Kirkcaldy in Schotland, waar hij in 't jaar 1723 geboren werd, in zijn jeugd had leeren kennen, waar iedere werkman slechts een klein onderdeel vervult van de geheel werkzaamheid. Deze voordeelen zijn:

1o de grootere geschiktheid, die iedere werkman verwerft bij het geregeld vervullen van dezelfde taak,

2o de tijdsbesparing, doordat hij niet telkens van arbeid behoeft te veranderen,

3o de mogelijkheid, om de eenvoudige steeds gelijksoortig blijvende menschelijke arbeid door machinale te vervangen.

De schaduwzijden van een gespecificeerden, eentonigen, haast machinalen arbeid ziet 1) Smith zeer goed in. Het geestdoodende daarvan wil hij neutraliseeren door goed onderwijs, zoodat de werkman, die kan lezen en schrijven etc. in zijn vrijen tijd zich aan geestelijke genoegens kan wijden en daarmede het monotone werk kan afwisselen.

Aan de arbeidsverdeeling in een zelfde bedrijf of fabriek sluit zich de arbeidsverdeeling bij de verschillende beroepen aan. In de plaats van de *directe voortbrenging* (dit woord is van N. W. Senior) waarbij zooals in vroegere eeuwen ieder zelf maakte wat hij noodig had, is nu gekomen de *indirecte voortbrenging*, waarbij ieder slechts een of weinig artikelen produceert, niet om deze zelf te gebruiken, maar om door ruilverkeer de artikelen te verkrijgen, die hij behoeft.

Als men dit ruilverkeer volkomen doorziet, kan men het wezen van het geheele economische leven begrijpen.

Adam Smith wijst dan verder op de beteekenis der arbeidsverdeeling in het internationale verkeer. Ieder land produceert die goederen, waarvoor het beter dan andere door klimaat, bodem, aard der bevolking en loonstandaard is gepredisponeerd. Hoe uitgebreider het afzetgebied, de markt, van 's lands producten is en hoe meer kapitaal ter beschikking staat, des te verder kan de arbeidsverdeeling worden doorgevoerd.

---

1) Zie een daarop betrekking hebbend artikel uit Smith's „Wealth of Nations" in mijn Ec. Bloemlezing, blz. 79.

Wat bedoelt Adam Smith met het begrip „produceeren"? De physiocraten noemden alleen dien arbeid productief, die naar hun opvatting nieuwe stoffen oplevert. Zooals wij reeds zagen, schreven zij alleen den landbouw productiviteit toe. Smith daarentegen ziet zeer goed in, dat het niet mogelijk is iets uit niets te voorschijn te roepen en hij zegt dan ook dat produceeren niets anders kán beteekenen, dan nieuwe nuttigheid of nieuwe waarde scheppen, of wel de bestaande verhoogen.

Hij vergelijkt, om dit duidelijk te maken, het werk van den fabrieksarbeider, wiens loon terug te vinden is in de vermeerderde waarde der bewerkte goederen, met dat van den huisknecht, wiens loon den werkgever onttrokken wordt, zonder dat het in de vermeerderde waarde van eenig materiëel goed wordt teruggevonden. Natuurlijk doet de huisknecht ook nuttig werk; het is te vergelijken met dat van den souverein en van de overige staatsdienaren, maar productief is het niet.

Wel acht hij den arbeid van een koopman productief. Deze verhoogt immers de waarde der goederen, door ze te brengen van de plaats, waar zij een geringere waarde hebben, naar die plaatsen, waar zij hooger worden gewaardeerd, of ook wel door ze speculatief gedurende een zekeren tijd te bewaren, om ze later van de hand te doen, wanneer de waarde hooger geworden is. In dit laatste geval worden de goederen als het ware van den eenen naar den meer geschikten tijd overgebracht, een methode van waarde verhooging, die gedurende den oorlogstijd door de consumenten met leede oogen is gadegeslagen.

Al deze nieuw geproduceerde waarde nu wordt onder de leden der gemeenschap verdeeld, oorspronkelijk in den vorm van pacht, loon en winst. Onder dit laatste, de „profit" vat Adam Smith zoowel ondernemerswinst als kapitaalrente samen, niet, zooals sommigen meenen, omdat hij deze twee begrippen niet wist te onderscheiden, maar omdat hij het zoo moeilijk vond een inzicht te krijgen in de ondernemingswinsten, die immers door de ondernemers zoo streng geheim gehouden worden, terwijl de loop van de rente steeds bekend is.

De normale prijs der goederen bereikt in normale omstan-

digheden een hoogte zoodanig, dat de kapitalist daarin een normale winst vindt, de landeigenaar een normale pacht en de arbeiders gemiddeld een normaal loon. Dezen normalen prijs noemt Adam Smith den natuurlijken prijs van een goed. Hij ziet zeer wel in, dat tijdelijk de marktprijs hooger of lager kan staan, doch steeds moet deze bij vrije concurrentie weer daarop terugkomen. Was de marktprijs langen tijd lager, dan zouden de kapitalisten, grondeigenaars en arbeiders geen normale belooning bij deze productie kunnen vinden en dus hun arbeid en kapitaal naar een ander gebied overbrengen. Stond deze daarentegen langen tijd boven den natuurlijken prijs, dan zouden velen, daardoor aangelokt, hun werkkracht en kapitaal op de voortbrenging van dit voordeelige artikel richten. Het aanbod zou dus toenemen en de prijs weer dalen.

In de onderlinge prijsverhouding der goederen wordt hun relatieve waarde uitgedrukt. Wel onderscheidt Adam Smith „value in use", gebruikswaarde van „value in exchange", ruilwaarde, maar de gebruikswaarde, dus de nuttigheid, de geschiktheid om onze behoeften te bevredigen, laat hij verder rusten. Waar hij zonder verdere begripsbepaling over „value" spreekt, bedoelt hij steeds de ruilwaarde.

Smith zou zoo gaarne een eenheid hebben willen vinden, wier waarde zelf onveranderlijk bleef, waarmee hij in staat zou zijn voor alle tijden en voor alle goederen de onderlinge waarde te meten en te vergelijken. In de primitieve samenleving was „arbeid" die ideale maat. Alle voorwerpen werden tegen elkaar geruild in verhouding tot den voor hunne verkrijging noodigen arbeid. Kostte het jagen van een hert drie maal zooveel arbeid als van een everzwijn, dan was ook de ruilwaarde drie maal zoo groot.

Ook voor onze maatschappij ziet Smith in den arbeid nog steeds den belangrijksten grondslag voor de waardebepaling en hij noemt daarom den arbeid, dien een voorwerp gekost heeft, de „real value" daarvan. Maar hij ziet zeer goed in, dat een voorwerp niet slechts arbeid vereischt heeft, doch tevens kapitaaldienst, die belooning voor zijn productieve medewerking vraagt. Verder de hulp van den bodem en van

natuurkrachten, die in de pachtsom hun belooning zoeken.

Daarom zou hij zoo gaarne een anderen maatstaf willen vinden. In het graan, dat door alle tijden heen in dezelfde mate als nu een eerste levensbehoefte geweest is, ziet hij soms ook zoo'n eenheid om de „real value" te meten, maar telkens keert hij toch weer tot den arbeid terug. Op het tegenwoordig zooveel besproken en tot strijd aanleiding gevend terrein der waardetheorie is Adam Smith dus weifelend blijven staan.

Maar dit is voor hem zeker, het geld is niet de vaste, vertrouwbare maat, die hij noodig heeft. Daarvoor is het geldmetaal zelf te zeer aan prijs- en waardeschommelingen onderhevig. Den geldprijs noemt hij de „nominal value" in tegenstelling met de „real value".

Ten slotte willen wij nog enkele woorden uit zijn „Wealth of Nations" aanhalen, om aantetoonen, dat Adam Smith zijn vrijheidstheorieën in overeenstemming met het natuurrecht achtte. Zoo zegt hij : „Den landbouwers te verbieden om hun graan te zenden, waar zij de beste prijzen kunnen bedingen, is het opofferen van de gewone wetten der rechtvaardigheid." Verder : „Die wetten, welke de arbeiders verbieden van de eene plaats naar de andere te trekken en uit vrijen wil een beroep te kiezen, verkrachten de natuurlijke vrijheid en zijn daarom onrechtvaardig." Het verbod om industriëele ondernemingen in de koloniën op te richten noemt hij : „a manifest violation of the most sacred right of mankind."

Adam Smith is de grondlegger geworden van de economische vrijheidsleer in de praktijk. Niet voor den wetenschappelijken, historisch-litterairen naspeurder, die de physiocraten als zijn voorgangers ontmoet, wier lessen echter niet werden gehoord of niet werden verstaan, doch wel voor het groote publiek en voor de liberale politici, die bij hun streven steeds op Adam Smith terugwijzen als den eersten verkondiger van de in hun oogen eenig ware leer.

Als student reeds werden Adam Smith deze liberale ideeën in den geest geprent, toen hij de lessen van den beroemden Fr. Hutcheson van 1737-1740 in Glasgow volgde. Was niet

Hutcheson de eerste geweest die als zijn overtuiging dorst verkondigen, dat het God's wil is dat het grootste geluk voor de grootste massa bereikbaar zij en dat men dit goddelijk verlangen kon leeren kennen uit de doelmatige inrichting der natuur ook zonder dat het geloof aan de Openbaring daarvoor noodig was. Ieder is verplicht door moreel goed te handelen in de richting van dit goddelijk streven mee te werken, wat men ook bevorderen kan door het natuurlijk recht zijner medemenschen te erkennen n.l. dit, dat zij zelf over hun gaven mogen beschikken naar hun eigen neiging en voorkeur, zoolang het algemeen of het persoonlijk belang van anderen daardoor niet geschaad wordt

Zoo was Adam Smith dus in de gelegenheid ongeveer 20 jaren voordat er nog iets van physiocratische zijde verschenen was deze beginselen tot de zijne te maken en nadat Smith dan ook zelf dertien jaren als hoogleeraar te Glasgow (1751-1764) de moraalphilosofie had gedoceerd was de geheele stad zoo doordrongen geworden van de voortreffelijkheid van het vrijhandelsstelsel bijv., dat James Steuart die zich na 1763 veel moeite gaf de burgers daar weer voor het protectionisme te winnen, en die als schitterend redenaar steeds een aandachtig luisterend gehoor vond, zijn pogingen moest staken, doordat zij op te hevigen tegenstand afstuitten.

Ook op het beroemde en mooie boek „The Theory of moral Sentiments" (1759) heeft Smith het stempel van zijn optimistische levensleer gedrukt. Daarin noemt hij het natuurrecht de belangrijkste der wetenschappen en het houden van politieke bespiegelingen den nuttigsten wetenschappelijken arbeid. Het natuurrecht geeft de regelen der rechtvaardigheid en de politiek de, van utiliteitsstandpunt, beste maatregelen aan om den rijkdom, de macht en welvaart van een staat te vergrooten. Het overdenken dezer laatste bracht hem tot een dieper doordringen in de structuur der maatschappij en daardoor was hij in staat een band van stevige kennis te leggen tusschen zijn opvatting van de economische politiek en zijn inzicht in het wezen der economische samenleving, welke beide hij tot één systeem wist saam te vatten, zoodanig dat

hij aan de economie een gebouw van architectonische schoonheid kon verschaffen, dat nog wel uitzag op de zaal, waar het natuurrecht troonde en de regelen der hoogste rechtvaardigheid aangaf, doch dat toch een voldoend-zelfstandige plaats innam, opdat de beoefenaars van de zuivere theorie der economische verschijnselen er zich in konden terugtrekken om onbelemmerd hunne onderzoekingen in te stellen om van daar uit hunne causale verklaringen aan de wereld voor te leggen. En overal waar Adam Smith zijn navorschenden geest heenleidde, òf het was naar het zoeken van een levens- en wereldbeschouwing òf naar het veld der wetenschap of der politiek, van allen kant kwam hij terug met hetzelfde kostbare, schitterende kleinood n.l. dat der geestelijke en politieke vrijheid.

Thomas Robert Malthus.

EN van de eerste en meest belangwekkende volgelingen van Adam Smith was Thomas Robert Malthus (1766-1834). Men mag dit woord „volgelingen" niet zoodanig opvatten, alsof Malthus of de latere aanhangers van Smith zich geheel zouden aansluiten aan diens leer. Integendeel, zoowel Malthus als Ricardo, welke men evenals Smith tot de corypheeën der klassieke school rekent, hebben veel tot de ontwikkeling of tot een betere formuleering van de economische theorieën bijgedragen. Ook vele anderen, die men in navolging van de zonen der zeven helden van Thebe uit de Grieksche mythologie met lichten spot de „epigonen" placht te noemen, hebben de een meer, de andere minder daartoe meegewerkt, o.a. J. B. Say, Frédéric Bastiat, Dunoyer, Paul Leroy-Beaulieu en Yves Guyot in Frankrijk; Mc Culloch, James Mill en zijn zoon John Stuart Mill, N. W. Senior, J. E. Cairnes en Sidgwick in Engeland; Faucher, John Prince-Smith (van oorsprong een Engelschman), Schulze-Delitsch en Max Wirth in Duitschland. In ons land mogen Mr. J. L. de Bruyn Kops [1]), Mr. O. van Rees [2]) en Mr. W. C. Mees [3]), met eere worden genoemd. Wij hebben hier slechts enkele van de allerbelangrijkste namen genoemd, maar de klassieke school, overheerschend in politiek en wetenschap gedurende de eerste 75 jaren der 19de eeuw, heeft honderden aanhangers in alle landen gehad en behoort bijv. in Frankrijk nog steeds tot de meest gevolgde richting in de wetenschap.

Malthus heeft zijn beroemdheid te danken aan de behandeling van het bevolkingsvraagstuk, maar ook zijn overige onder-

[1]) Zie zijn beginselen der Staathuishoudkunde (1850).
[2]) Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland (1865).
[3]) Overzicht van eenige Hoofdstukken der Staathuishoudkunde (1866).

zoekingen geven hem aanspraak op een eereplaats onder de stamvaders onzer wetenschap.

Door een debat in zijn ouderlijk huis was hij tot de overdenking van het bevolkingsprobleem gekomen. Zijn vader was een voorstander van de anarchistische theorieën, zooals deze door William Godwin (Inquiry concerning political Justice, 1793) werden verkondigd. Godwin dacht, dat de menschheid langzamerhand zoozeer in kennis en beheersching der natuurkrachten zou opklimmen, dat een half uur arbeid per dag en per man voldoende zou zijn om de middelen tot het onderhoud van een arbeidersgezin te produceeren. Hij zag visioenen van voorspoed en glorie, wanneer maar eerst de verdeeling rechtvaardiger zou zijn geregeld en de regeeringen, die hij broeinesten van alle sociale kwaad en ellende noemde, zouden zijn opgeruimd.

Malthus, een nuchtere onderzoeker, was het daarmede lang niet eens. Bij gelijke verdeeling der producten, meende hij, zou het bevolkingsaantal dermate stijgen, dat van een grootere welvaart geen sprake kon zijn, laat staan van overvloed. Integendeel, hij voorspelde als resultaat daarvan de smartelijkste armoede.

Ten einde zijn gedachten helderder voor den geest te hebben en deze nauwkeurig te preciseeren, besloot hij ze op schrift te brengen en zoo verscheen in 1798 anonym zijn „Essay on the Principle of Population", en in 1803 de tweede druk, nu van zijn naam voorzien, die eigenlijk een geheel nieuw boek vormde met breede historische beschouwingen, welke in den eersten druk ontbraken. De titel daarvan was „An essay on the Principle of Population or a View of its past and present Effects on human Happiness."

In dezen nieuwen druk spreekt hij ook, daartoe geleid door de tegenwerpingen van Godwin, voor het eerst van de „*moral restraint*," de zedelijke zelfbeheersching, als het belangrijkste middel om een te groote uitbreiding der bevolking tegen te houden. Hierin verscheen ook de volgende hardvochtige door Godwin en anderen veel bestreden uitspraak: „Een mensch, geboren op de reeds geheel bezette aarde, die door

zijn familie niet kan worden onderhouden en wiens arbeid voor de maatschappij niets nuttigs kan opleveren, heeft niet het minste recht voedsel te vragen. Hij is werkelijk geheel overbodig op aarde. Voor hem is geen plaatsje aan den grooten disch der natuur gedekt. Hem wordt bevolen zich te verwijderen en de natuur aarzelt niet dit bevel te executeeren". In de latere drukken werd deze uitspraak weggelaten ter wille van de hevige oppositie, die zij opriep.

Volgens Malthus heeft de menschheid van nature de neiging om haar aantal te doen opdringen tegen de beschikbare hoeveelheid levensmiddelen. Nauwelijks is de disponibele voorraad grooter of ook het getal menschen breidt zich uit. Bovendien meent hij, naar aanleiding van zijn historische onderzoekingen en zijn op vele reizen opgedane ervaringen te mogen aannemen, dat de menschheid iedere 25 jaar zich verdubbelt en dus toeneemt volgens een geometrische reeks: 1-2-4-8-16- enz. Daarentegen zouden de voedingsmiddelen gedurende een zelfde periode zich slechts vermeerderen in de verhoudingen van de arithmetische reeks: 1-2-3-4-5 enz.

Deze getallen zijn natuurlijk louter fictief. Bij de bestrijding van Malthus heeft men aangevoerd, dat er geen enkele reden is om aan te nemen, dat de voedingsmiddelen zich minder snel vermeerderen dan de menschen. Tot die voedingsmiddelen behooren immers ook de dieren en deze vermenigvuldigen zich in vrijheid gewoonlijk heel wat vlugger dan hun consumenten.

Dit moge waar zijn, hiermede is Malthus' theorie nog niet omver geworpen. Immers, wanneer men niet slechts denkt aan een verdubbeling van het menschdom in 25 jaren, maar zelfs als men deze aanneemt in 85 jaren, in elk geval zal het in ver afzienbaren tijd onmogelijk wezen, om de productie van levensmiddelen met deze toename gelijken tred te doen houden. Wanneer de bevolking van Europa zou doorgaan zich iedere 85 jaren te verdubbelen, zooals dat in de laatste periode werkelijk het geval is geweest, dan zou er voor iederen mensch over 1275 jaren 1) nog slechts 0.82 M^2 grond beschikbaar zijn!

1) Zie Mr. N. G. Pierson: Leerboek IIde deel, blz. 139.

Volgens Malthus zijn er eenige remmen, die de overbevolking terughouden. Hij splitst deze in twee categorieën, nl.

1o de *positieve remmen* (positive checks), die de levenden vroeger doen sterven, zooals ellende, ziekte, moord, oorlog,

2o de *repressieve rem*, de „moral restraint", de zedelijke zelfbeheersching, die de overtollige geboorten tegenhoudt en die door de menschen moet worden toegepast, willen zij de noodlotsslagen der „positive checks" afwenden.

Wat bedoelt Malthus met zijn „moral restraint"? Niet het aanprijzen der middelen tot beperking van het kindertal, zooals deze later door den Nieuw-Malthusiaanschen Bond zijn gepropageerd. Op 17 Juli 1877 werd in Londen de „Malthusean League" opgericht en in 1882 in ons land de bovengenoemde bond. Hunne middelen zou Malthus zeer waarschijnlijk hebben verafschuwd.

Malthus wil de zedelijke zelfbeheersching vóór het huwelijk. Hij wil den huwbaren leeftijd verhoogd zien. Niemand mag in het huwelijk treden, als hij niet menschelijkerwijze gesproken de zekerheid heeft, den kost voor een gezin, dat hij gemiddeld op 6 personen schat, te kunnen verdienen. Voor dien tijd moeten allen volkomen kuisch leven.

Dit is de „moral restraint", die Malthus bedoelde en waarvoor hij is uitgekreten als onzedelijk en als een moordenaar van het familieleven. Alsof niet ieder verstandig ouderpaar ook nu nog de kinderen zal trachten te wijzen op hun plicht om met trouwen te wachten, totdat ze goed den kost voor een gezin kunnen verdienen, hoezeer ook de liefde hun harten veroverd en hun verstand beneveld mag hebben.

1) Wij hebben gezien, hoezeer de mercantilisten met Malthus van meening verschilden omtrent het vraagstuk der bevolking. Frederik de Groote zeide, dat als een axioma mocht worden aangenomen, dat het aantal inwoners den rijkdom van een staat uitmaakt. Zoo dacht ook Sir William Temple (1628-1700), die de groote welvaart van ons land aldus verklaren wilde :

---

1) Zie ook het art. Bevölkerungslehre in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

„I conceive the true original ground of their trade to be the great multitude of people crowded into such a small compass of land".

Ook in Malthus' tijd trouwens was vrees voor overbevolking verre van algemeen. Anders zou Pitt niet twee jaren voor het verschijnen van den Essay on Population in het Engelsche Parlement hebben voorgesteld om ouders met groote gezinnen finantiëel te steunen in hun opvoedings- en onderhoudskosten.

Na het verschijnen van Malthus' werk werd zijn opinie meer en meer de algemeen erkende in de economie. De klassieke economisten verklaren de armoede en ellende voor een groot deel door de leer der overbevolking en wanneer zij de socialistische plannen bestreden, dan deden zij dit met argumenten aan Malthus ontleend. Zij vreesden, dat de socialistische goederenverdeeling den breidel tegen overbevolking zou wegnemen. John Stuart Mill vindt het verwekken van een grooter getal kinderen dan men goed kan onderhouden en opvoeden, een uitspatting even erg als dronkenschap. Ook van een huisvader mag men eischen, dat hij zich weet te beheerschen.

De loontheorie der klassieken stond in verband met hun bevolkingsleer. Van Adam Smith tot John Stuart Mill, welke laatste eerst in 1869 tot inkeer werd gebracht, meenden allen dat het loon van den arbeider afhankelijk is van twee factoren : het loonfonds aan den eenen kant, het aantal arbeiders aan den anderen. Het zoogenaamde loonfonds vormt dat deel van het vlottend kapitaal, dat bestemd is om als loon aan de arbeiders te worden uitgegeven. Nu hangt het van het aantal arbeiders, tusschen wie dat loonfonds moet worden verdeeld, af, of er per hoofd veel of weinig zal kunnen worden uitgekeerd. Is er veel kapitaal, dan zal er ook veel vraag naar arbeid zijn. Dan zijn er veel fabrieken en veel grondstoffen, die bewerkt moeten worden. Als dan ook het loonfonds groot is en zich niet te veel arbeiders aanbieden, dan zal het loon per hoofd zeer hoog zijn. Omgekeerd is het evenzoo. Het loon is het zooveelste gedeelte van het loonfonds, als er arbeiders zijn, tusschen wie het moet worden verdeeld.

Vooral door N. W. Senior is deze theorie duidelijk uiteengezet. En de kwade uitwerking daarvan is zeer groot geweest. Alle sociale maatregelen werden er door tegengewerkt. Als de vakvereenigingen op hooger loon aandrongen, werd er door de mannen der wetenschap geantwoord : het is een dwaasheid om zulke eischen te stellen. Het loonfonds kan niet worden vergroot door hooger loon en het aantal arbeiders niet worden verminderd. Het hoogere loon, dat gij vraagt, moet dus van andere collega's worden afgenomen, zooals de eenvoudigste rekenkunst u kan leeren en zal hen tot werkeloosheid doemen.

Eerst Longe in 1866 en met meer succes Thornton in 1869 (On Labour) hebben deze kwaadaardige theorie bestreden.

De arbeiders kunnen wel degelijk door een goede organisatie veroorzaken, dat er een gedeelte van de winst uit de welgevulde zakken der ondernemers overgeheveld wordt naar de minder goed voorziene beurzen van het arbeidend proletariaat. Ook kunnen zij door hun vasthoudendheid meewerken om de prijzen van bepaalde goederen te doen stijgen in evenredigheid met het hoogere loon, wanneer allen in het bepaalde vak maar eensgezind hun eisch volhouden. In dat geval behoeft ook de ondernemer zelfs geen schade daarvan te ondervinden, maar wordt de consument de dupe. Doch daarbij mogen de arbeiders niet vergeten, dat de consument zich niet behoeft te storen aan den wensch der producenten, maar naar eigen vrije verkiezing veel of weinig van dat goed kan verbruiken. Ook is een algemeene gelijke prijsverhooging voor alle goederen niet mogelijk, daar dan de relatieve waarde onderling gelijk blijft. Doch over dit laatste zullen wij uitvoeriger spreken bij de behandeling der prijstheorie der Oostenrijksche school.

Overigens bestaat er tusschen het hoogste loon, dat een ondernemer kan geven, en het laagste, dat hij wenscht te geven, een zekere marge, in sommige bedrijven groot, in andere zeer klein. Bij een goede straffe organisatie kan deze door de arbeiders worden veroverd, wanneer de omstandigheden medewerken. Maar ook hierbij moeten de arbeiders bedenken, dar er tusschen ondernemer en arbeiders niet meer kan worden verdeeld, dan er in het bedrijf is verdiend en dat de ondernemer

zooveel moet kunnen overhouden, dat dit hem noopt het bedrijf voort te zetten.

Ook is het loonfonds op een bepaald moment niet, zooals de klassieken meenden, een onbeweeglijk blok van onveranderlijke afmetingen, Het heeft een min of meer elastische hoedanigheid. De ondernemers kunnen als het noodig is een gedeelte van hun op andere wijze belegd kapitaal, wanneer zij dit tenminste hebben, tot loonfonds bestemmen. Ook stelt het crediet hun in staat om een gedeelte van het maatschappelijk kapitaal naar zich toe te trekken en dit voor loonbetaling te gebruiken. Niet alleen de binnenlandsche, maar ook de buitenlandsche kapitaalmarkt staat voor hen open, zooals b.v. de Amerikaansche nijverheids- en transportondernemingen bewijzen.

Hoe moet bij dit alles ons standpunt in deze quaestie zijn? Wat moeten wij denken van de vrees voor overbevolking?

Er zijn biologen, die op grond van hunne wetenschap verklaren, dat deze angst ongegrond is. Hoe meer de intellectualiteit toeneemt, hoe grooter de beschaving wordt, des te geringer de vruchtbaarheid. Hoe gecompliceerder de hersenwerkzaamheid is, des te geringer de procreatie. Zoo zegt Herbert Spencer : hoe meer energie aan de moeilijke levensomstandigheden, levenszorgen en studiezorgen moet worden gewijd, des te minder energie wordt aan de voortplanting besteed. Dit zou voor de maatschappij in haar geheel neerkomen op een relatieve vermeerdering van de onbeschaafden en een afname van de menschen met hoogere cultuur of meer gecompliceerde hersenwerkzaamheid, dus op een evolutie naar den afgrond.

Franz Oppenheimer, de beroemde Berlijnsche privaatdocent in de economie, de verkondiger van het liberale socialisme, noemt het „Malthusische Bevölkerungsgesetz" eenvoudig een Bevölkerungsgeschwätz", doch hij doet dit op andere gronden dan de bovengenoemde biologen. Onze tijd, zegt hij, heeft ons een toeneming doen aanschouwen van alle productiemiddelen, heeft ons een inzicht gegeven in de werking der natuurkrachten en een beheersching der natuur op elk gebied waardoor de resultaten in het landbouw- en industriëele bedrijf

zoo honderdvoudig zijn toegenomen, dat men zelfs in de verre toekomst geen voedselschaarschte als gevolg van overbevolking behoeft te vreezen.

Professsor Delbrück, rector van de Berlijnsche landbouwhoogeschool, heeft in een rede, die hij daar in het jaar 1900 hield, er op gewezen, dat, terwijl de bevolking van Duitschland in de 19de eeuw verdubbeld is, de productie van den landbouw in datzelfde tijdperk verviervoudigd is.

De oorzaak, dat geheele bevolkingsklassen armoede lijden, moeten wij niet zoeken bij de overmatige bevolking, maar bij het gemonopoliseerde landbezit, meent Oppenheimer. Wel erkent ook hij de beteekenis van de wet der verminderende opbrengst in den landbouw (law of diminishing returns). Deze economische wet leert ons, dat een dubbele kapitaalinvesteering bij den landbouw niet een dubbele opbrengst kan geven, in tegenstelling met de industrie, waar de uitkomst gewoonlijk stijgt naar de mate van het daarin gestoken meerdere kapitaal, dikwijls zelfs in progressieve verhouding. Deze wet, welke reeds door Turgot uitgesproken was, werd door Malthus aangehangen en door Ricardo het best geformuleerd. Ja, zegt Oppenheimer, deze wet geldt weliswaar voor den landbouw, maar niet in onzen tijd, nu iederen dag betere resultaten worden verkregen door nieuwe onderzoekingen en nu telkens nieuwe machines of verbeteringen worden uitgevonden, die ook in het landbouwbedrijf de resultaten sterk verhoogen. Het duidelijkste bewijs hiervoor is wel, dat, ondanks de groote uitbreiding der bevolking, toch het gemiddelde loon gedurende de laatste vijftig jaren in alle bedrijven sterk gestegen is.

Wij gelooven dan ook niet, dat men zoo bang behoeft te zijn voor overbevolking. Behalve de genoemde biologische, waaraan wij niet zooveel waarde hechten, zijn er vele sociale oorzaken, die de bevolking op een gematigd peil houden.

De bevolking van Frankrijk is na 1880 zoo goed als niet toegenomen en ook in Duitschland nam tot aan den grooten wereldoorlog het aantal geboorten per gehuwd paar reeds gedurende de laatste tientallen jaren af. Terwijl in Pruisen b.v. op iedere 1000 vrouwelijke personen van 15-45 jaren gedurende

1876-1880 ruim 176 levende kinderen geboren werden, nam dit getal geleidelijk af tot ruim 142 gedurende 1905-1910. In de steden is dit cijfer gedaald van 160 tot 117, op het platteland van 193-168 per jaar.

De sociale oorzaken zijn vele. Iedereen weet hoe moeilijk het is, bij de te hoog opgeschroefde eischen van onzen tijd, zijn kinderen een goede maatschappelijke positie te verschaffen en zelfs ze een zorgvuldige opvoeding te geven. Bij een inkomen van f 2500-f 3000, dat toch een goed burgerinkomen mag heeten, is het nog moeilijk een eenigszins talrijk gezin naar een zekere toekomst op te leiden, gezien de eischen van goed onderwijs, van comfort, van standing. Het bewijs hiervoor levert de overal opkomende actie van leeraren, onderwijzers, dominé's, hoogere ambtenaren om salarisverhooging. Ook mag men niet te licht denken over de groote bezwaren der huisvrouwen, bijv. reeds om flinke, werkzame dienstmeisjes te verkrijgen, die haar moeilijke dagtaak helpen verlichten. Ook het feit, dat de vrouwen meer en meer zich gaan bewegen in philanthropische, wetenschappelijke en politieke sferen, met den aankleve van vergaderingen, wekelijksche jours, periodieke bijeenkomsten, conventioneele bezoeken etc. doen haar dikwijls terugdeinzen voor den toestand van zwangerschap en voor het kindervoeden.

Zoo wordt het kindertal beperkt ook in de gezinnen van de hevigste tegenstanders van het Nieuwmalthusianisme.

Voor ons geslacht is de vrees voor overbevolking van Europa nu vooreerst weggenomen door de vreeselijkste menschenslachting, die ooit heeft plaats gehad. De onderlinge naijver tusschen Engeland en Duitschland, het verlangen naar steeds nieuwe afvoerkanalen voor hun industrieartikelen en naar nieuwe landen voor het betrekken der ruwe grondstoffen, deed de Germaansche wereld botsen tegen het verbond van Angelsaksische, Romaansche en Slavische volkeren.

Geen godsdienst kan dergelijke bloedige oorlogen blijkbaar tegenhouden. Alleen de overtuiging, dat samenwerking tusschen de natiën voor allen van grooter en blijvender nut is dan afgunst, nijd, concurrentie en broedermoord, zal daartoe

in staat zijn. Het eigenbelang zal in het verschiet de beste handhaver van den vrede kunnen zijn.

Maar zoolang er nog oorlogen gevoerd worden, moet men deze ook als remmen, hoezeer ook minder gewenschte, tegen overbevolking blijven beschouwen, hoewel men bij deze zienswijze rekening dient te houden met het feit, dat een oorlog niet slechts de menschen maar ook de productiemiddelen en de productie vermindert, wat weer overbevolking in de hand werkt.

David Ricardo (1772-1823).

DEZE is, na Adam Smith, zeker de meest invloedrijke der klassieke economisten geweest. De door hem toegepaste methode, de abstract deductieve, is langen tijd en ook nu nog door zeer velen als de ideale aanbevolen. De Oostenrijksche economisten, die onder aanvoering van C. Menger in 1883 in oppositie kwamen tegen de historische richting en zeiden te willen terugkeeren naar de klassieken met hunne theorethische onderzoekingen, bedoelden dan ook speciaal een terugkeer tot Ricardo .

In praktisch opzicht is Ricardo door zijn leer de wegbereider geworden van de latere Manchestermannen, die volledige vrijheid wilden voor arbeiders en werkgevers zonder staatshulp en ook van geen protectie voor de nijverheid wilden weten. Zij meenden dat de grootste welvaart zou zijn te bereiken, wanneer men de maatschappij aan zich zelve overliet. Daardoor zou het geheele sociale leven van zelf naar hooger worden opgevoerd.

Ricardo is wegens deze principiëele stellingen in zijn wetenschappelijk werk, waarvan hij zelf in de politiek dikwijls afweek, door een heele rij van tegenstanders geschilderd als een hardvochtig despoot met een ijzeren hart, die zijn arme medeburgers geen stukje brood gunde, hoewel hij zelf rijk was. Hoe verkeerd deze voorstelling is, mag blijken uit het feit, dat de gevoelige Ricardo geen arme kon zien zonder met milde hand te geven, dat hij een krachtige steun was voor talrijke liefdadige en nuttige instellingen in de stad Londen en dat hij ook als lid van het House of Commons bij den wetgevenden arbeid dikwijls toonde zijn minder met aardsche goederen gezegenden landgenooten een goed hart toe te dragen.

Daar bleek ook, dat zijn overtuiging lang niet overeen kwam met die der latere Manchestermannen. Zoo verdedigde hij in

de zitting van 18 Februari 1822 het tijdelijk heffen van beschermende rechten als compensatie voor den bijzonderen belastingdruk, waaraan de landbouw onderworpen was.

Van huis uit bankier, had hij de woeste dalingen en stijgingen der wisselkoersen, naar mate Engeland op het oorlogstooneel nederlagen leed of overwinningen behaalde, meegemaakt.

In 1797 was de Engelsche Bank bevrijd van de verplichting om de bankbiljetten tegen goud in te wisselen. Natuurlijk deed het goud daardoor een opgeld, een agio. Van 1803-1808 was dit reeds 2%, maar in 1813 steeg dit tot 30%. Ricardo was daardoor tot overdenking van het munt- en bankwezen gekomen en zijn in 1809 verschenen brieven in de Morning Chronicle : „Paper against Gold, or the History and mystery of the Bank of England" hadden hem reeds tot een bekend man gemaakt. Zijn conclusie dat er te veel oninwisselbaar papiergeld in omloop was gebracht, werd in 1810 door een commissie van staathuishoudkundigen aangenomen.

Door de lectuur van Adam Smith's werk, waarmede een zijner vrienden hem in 1799 in kennis bracht, kwam hij tot de overdenking van het geheele veld der economie.

Terwijl Adam Smith meer het belang van een groote productie bepleitte en onderzocht door welke middelen deze het best te bereiken zou zijn, ging Ricardo nauwkeuriger dan zijn voorganger na, hoe en naar welke wetten het geproduceerde onder de verschillende klassen wordt verdeeld. Ofschoon, zegt hij zelf, de economie veel verbeterd is door de geschriften van Turgot, James Steuart, Adam Smith, J. B. Say, Sismondi, Malthus en anderen, toch werpen hun studiën nog te weinig licht op den natuurlijken loop van pacht, winst en loon. Hij beschouwt het dus als zijn wetenschappelijke levenstaak de wetten daarvan op te sporen.

Als 1) inleiding tot zijn „Principles of political Economy and Taxation" (1817) geeft hij een theorie van de ruilwaarde.

Hij wijst er nadrukkelijk op dat er goederen zijn met een zeer bijzondere ruilwaarde, doordat zij niet weer opnieuw

1) Zie mijn Ec. Bloemlezing, blz. 94.

kunnen geproduceerd worden, zooals zeldzame schilderijen, standbeelden, curiositeiten enz. Doch deze hebben in het economisch leven slechts een geringe beteekenis en hij wil dan ook slechts de gemiddelde ruilwaarde verklaren en wel van die goederen, welke steeds opnieuw kunnen worden voortgebracht. Ricardo neemt daarbij in aanmerking, dat de marktprijs afwijken kan van deze gemiddelde ruilwaarde. Door grootere productie bij gelijk blijvende behoefte kan immers de marktprijs dalen en door een geringer aanbod tijdelijk naar boven gaan ; maar als het vrij vermeerderbare, aan geen monopolie onderworpen goederen betreft, dan zal de prijs op den duur weer terugkeeren tot den gemiddelden prijs, die hetzelfde is als de natuurlijke ruilwaarde in geld uitgedrukt.

Hij wijst er tevens op, dat de gebruikswaarde of nuttigheid van een goed de eerste voorwaarde is om het ruilwaarde te geven. Maar die nuttigheid zelf bepaalt de ruilwaarde geenszins. Er zijn immers zeer nuttige goederen, die geen ruilwaarde hebben, zooals lucht, water etc. en ook zijn er goederen, die een hooge ruilwaarde bezitten ofschoon zij niet nuttig zijn in de gewone beteekenis van het woord, zooals parelen, etc. Hij bespreekt niet de absolute waarde van een goed, maar de ruilwaarde, dus de relatieve waardeverhouding van een ding, vergeleken met andere en daarbij meent hij de stelling te mogen uitspreken, dat deze bepaald wordt door de hoeveelheid arbeid, die de voortbrenging heeft gekost. Hierbij ziet Ricardo niet over het hoofd, dat er verschillende soorten van arbeid zijn, hoogere en lagere. Maar de praktijk heeft, zegt hij, deze soorten voldoende geclassificeerd, zoodat men bijv. een uur kunstenaarsarbeid op een lijn kan stellen met twintig of meer uren arbeid van lagere orde.

Eerst Karl Marx zou veel later de theorie van Ricardo verbeteren, waar hij allen arbeid (voor zoover deze wordt beschouwd als aanwijzer der waardegrootte) reduceerde tot één soort, nl. den gemiddelden maatschappelijk noodzakelijken arbeid, terwijl Ricardo dit geheel aan de praktijk overliet.

Overigens wijst Ricardo er ten slotte op, dat niet alleen de

directe arbeid aan het product, maar ook die, besteed aan de machines en werktuigen, moet worden in rekening gebracht. Evenzoo de kapitaalrente, welke berekend moet worden van af het begin der productieperiode tot het afleveren van het afgewerkte product.

Ricardo 1) heeft dus wel in naam een arbeidswaardetheorie geleverd, maar in werkelijkheid verkondigt hij de productiekostentheorie, die ook verder door de klassieken in het algemeen ter verklaring van de waarde werd aangenomen.

In een maatschappij van vrije concurrentie kan de prijs van een goed nooit lang ver boven de productiekosten staan, want dan brengen de producenten steeds meer voort van deze voordeelige artikelen, totdat de prijs is gedaald. Ook kan de prijs niet lang daar beneden zijn, want dan wordt de productie ingekrompen, totdat de prijs het normale niveau weer bereikt.

Het arbeidsloon wordt op dezelfde wijze verklaard, hoewel hier natuurlijk geen sprake kan zijn van den arbeid, noodig om den arbeid zelve voort te brengen. De loonshoogte wordt bepaald door den arbeid, noodig voor het produceeren van de levensbenoodigdheden van een arbeidersgezin. Zijn de levensbehoeften der arbeidersklasse gering, dan zal er weinig arbeid noodig zijn om deze voort te brengen. Het loon staat dan op een laag peil. Bij hoogere beschavingseischen zal het loon hoog moeten zijn. *Daarom moeten alle menschenvrienden er prijs op stellen*, zegt Ricardo, *den levensstandaard der arbeiders hooger op te voeren.*

Doch zelf ziet hij weinig licht in de toekomst. Als aanhanger van de leer van Malthus gelooft hij in diens pessimistische voorspellingen. Ook Ricardo meent, dat een hoog loon de arbeiders zal bewegen vroeg te trouwen en veel kinderen te krijgen, zoodat de loonsverhooging geen gelegenheid heeft zich genoegzaam aan het leven der arbeiders vast te klampen om hun levensstandaard omhoog te heffen op den duur.

De kapitalisten zullen steeds zorgen hun kapitaalwinst te

1) Zie vooral ook het belangrijke proefschrift van C. A. Verrijn Stuart: Ricardo en Marx.

vergrooten en de pacht heeft, zooals wij straks zullen zien, altijd de neiging om bij een toenemen der bevolking naar boven te loopen. Het kan dus niet anders, of de arbeiders zullen proportioneel een steeds verminderend aandeel van het maatschappelijk product krijgen, (dat immers verdeeld wordt onder de kapitalisten, landeigenaars en arbeiders) indien zij niet zorgen, dat hun aantal afneemt.

In wezen is Ricardo's loontheorie gelijk aan de ijzeren loonwet, die Lassalle later verkondigde.

Het meest bekend is Ricardo's pachtwaardeleer. Al is deze theorie ook niet zijn eigen geesteskind, hij heeft aan haar zoo vele en zoo langdurige zorgen besteed en haar door zijn werk „Principles of political Economy and Taxation" (1817) zoo'n gemakkelijke en gewaardeerde introductie in de wetenschappelijke wereld meegegeven, dat zij toch steeds met dankbaarheid naar Ricardo mag opzien.

De eerste, die een pachtwaardetheorie heeft gegeven, eenigszins in den geest van de later door Ricardo ontwikkelde, was een tijdgenoot van Adam Smith nl. James Anderson in zijn „Inquiry into the Nature of the Cornlaws" (1777). Toen kwamen achtereenvolgens in 1815 Torrens, West, Malthus en ten slotte Ricardo 1).

Ricardo verstaat onder „rent" de vergoeding voor het gebruik der in den grond aanwezige onverwoestbare natuurkrachten, dus niet die voor de verder in den grond gestoken kapitalen of den daaraan besteden arbeid. Want van die kapitalen wordt rente genoten en de arbeid wordt met loon betaald. Doch bovendien levert de grond een pacht op aan den eigenaar. Dit komt, doordat de grond is gemonopoliseerd, het eigendom is van enkelen. Was er voor iedereen grond van de beste qualiteit genoeg disponibel, dan zou er van pacht geen sprake kunnen zijn.

Maar nu is de gang van zaken aldus : Eerst worden er b.v. gronden van de eerste qualiteit bewerkt. De prijs der daarop

1) Zie Leser : Malthus als Entdecker der modernen Grundrentenlehre (1881).

geteelde gewassen levert dus een voldoende vergoeding op voor deze exploitatie. Nu breidt de bevolking zich uit. De prijs der producten stijgt boven de natuurlijke waarde door de grooter geworden vraag. (Hier verlaat Ricardo ongemerkt het arbeidswaardestandpunt). Nu worden gronden van de tweede qualiteit in cultuur gebracht. Voor den landbouwer is het dan volkomen gelijk, of hij gronden van de tweede qualiteit in bewerking neemt *of gronden van de eerste qualiteit en in dat laatste geval het verschil in opbrengst als pacht aan den landeigenaar afdraagt*. Zoo gaat het bij uitbreiding der bevolking verder. De prijs van de voedingsmiddelen stijgt; anders zouden geen gronden van mindere qualiteit bebouwd worden. De hoogere prijs der producten maakt het loonend om zijn werkkracht en kapitaal aan de mindere gronden te wijden. En de pacht op de beste gronden stijgt voortdurend. Zoo wordt ons dan ook begrijpelijk de uitspraak van Ricardo: „Corn is not high, because a rent is paid, but a rent is paid, because corn is high". De prijs der levensmiddelen wordt niet beïnfluenceerd door het feit of er wel of niet pacht wordt betaald, want de slechtste gronden die nog in cultuur worden gebracht en naar wier exploitatiekosten de prijs wordt berekend, brengen immers geen pacht op.

Dit was tegelijkertijd een goed excuus voor den grootgrondbezitter Ricardo en zijn collega's en werkte sussend op eventueel naar boven komende gewetenswroegingen bij het innen der pachtsommen. De enorme inkomsten, die zij als zoodanig binnenhaalden, konden de eerste levensbehoeften der bevolking niet duurder maken! Wij moeten er nog op wijzen, dat Ricardo onder betere gronden ook verstaat de beter gelegen gronden (b.v. dichter bij de markt) en die, waarop met hetzelfde kapitaal meer product kan worden verkregen. Daar hij een aanhanger was van de leer der verminderende opbrengst van land, zou volgens hem een nieuwe kapitaalinvestatie de opbrengst per eenheid kapitaal moeten verminderen.

Adam Smith werd dus door Ricardo in het ongelijk gesteld, daar hij de pacht wel als een van de componenten van den

prijs der landbouwproducten beschouwde, en tevens voor zoover hij *wèl* voor de mijnen, maar *niet* voor de landbouwgronden een op de Ricardiaansche leer gelijkende pachttheorie had verkondigd.

Eigenaardig is het, dat Ricardo's geleerde vriend James Mill [1]) reeds de pacht zoo hoog wilde belasten, dat alle unearned increment, alle extra winst, verkregen door prijsstijging van land, tengevolge van uitbreiding van bevolking of andere gunstige conjuncturen, die onafhankelijk van des landeigenaars wil of verdienste zijn kapitaal vergrooten, aan den staat zou komen.

Veel verder gingen de latere landnationalisators op aansporing van Henry George (zie diens „Progress and Poverty", 1879), die de geheele pachtsom aan den staat willen brengen door deze met 100% te belasten. George meende daarmee de impôt unique van de physiocraten te doen herleven, hoewel deze natuurlijk nooit aan overname door den staat van alle landbezit hadden gedacht. Over deze theorieën moeten wij later uitvoeriger spreken bij de behandeling der liberaal-socialistische stelsels.

Het behoeft ons, gegeven den kritischen geest van het menschdom, niet te verwonderen, dat ook Ricardo's pachtleer vele tegenstanders vond. Zoo J. H. von Thünen [2]), die meende, dat ook de slechtste gronden, welke nog bebouwd moeten worden, pacht opbrengen. Al zou dit ook waar zijn, dan behoeft hiermede toch vrijwel geen rekening gehouden te worden bij Ricardo's veronderstelling, dat er van deze gronden nog een voldoende voorraad gratis disponibel is.

Trouwens wij willen er hier op wijzen, dat ook Ricardo zelf [3]) zich een toestand der maatschappij kon voorstellen, waar een algemeene grondpacht mogelijk was. Dit zal gebeuren,

---

[1]) Zie zijn „Elements of political Economy" 2de druk 1824, blz. 246. (De eerste druk verscheen in 1821).

[2]) Zie art. „Grundrententheorie" in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

[3]) Zie: Philipp Spitz: „Das Problem der allgemeinen Grundrente bei Ricardo, Rodbertus, Marx", in Jahrbücher f N u. St. Februar 1916.

wanneer alle gronden tot het uiterste zijn bewerkt, wanneer geen nieuwe meer disponibel zijn en ook door nieuwe kapitaaltoevoegingen geen meerdere producten kunnen verkregen worden, wanneer de loonen het hoogste peil hebben bereikt en er voor „profit" niets meer overblijft. Dan is de stationnaire toestand bereikt en kan er terecht van monopolieprijzen der landbouwproducten gesproken worden. Men kan dien toestand stationnair noemen, omdat verbetering in het loon der arbeiders verder onmogelijk is en verdere kapitaalvermeerdering is stop gezet ; daar er immers geen winst meer wordt gemaakt is kapitaalbesparing buitengesloten. De niet vergrootbare graanvoorraad kan dan buitengewone monopolieprijzen bedingen en op alle gronden kan dan een pacht ontstaan. Wij laten hier de eigen woorden van Ricardo volgen : „The corn and raw produce of a country may, indeed, for a time, sell at a monopoly price, but they can do so permanently only, when no more capital can be profitably employed on the lands, and when, therefore, their produce cannot be increased. At such a time every portion of land in cultivation and every portion of capital employed on the land, will yield a rent, differing indeed, in proportion to the difference in the returns".

H. C. Carey bestreed Ricardo's pachtleer, omdat naar zijn meening de aanbouw juist niet begint met de betere gronden, maar met de hooger gelegene, lichte gronden, om daarna over te gaan tot de laaggelegen, zwaardere, meer vruchtbare. Ook deze tegenwerping is van geen groote beteekenis, zelfs al was zij in het algemeen juist, hetgeen, behalve misschien voor Amerika, zeker mag betwijfeld worden. Want Ricardo's bedoeling was niet een historisch tafereel te ontwerpen van den loop der agrarische ontwikkeling, doch een theoretisch inzicht te geven in het wezen van de pacht en de hoogte daarvan te verklaren en deze verklaring blijft even juist, wanneer eerst de slechtst gelegene of kwalitatief mindersoortige gronden in cultuur worden gebracht en dan de betere als wanneer de bewerking in omgekeerde volgorde geschiedt.

Rodbertus weer bracht het volgende bezwaar te berde : Ook als alle gronden even goed waren en even ver van de markt

gelegen, zal er, gesteld dat de prijzen der producten hoog genoeg zijn wegens de groote behoefte, een pacht ontstaan, wanneer de opbrengst van het land grooter is dan arbeidsloon plus rente plus ondernemerswinst. Dit mag juist zijn, als tegenwerping treft dit geen doel. Want juist Ricardo's veronderstelling van de verschillende soorten gronden wordt hierbij over boord geworpen en evenzoo zijn vooropgestelde aanname, dat er van die slechte gronden een groote voorraad om niet disponibel is.

Van meer beteekenis is wat J. B. Clark, Böhm-Bawerk, Gide en Verrijn Stuart, aanvoeren tegen Ricardo's leer. Zij zeggen, dat het landbezit als zoodanig geen andere eigenschappen vertoont dan alle overige bezittingen of ondernemingen. Wie b.v. een onderneming als eigendom bezit, die meer opbrengt dan rente plus loon, zal daaruit inkomsten kunnen trekken door deze te verhuren. Ook die inkomsten kunnen naar den geldenden rentevoet worden gekapitaliseerd. Zoo is het ook met de pacht. Men behoeft daarbij niet te wijzen op een verschil tusschen de opbrengst van betere en die van slechtere gronden, zooals Ricardo deed. Men kan eenvoudig zeggen, dat alles, wat land meer opbrengt dan ondernemerswinst plus rente plus arbeidsloon, aan den eigenaar komt, als residu van zijn onderneming, wanneer hij zelf exploiteert, en als *pacht, wanneer hij het land aan anderen verhuurt.*

Doch ook deze bedenking tast Ricardo's pachtleer niet aan. Hem was het er juist om te doen een verklaring te geven van de *verschillen* in de hoogte der pachtsommen. Waarom brengt het eene land geen, het andere 100, 200 gulden of meer pacht op per H.A.? Dat was de vraag die hij beantwoorden wilde. En juist door zijn pachttheorie is men ertoe gekomen op velerlei gebied dergelijke differentiëele uitkomsten op te merken en te verklaren (ondernemerspremie, consumers rent, goodwill bij overname van zaken etc.).

Wij moeten nu nog met enkele woorden spreken over de theorie betreffende het loon- en de ondernemerswinst bij Ricardo. Wij hebben gezien, dat de marktprijs tijdelijk hooger en lager kan zijn dan de natuurlijke prijs. Door deze afwijking vloeien bij stijging de kapitalen en werkkrachten naar die

bedrijven waar een hoogere winst wordt behaald en omgekeerd. Daardoor komt bij vrije concurrentie een nivelleering van de ondernemerswinsten in de verschillende bedrijven tot stand. De prijsstijging is de prikkel voor de producenten om onze maatschappij geregeld van voldoende levens- en genotmiddelen te voorzien, zij worden daardoor op de grooter geworden behoefte attent gemaakt.

Ook de arbeid heeft een natuurlijken en een marktprijs. Het natuurlijke loon is dat loon, waarmee de arbeider in staat is zich en zijn gezin te onderhouden en dit moet hooger zijn, wanneer de prijzen der levensmiddelen stijgen, lager, wanneer deze dalen. De marktprijs van den arbeid is het werkelijk ontvangen geldloon en hangt af van vraag en aanbod der arbeidskrachten. Is hij tijdelijk hooger dan het natuurlijke loon, dan vermeerdert het aantal arbeiders en daardoor zakt het loon weer tot de natuurlijke hoogte.

Maar ook het natuurlijke loon is niet een vaststaand bedrag, gelijk voor alle tijden en landen. Het hangt af van den levensstandaard van ieder volk, van hetgeen wordt beschouwd als noodzakelijke levensbehoefte, zonder welker waarschijnlijke bevrediging men geen gezin gaat vestigen.

En ondanks Ricardo's pessimistische beschouwingen, die wij zooëven leerden kennen, zegt hij toch, dat ook de looncontracten evenals andere overeenkomsten moeten worden overgelaten aan de vrije concurrentie, zonder eenige inmenging van de wetgevende macht. Dit is het eenige middel om de arbeiders te bewegen hun kindertal op behoorlijke en verstandige wijze te regelen, zoolang de verhooging van den levensstandaard, het smaak krijgen in comfort en genoegens, nog geen levensbehoefte geworden is.

Wat ten slotte de ondernemerswinst betreft, zooals gezegd, wanneer Ricardo over „profit", spreekt, bedoelt hij zoowel kapitaalrente als ondernemerswinst, opgevat als een geheel.

In de verschillende bedrijven staan de ondernemerswinsten in een bepaalde verhouding tot elkaar, al naar gelang van de moeilijkheden, verlieskansen etc. der onderscheidene ondernemingen. Toch is er een zekere natuurlijke winststandaard.

Uit het feit,dat in den prijs der goederen besloten is arbeidsloon en „profit", volgt, dat de ondernemerswinst klein moet zijn, als het loon relatief hoog is en omgekeerd.

De ondernemerswinst hangt af van de hoogte der loonen. En de loonen regelen zich ten slotte weer naar den prijs der noodzakelijke levensbehoeften der arbeiders.

Alleen bij algemeen stijgende productiviteit der landbouw- en industriëele bedrijven kan het gezamenlijk aandeel van alle medewerkende factoren worden vergroot. Maar zeker is, dat, wanneer de kapitaalwinst geheel of grootendeels door het arbeidsloon zou worden opgeslokt, dat dan de accumulatie van kapitaal zou ophouden. Daarmee zou de bron uitdrogen, waaruit volgens de klassieke loonfondstheorie de arbeidsloonen worden betaald. Lang te voren reeds zou de ondernemerswinst weer op een meer normaal peil moeten zijn aangekomen, want geen kapitalist stelt zijn productiefactor — zijn kapitaal — disponibel, als daarmee geen winst te behalen is.

Wanneer men nu den geheelen levensarbeid van deze drie groote mannen, Adam Smith, Malthus en Ricardo, overziet, dan kan men gerust zeggen, dat zij eigenlijk eerst de economie op wetenschappelijke fundamenten hebben opgebouwd. Beter dan de physiocraten hebben zij het karakter der economische samenleving doorgrond en zij hebben ons die doen kennen als een in elkaar grijpen van welvaartsstrevingen, waardeoordeelen, prijsvormingen, productieprocessen, ruilingen, inkomstenverdeelingen enz., die als tandraderen de economische machine in beweging brengen. Zoo hebben zij de theorie der economische verschijnselen opgebouwd uit de eenvoudigste elementen en ons een inzicht gegeven in de wetten, die deze beheerschen, waardoor ons dit moeilijk te overziene, doch ondanks de vele gebreken toch zoo bewonderenswaardige raderwerk van het economisch leven veel duidelijker geworden is.

Terwijl de physiocraten alleen landbouwarbeid productief noemden, hebben Adam Smith en zijn volgelingen de produc-

tiviteit van handel en nijverheid aangetoond. De physiocraten gaven alleen aan grond en arbeid het recht op den titel van productiefactoren [1]), maar Adam Smith heeft bewezen, dat ook het kapitaal een productiefactor van beteekenis is. Produceeren is niet, zooals de physiocraten meenden, het voortbrengen van nieuwe stof, doch slechts het in 't leven roepen van meer nuttigheid of waarde dan die bij het productieproces verloren gaat. Daarbij oefent het kapitaal productieve diensten uit, doordat het den menschelijken arbeid ondersteunt en diens resultaten vermenigvuldigt.

Zoo hebben de klassieken de leer van den prijs en daardoor die van de inkomensvorming verbeterd. Ook hebben zij de theorieën van de pacht, kapitaalrente en volksinkomen een heel eind verder gebracht.

Twee van hun meest karakteristieke beweringen betreffende de wet van de verminderende opbrengst van land en de bevolkingswet geven nog steeds stof voor uitvoerige discussiën. De socialisten, katheder-socialisten en vooral de Oostenrijksche nieuw-economische richting werkten en werken voort aan deze theorieën, hier iets afbrokkelend, daar iets er aan toevoegend en trachten ons langzamerhand nader te brengen bij het ideaal van volledige kennis. Dit doel is nog lang niet bereikt, doch in elk geval een schrede nader gebracht.

Veel is er intusschen gescholden op de klassieke economisten. Men heeft ze oppervlakkig genoemd en gezegd, dat zij slechts niets beteekenende generalisaties verkondigden. De „economical man" met zijn egoïstisch welvaartsstreven werd naar het rijk der schimmen gewezen. Men zeide, dat de klassieken niets voelden voor de arbeidersklasse en haar belangen en ten slotte werd hun geschiedkundige kennis geloochend.

Daartegenover wijst Joseph Schumpeter [2]) er op, dat men de historische kennis van James Mill, John Stuart Mill,

[1]) Zie Dr. Johannes Müller: Abriss einer Geschichte der Theorie von den Produktionsfaktoren. (1911).

[2]) Zie diens „Epochen der Dogmen - und Methodengeschichte", (1914), blz. 63 en vlgd.

Mc. Culloch, N. W. Senior en anderen op hooge waarde moet stellen. Ook betoogt hij, dat Mc. Culloch en John Stuart Mill warm voelden voor de arbeiderswetgeving en dat Cairnes het belang der kapitalistenklasse weinig hart toedroeg. Hierin moet men Schumpeter wel gedeeltelijk gelijk geven, maar het is toch opmerkelijk, dat men in de economische werken der genoemden betrekkelijk weinig daarvan bespeurt.

In werkelijkheid waren de klassieken bijna allen volgelingen van de leer van Jeremy Bentham (1748-1832), al gingen zij ook niet volkomen daarmede accoord, totdat een van de laatste groote aanhangers der klassieken, John Stuart Mill, zich ten slotte in het laatst van zijn studierijk leven eerst wist te onttrekken aan diens autoriteit. Jeremy Bentham was een utilitariër, die meende het grootste geluk voor de grootste menigte slechts te kunnen krijgen door volkomen uitsluiting van staatsinmenging. Zijn stelsel heeft hij zelf het best getypeerd in deze korte woorden: „so much liberty lost — so much happiness destroyed". In de economische wetenschap volgde Bentham geheel en al Adam Smith. Trouwens, ook Bentham [1]) leerde reeds, dat het grootste geluk, dat ieder nastreeft, in zich sluit het letten op de belangen van anderen. De moraal eischt volgens hem, dat ieder zich vrijwillig in zijn geluksverlangen beperkt ter wille van zijn medemenschen. Zóózeer was Bentham overtuigd van zijn invloed op de economisten, dat hij zeggen kon : „I was the spiritual father of James Mill and Mill was the spiritual father of Ricardo, so that Ricardo was my spiritual grandson."

Geleerden, staatslieden en philosophen als Wilhelm von Humboldt [2]) en Kant lieten zich meesleepen door de klassieken bij hun afkeer van staatsinmenging en meenden dat de staat slechts verplicht is te zorgen voor de veiligheid van eer, leven en verkeer en te voorkomen dat de individueele vrijheid aangerand wordt. Wilhelm van Humboldt aarzelt niet de uitspraak te doen, dat overal, waar vrije vereenigingen hun

[1]) Zie K. Diehl: Theoretische Nationalökonomie I, blz. 166 en vlgd.
[2]) Ideen zu einem Versuche die Grenzen der Wirksamkeit des Staats- zu bestimmen. (geschreven in 1792, gedrukt in 1851).

taak flink opvatten, deze verreweg te verkiezen zijn boven staatsinstellingen.

Meer en meer beschouwde men de volkshuishouding als bestaande uit individueele eenheden die samenkomen op de markt om hun goederen en diensten te koopen en te verkoopen, en die slechts vastgehouden worden door banden van egoïstische welvaartsstrevingen. De alles overheerschende beteekenis van het georganiseerde geheel, van den staat, werd uit het oog verloren.

In het algemeen volgden de klassieken meer de richting van Ricardo dan die van Adam Smith. Diens abstract deductieve redeneering, gehandhaafd door de allereerste denkers, kan ook werkelijk tot goede resultaten leiden. Maar wanneer later de epigonen niet meer steeds deze resultaten met de werkelijkheid vergelijken, dan is het niet meer dan natuurlijk, dat zij tot scheeve voorstellingen komen, die de realiteit onjuist weergeven.

Zoo stelden zij b.v. de vrijheid van contract als voordeelig voor werkgevers en arbeiders voor. Dit is niet meer te verontschuldigen in een tijd, toen algemeen het misbruik heerschte van uitputtenden kinderarbeid, van overmatig lange werktijden bij minimale loonen, van onhygiënische werkplaatsen enz. Toch hadden natuurlijk de physiocraten en Adam Smith in hun tijd gelijk, toen zij b.v. het vrije contract verkozen boven gildedwang en coalitieverbod.

Evenzoo was het gesteld met het afwijzen van staatswerkzaamheid op ander gebied, zooals het steunen van opkomende industrieën door leercursussen, protectie of het door den staat zelve ter hand nemen van monopolistische of monopoloïde bedrijven etc.

Theorieën, die de oude axioma's als eenig geestelijk voedsel gebruiken en alle ervaringsspijzen versmaden, zijn van nature vaag en bloedarm. Zij mogen misschien in de noumenale wereld die buiten alle ervaring ligt thuis behooren, in onze phenomenale wereld zijn zij niet meer op haar plaats en zij kunnen geen vat meer krijgen op staatslieden, bedrijfsleiders, werklieden en studeerenden, behalve voorzoover het eigen-

belang ze nog attractie verleent. Maar hoe dit zij, gedurende de eerste helft van de 19de eeuw was er nog geen sprake van een vervloeien der algemeene belangstelling. Door een statige rij mannen van groot gezag en die in hun tijd als vooruitstrevende hervormers werden beschouwd, werd de klassieke leer verspreid.

Wij zullen hier slechts de belangrijksten noemen, om in korte trekken te wijzen op de praktische resultaten, die bereikt werden.

In ENGELAND waren het voornamelijk:

James Mill (Elements of political Economy, 1821),

Mac. Culloch (Principles of political Economy, 1825),

N. W. Senior (Lectures, 1826, 1830 etc.) (Outline of the Science of political Economy, 1835),

John Stuart Mill (Principles of political Economy, 1848),

J. E. Cairnes (Leading Principles of political Economy, newly expounded, 1874) (The Character and logical Method of political Economy, 1875),

H. Sidgwick (Principles of political Economy, 1883).

Mac Culloch wijst op een harmonie van belangen tusschen alle klassen der bevolking. Weinig aantrekkelijk is zijn opvatting omtrent het kapitaal, waartoe hij ook de menschen rekent, zoodat volgens hem de ontwikkelde Europeaan een kapitaal van veel grootere waarde is, dan b.v. een wilde Hindoe.

Uit zijn vooropgestelde theorie, dat de productiekosten de waarde bepalen, concludeert hij, dat dit evenzeer het geval is met de waarde van werklieden als met die van „andere" machines. Zijn eigen woorden zijn: „Every individual who has arrived at maturity, may, with perfect property, be viewed as a machine which it has cost twenty years of assiduous attention, and the expenditure of a considerable capital to construct, etc". Deze uitspraak is later dikwijls aangehaald, teneinde het onmenschelijke der opvattingen van Mc. Culloch te bewijzen. Ons komt het voor, dat dit ten onrechte geschiedde. Men moet in deze uitspraak niets anders zien, dan een al te ver doorgevoerd gebruik van economische vergelijkingen en

definities, wat trouwens sterk moet worden afgekeurd, daar dit een verkeerd inzicht geeft in het doel van den economischen arbeid. Het voedsel en de andere benoodigdheden voor den arbeider zijn niet op één lijn te stellen met de reparatiekosten, die men aan een machine besteedt. Wanneer degenen, die aan het productieproces deelnemen, hun geldinkomsten ruilen tegen de verlangde gebruiksmiddelen, dan wil dit zeggen, dat het productieproces van die artikelen is afgeloopen, dat deze overgaan in den verbruiksvoorraad. Of zij nu dienen tot behoeftenbevrediging van landeigenaars, pachters, ondernemers of arbeiders is eenerlei. Het doel der productie is bereikt : nuttige goederen zijn beschikbaar gesteld voor den mensch. Na de afschaffing van de slavernij kan de mensch niet meer beschouwd worden als een middel om tot dat doel te geraken. Zijn welvaart, zijn geluk in stoffelijken zin, is nu het doelwit, waarop het geconcentreerde economische streven is gericht.

Van de klassieken zag *John Stuart Mill* (1806-1873) dit het beste in. Reeds op zijn dertiende jaar wijdde zijn vader — James Mill — hem in de geheimen der economie in en diens vrienden, Ricardo en Jeremy Bentham hielden er van zich bezig te houden met den jongen Mill, die zich reeds zeer vroeg onderscheidde door helder inzicht en door een uitgebreide kennis. Ook den beroemden J. B. Say had hij in Parijs leeren kennen.

Zijn bovengenoemde „Principles" vormen het hoogtepunt van de klassieke school en we vinden daarin de leerstellingen fijner en beter doordacht dan in eenig ander werk der klassieken.

Op het gebied van de waardetheorie meent hij zelf de hoogst bereikbare kennis te hebben verkregen, en het doet wel eenigszins tragi-comisch aan in het werk van dien man, die aan den vooravond stond van een nieuwen strijd over de waardetheorie, te lezen: „happily, there is nothing in the laws of value, which remains for the present or any future writer to clear up ; the theory of value is complete." Overigens heeft hij in het waardeprobleem beter dan de andere klassieken een juistere beteekenis

gehecht aan den invloed van vraag en aanbod, welke de waarde en den prijs op en neer doen gaan tot het equatiepunt is bereikt en de prijsschommeling tot rust komt. Dit rustpunt ligt bij de reproduceerbare goederen op de hoogte van de reproductiekosten.

Op dezen zelfden grondslag heeft hij ook de kennis van de internationale ruilverhoudingen iets vooruitgebracht. Verder is hij de eerste Engelsche economist, die het „profit" in deelen splitst en daarin o.a. ondernemerswinst en kapitaalrente onderscheidt. *In navolging van den Amerikaanschen schrijver John Rae ziet hij in de rente een vergoeding voor de opoffering van tegenwoordig tegen toekomstig genot.* Hij weidt uit over de oorzaken, die sommigen gemakkelijk er toe brengen zoo'n direct bereikbaar genot op te offeren, terwijl anderen daartoe door een hooge rentevergoeding moeten worden geprest. Zoo is, zegt Mill, in China een rente van 18% noodig en in het welvarende Holland 2% voldoende om de menschen tot sparen te nopen.

Eigenaardig is bij Mill het groote verschil, dat hij in theoretisch opzicht maakt tusschen de wetten en voorwaarden, die betrekking hebben op de productie, en de omstandigheden, welke gelden bij de verdeeling der goederen. Bij de productie werken volgens hem krachten, die volledig het karakter van natuurwetten hebben. Niets daarvan is willekeurig en bewust ingrijpen der menschen kan daaraan niets veranderen. Bij de verdeeling daarentegen hangt alles af van den menschelijken wil en van de instellingen der menschen, die de distributie kunnen regelen, zooals hun dat het beste lijkt. Wel is ook hier een handelen naar regelen waar te nemen, maar slechts naar regelen volgende uit de menschelijke natuur.

Hij maakt dus een verschil tusschen algemeen geldende economische categorieën en historisch bepaalde, zooals wij dit later ook bij Rodbertus, Schäffle en Adolph Wagner zullen aantreffen, hoewel de scheidingslijn bij Mill over een ander gebied loopt dan bij de drie genoemde socialistische en staatssocialistische schrijvers. Maar voor ons bestaat er geen enkele reden om hierin met Stuart Mill mee te gaan en met hem bij

de wetten, waaraan de productie onderworpen is te spreken van natuurwetten en de regelen waarnaar de verdeeling geschiedt geleid te achten door menschelijke willekeur alleen. *De geheele gelijkstelling der klassieken van economische — met natuurwetten berust op een verkeerde opvatting, daar men in de economische samenleving nooit van volkomen gelijkblijvende wetten kan spreken, slechts van richtingen, tendenties, zoowel bij productie als bij de distributie.*

Bij iederen nieuwen druk van zijn werk zien we Mill zich meer en meer in socialistische richting wenden. Doch hij is te weifelend, te weinig krachtig in zijn nieuwe opvattingen, om de oude leer geheel af te schudden. Dit wordt ook bewezen door zijn standpunt ten opzichte van de loonfondstheorie. Hoewel hij, in een strijd daaromtrent met Thornton gewikkeld, toegaf, dat de loonfondstheorie als afgedaan moest beschouwd worden, handhaafde hij deze toch in de volkseditie van zijn „Principles" van 1869. Dit wankele van Mill's geest blijkt ook uit zijn zoogenaamd socialistische opvattingen aan den eenen kant, terwijl hij daartegenover beweert, dat, zoolang er nog eenige andere wijze mogelijk is, het nemen van regeeringsmaatregelen om de industrie te leiden het minst verkieslijk moet genoemd worden.

Hoewel hij in het communisme niet meer het kwaad ziet, waarvoor de oudere klassieken waarschuwden, toch is hij niet genegen om de maatschappij geheel ondersteboven te keeren. Het eenige wat men nu zou kunnen doen, meent hij, is het individueele bezit te laten bestaan en te trachten, waar mogelijk, in de verdeeling daarvan eenige verbeteringen aan te brengen. Als een middel daartoe beschouwt hij de wettelijke bepaling van het maximum bedrag, dat geërfd mag worden en de afschaffing van alle erfrecht, behalve voor de recht neerdalende en opgaande liniën. Den landeigenaars moet de verplichting worden opgelegd om hun gronden in goeden staat te onderhouden, zoodat niet van hen kan gezegd worden, wat voor zoovele landheeren in Ierland geldt : de grootste last voor het land is de landlord. Overigens is hij, ondanks zijn platonische liefde voor het communisme, het toch ook weer eens met

Arthur Young, die het private landbezit groote waarde toekent, en zegt: „geef iemand het veilige, zekere bezit van een woeste rots en hij zal die weten te metamorphoseeren in een bloementuin."

Wat het arbeidersvraagstuk betreft, ziet Mill de noodzakelijkheid van verbeteringen zeer goed in. De vele nieuwe uitvindingen hebben eigenlijk aan geen enkel individu een grootere tevredenheid en meer geluk gebracht, niemand het leven mooier en dragelijker gemaakt. De middelen, die hij nu aanprijst, zijn ook in 't algemeen niet geheel onaannemelijk, hoewel hij de mogelijke resultaten daarvan zeer overschat. In de allereerste plaats noemt hij natuurlijk evenals Malthus de vermindering van het aantal arbeiders. Verder de kolonisatie, het wegvoeren van de overtollige massa der paupers naar andere minder bevolkte werelddeelen. Ook het aankoopen van land met de bedoeling dit in eigendom aan arbeiders over te doen, heeft zijn instemming, hoewel hij daarvan niet zooveel heil verwacht, daar ook in den landbouw zijns inziens het grootbedrijf de overhand zal moeten hebben. Dit is wel schadelijk voor de kleine boertjes, maar voor de geheele maatschappij veel voordeeliger.

Veel hooger gespannen verwachtingen heeft hij van een ander middel, dat hij aanbeveelt in het beroemde hoofdstuk: „De waarschijnlijke toekomst der arbeidersklasse," dat hij schreef, geïnspireerd door zijn vrouw. Dit middel bestaat hierin, dat men de arbeiders laat deel hebben aan de ondernemerswinst. Wanneer dit algemeen gebeurt, zegt Mill, dan is het vraagstuk van de rechtvaardige verdeeling opgelost.

Ook wijst Mill op het groote belang van de coöperatie. De beweging hiervoor begon in Engeland vooral door de propaganda van Robert Owen en in 1827 werd daarvoor reeds van vele zijden krachtig geageerd. In den landbouw kon zij toen ook al op eenig succes wijzen, maar zij kwam toch eerst tot bloei, toen de „Pioniers van Rochdale", twaalf arme flanelwevers, in 1844 de consumptieve coöperatie hadden aangevat en een coöperatieven winkel hadden opgericht. Trouwens, ook deze coöperatie heeft helaas niet de gunstige omwenteling in het leven

van den werkman veroorzaakt, die men er in het begin van verwacht had.

Mill zegt in zijn in 1873 verschenen Autobiographie, dat hij zich een socialist voelt, maar zijn meer revolutionnair gezinde soortgenooten zullen deze zelfgroepeering waarschijnlijk met een spottenden glimlach opnemen. Hij laat er dan ook al heel spoedig op volgen, dat de opheffing van de persoonlijke vrijheid en de volkomen vernietiging van de individueele zelfstandigheid, welke de meeste socialistische stelsels eischen, hem een gruwel zijn.

Wel vindt hij de inkomstenverdeeling, die dikwijls afhangt van toeval en geboorte, zeer verkeerd en hij wenscht deze te laten afhangen van de regelen der rechtvaardigheid, zoodat niemand zonder eigen werkzaamheid kan teren op het door anderen verdiende geld. Maar ook hier blijft hij weer aarzelend staan. Hij acht deze maatschappelijke hervormingen niet wenschelijk en ook niet mogelijk, wanneer niet tegelijkertijd of te voren een overeenkomstige omkeering heeft plaats gevonden in het karakter der onbeschaafde, werkende klassen en in dat der overgroote meerderheid van de werkgevers. Dat wil dus zeggen dat de invoering van de zoozeer noodige hervormingen ad calendas Graecas zou worden uitgesteld.

Men mag hierbij niet vergeten dat Mill leefde in een tijd, toen de slechte gevolgen van de volledige vrijheid zich reeds deerlijk en op steeds ergerlijker wijze deden gevoelen. Wanneer wij dan ook gaan spreken over de goede praktische resultaten, verkregen door het opvolgen der klassieke theorieën, dan moeten wij in gedachten heel wat jaren teruggaan.

Over de waarde van het praktisch toepassen der theorie zijn de geleerden het lang niet eens. Maar een der grootste, zoo niet de allergrootste onder de nog levende economisten, Friedrich von Wieser, erkent zeer terecht het volgende : *Een theorie* 1), *die het zou gelukken voor de stroomingen van onzen tijd de wetenschappelijke grondslagen even goed te leggen, als de klassieken het voor hunnen tijd hebben gedaan, zou daarmee*

1) Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, blz. 135.

iets groots hebben gepresteerd." Werkelijk heeft de klassieke theorie in dit opzicht een succes te boeken, zooals door geen andere ooit weer is behaald.

Overal werd onder den invloed van het werk van Smith een geest van vrijheid wakker en algemeen ontstond de wensch om de middeleeuwsche banden te slaken. Wel werden zijn navolgers, de epigonen, ook al spoedig door de socialisten en kathedersocialisten met schimp en spot overladen, doch dit kwam niet zoozeer door het verkeerde van hun theorieën als wel door de veranderde politieke inzichten en de veranderde sociale toestanden.

Men begon in de klassieke orthodoxe economisten verstokte vrijhandelaars te zien en noemde ze menschen zonder sociaal gevoel, die liever de arbeiders zouden zien verhongeren dan hunne positie door sociale maatregelen te verbeteren.

Toch is deze opvatting volstrekt niet juist. *Frédéric Bastiat* is in die vrijheidsprediking het verste gegaan, maar dit alleen in de eerlijke overtuiging, dat het belang van de arbeiders, werkgevers en landeigenaars daarmede gediend was, daar volgens hem een harmonisch belang deze drie categorieën verbindt. Voor Adam Smith ging deze beschuldiging in het geheel niet op, daar deze immers integendeel de zwakken beschermen wilde. Evenmin voor Ricardo en zoovele anderen, die evenals de laatste der klassieke Engelschen H. Sidgwick, de theoretische en praktisch-politieke vraagstukken en hun behandelingswijze geheel van elkaar gescheiden willen zien. Volgens hen zegt de theorie niet in welke banen en op welke wijze economische politiek moet worden gevoerd, maar houdt deze zich uitsluitend bezig met het naspeuren van de wet der causaliteit in de verschijnselen van het economische leven.

Daartegenover waren er vele anderen, het groote publiek en de leidende staatslieden, die een geheel andere opvatting toegedaan waren en die de wetenschappelijke conclusies ook voor de praktische staatkunde aanvaardden. Een verklaring hiervoor mag men niet in de grilligheid der menschelijke natuur zoeken. Maar het algemeene verlangen ging in de richting als door de theorie aangegeven was en de werkelijkheid kleurde

de theorieën met een gloed van verwezenlijkingsvreugde. De economische toestanden waren vooruitgeijld, doch de theorie liet zich niet inhalen, maar nam zelf de leiding in handen. De tijden waren er rijp voor. Met vreugde werd de wetenschap in de raadskamers van regeeringen en bedrijfsleiders binnengehaald.

Het belang van werkgevers en werklieden was werkelijk tijdelijk homogeen. De fabrikanten hadden behoefte aan werklieden, om de nieuwe productieve vindingen tot actie te brengen, om mee te helpen, dat de nieuwe kapitaalvormen hunne producten zouden doen stroomen over de aarde. Daarvoor hadden zij vrijheid van beweging noodig. De werklieden 1) eveneens moesten uit de gebondenheid worden bevrijd. Zij moesten het platteland met zijn minimale uitbuitingsloonen, waar zij nog in holen leefden en nauwelijks als medemenschen werden beschouwd, kunnen verlaten en verhuizen naar de steden, waar hun een voor dien tijd heel wat betere toekomst wachtte. Dit wordt door de socialisten en anderen zoo dikwijls vergeten.

Zoo hebben de klassieken vele resultaten bereikt. Ook hun praktische volgelingen, de Vrijhandels- of Manchestermannen, zoo genoemd naar degenen, die in Manchester de Anti-Cornlaw League hebben opgericht, de machtigste organisatie die er ooit is geweest voor het propageeren van vrij ruilverkeer. Deze Engelsche Manchestermannen en hun Duitsche aanhangers, de laatsten vereenigd in het Volkswirtschaftliche Congress, dreven het afwijzen van staatsbemoeiing veel verder door dan ooit de bedoeling van Adam Smith, Malthus of Ricardo geweest was.

In 1820 hadden een aantal Londensche kooplieden gepetitioneerd om vrijen handel te verkrijgen. Dit verzoekschrift was door Tooke opgesteld en door Alexander Baring overhandigd, doch zonder resultaat. In 1825 ijverde de beroemde Engelsche staatsman Huskisson in dezelfde richting.

Meer invloed hadden de vereenigingen tot bestrijding van

1) Zie Dr. Franz Oppenheimer: Theorie der reinen und politischen Oekonomie, blz. 407.

den korentol, waarvan de eerste in 1836 te Londen was opgericht, terwijl in vele andere plaatsen dit voorbeeld gevolgd werd. Nadat een petitie van de kamer van koophandel in Manchester, opgesteld door den beroemden voorzitter Richard Cobden, niet het gewenschte succes had behaald, kwamen in 1838 enkele invloedrijke mannen te Manchester bijeen, teneinde alle vereenigingen in één bond samen te smelten. Daardoor kwam in 1839 de „Anti-Cornlaw League" tot stand, met mannen als Richard Cobden en John Bright aan het hoofd. Dadelijk werd door enkele fabrikanten een bedrag van f 36000.- te hunner beschikking gesteld om de agitatie krachtig aan te vatten.

Nadat Robert Peel in 1841 voorzitter van den ministerraad was geworden, begon de regeering krachtig door te zetten. Aan de invoerrechten op koren durfde echter ook hij eerst nog niet veel veranderen. In 1841 was Peel nog voor gematigde invoerrechten en eerst in 1845 werd hij tot volkomen vrijhandelaar bekeerd. Reeds in 1842 kwam de regeering met het voorstel om den invoer van vee en vleesch toe te laten, terwijl de rechten voor grondstoffen, halffabrikaten en afgewerkte producten belangrijk werden verlaagd. Voor koren werd toen ook een lagere schaal vastgesteld. Tot 1828 bestond in Engeland vrijwel een invoerverbod van graan, daar de hooge maximumprijzen, waarbij invoer geoorloofd was, alleen in de hongersnoodjaren 1817 en 1818 werden bereikt. In 1828 werd de wet met de bewegelijke tariefschaal ingevoerd. Het voorstel van Villiers, in 1842 gedaan, tot algeheele afschaffing der invoerrechten, werd toen met 395 tegen 92 stemmen verworpen. In 1846 kwam, onder den druk van den dreigenden hongersnood in Ierland, het voorstel der regeering tot afschaffing der graanrechten. Volgens die wet zouden ieder jaar de rechten worden verminderd, totdat zij in 1849 geheel zouden zijn opgeheven, maar wegens de aardappelziekte en daardoor dreigenden hongersnood in Ierland werd het proces versneld en werden de graanrechten in 1847 afgeschaft. Hiermede was het doel bereikt en zoo eindigde de Anti-Cornlaw League in 1849 haar kort, maar glorierijk bestaan.

In DUITSCHLAND werd de leer van Adam Smith en Ricardo het best verkondigd door v. Thünen, Hermann, Soden, Lotz, Rau en von Mangoldt. Vooral de laatste is een der meest bekende door zijn werk „Volkswirtschaftslehre" (1868).

De meest origineele onder hen is von Thünen (1783-1850), die in zijn werk „Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie" (1826) reeds het begrip grensproductiviteit toepast, dat nu in de theorie der Amerikaansche economisten zoo'n belangrijke rol vervult. De geleerde landheer von Thünen wil in dit werk voornamelijk het wezen van de pacht en de natuurlijke verhouding tusschen arbeidsloon en kapitaalwinst nagaan. In zijn isoleerende denkwijze, stelt hij zich nu een stad voor, omgeven door breede kringen gronden van gelijke productieve hoedanigheid en verder samen liggende in een geheel woeste onbewoonde vlakte. De eenige markt voor de landbouwproducten is de stad en hij bewijst, dat het verder weg gelegen zijn van de markt op het zelfde neerkomt als de noodzakelijkheid om meer moeite en kosten te besteden aan de productie. De dichter bij de markt gelegen gronden kunnen dus een pacht opbrengen. Ook op de soort van producten en op de wijze van bebouwing heeft de ligging grooten invloed.

Wat de kapitaalrente betreft, meent hij, dat bij overigens gelijk blijvende omstandigheden in den landbouw iedere nieuwe kapitaalinvestatie een mindere opbrengst oplevert. Daar de rente gerekend wordt naar de vruchten van de minst productieve nog noodzakelijke kapitaaltoevoeging, moet bij uitbreiding van het kapitaal de opbrengst van het laatst toegevoegde atoom verminderen en dus de rente dalen. Dit komt het arbeidsloon ten goede. Daar hij die twee verschijnselen onderzoekt op den laatsten cultuurkring, die dus zoover van de stad gelegen is, dat er geen pacht wordt betaald, is het natuurlijk, dat het loon zal stijgen in dezelfde verhouding als de rente daalt. De opbrengst wordt daar immers alléén tusschen de arbeiders en de kapitalisten verdeeld, daar de landeigenaars hier geen pacht ontvangen.

Voor de vaststelling van het normale, rechtvaardige loon

meent von Thünen een belangrijke vondst te hebben gedaan door als zijn formule hiervoor aantegeven: $\sqrt{a} \times p$, waarin a de noodzakelijke kosten voor het levensonderhoud van den arbeider en p het product van diens arbeid aanduidt. Zóóveel beteekenis hechtte hij aan zijn vinding, dat deze formule op zijn wensch in zijn grafsteen gebeiteld is!

Smith's theorie heeft in Duitschland ook praktische resultaten van belang opgeleverd 1). Door de studie van Smith's werk beïnfluenceerd ging de groote Pruisische minister Stein op 9 October 1807 er toe over de erfelijke vroondiensten en de hoorigheid der boeren af te schaffen. Op 2 November 1810 werd bedrijfsvrijheid ingevoerd, behoudens enkele uitzonderingen, en werd het publiekrechtelijk karakter aan de gilden ontnomen. In 1818 zette Stein ook het beginsel van lage invoerrechten door. Het verbod van uitvoer van ruwe wol bleef echter gehandhaafd ten gunste van de wevers van wollen stoffen in Silezië. Ook ten opzichte van het graan wilde Stein voorzichtig te werk gaan, opdat niet de boeren plotseling zouden vermorzeld worden door de buitenlandsche concurrentie.

Stein was niet een doctrinaire boekengeleerde maar een verstandig staatsman. Zijn douanetarief stelde in het algemeen een recht vast van 10% op den invoer van vreemde fabrikaten en van 30% op genotmiddelen als koffie, thee, suiker en specerijen. Vergeleken bij de vroegere wetgeving, volgens welke in de oude provinciën van Pruisen zestig verschillende tol- en accijnstarieven van kracht waren, was dit een buitengewone vooruitgang. Het binnenlandsch verkeer was nu geheel vrijgesteld van tollen, een feit, dat veel er toe bijgedragen heeft om de natie een gevoel van eenheid en saamhoorigheid te geven.

In Duitschland werd ook een vrijhandelspartij opgericht, onder aanvoering van mannen als John Prince-Smith, Julius Faucher, Max Wirth, Böhmert e. a., welke na 1858 elk jaar geregeld een „Congress Deutscher Volkswirte" hield. Daartoe

1) Zie Dr. Moritz Meyer: Die Neuere Nationalökonomie, blz. 25 en vlgd.

behoorde ook Schulze-Delitsch, die door zijn werken voor consumptiecoöperatie en coöperatieve voorschotbanken heeft medegeholpen den arbeiders het „help u zelven" te leeren als het beste middel om vooruit te komen. Prince-Smith was de geestelijke leider der Duitsche Manchesterpartij. De volkshuishouding is volgens hem alleen maar een naast elkaar van individueele bedrijven met slechts één enkel verbindingspunt : de markt. Ieder handelt naar zijn eigen belang en daarmede is de maatschappij het beste gediend.

Volgens hem bestaat de maatschappij uit individueele ikheden die door het recht en den staat in hun vrijheid behooren te worden gehandhaafd, wanneer en zoolang zij ook de rechten van anderen ongeschonden laten.

Wij bevinden ons met hen in den tijd van het individualisme, waarin men het individu beschouwde als de belangrijke eenheid, wier wenschen en begeerten als norm moesten gelden voor wetgeving en bestuur. En natuurlijk ontstond als gevolg van die opvattingen de leuze : overal heersche vrijheid van bedrijf en vrijheid van concurrentie !

In het bedrijfsleven, zegt Prince-Smith, geeft de absolute vrijheid den eenigen waarborg voor een blijvende volledige rechtvaardigheid. Ieder moet voor zichzelf zorgen en opkomen voor zijn belangen.

Het economisch rationalisme baseerde het maatschappelijk samenstel op den vrijen ruil, waarbij het individueele voordeel, het belang van ieder afzonderlijk, heeft te beslissen. Toen deze vrijhandelspartij ook in het arbeidersvraagstuk stokstijf bleef staan op het standpunt van non-interventie, verloor zij meer en meer hare aanhangers. De eersten, die heftige kritiek op deze beginselen uitoefenden waren Rodbertus, F. A. Lange en Lassalle. Verschillende Duitsche professoren in de economie en andere belangstellenden bereidden de oprichting van de „Verein für Sozialpolitik" voor, daartoe aangespoord door de socialistische kritiek op onze maatschappelijke inrichting en instellingen en spoedig daarna was het glanstijdperk der Manchestermannen voorbij. Na een lange onderbreking kwam het „Volkswirtschaftliche Congress" na 1882 nog

slechts één enkele maal bijeen en in 1885 blies het den laatsten adem uit.

In FRANKRIJK werden de ideeën van Smith en Ricardo populair gemaakt en zoodoende verspreid over het vasteland van Europa door de werken van den beroemden Jean Baptiste Say (1767-1832), vooral door zijn „Traité d'Economie politique" (1803) en „Cours complet d'Economie politique" (1828-29).

Zijn indeeling van de stof als „l'exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses" is langen tijd nagevolgd en ook nu nog is het moeilijk een betere indeeling te vinden. Bovendien heeft Say de leer van Smith werkelijk origineel verbeterd door de stof systematischer te ordenen en vooral door de productieve medewerking van natuur en kapitaal beter te onderzoeken. Door Say is ook het eerst op de belangrijke sociale functie van den ondernemer gewezen, terwijl Adam Smith nog alleen maar sprak over diens beschikbaarstelling van kapitaal.

Hij heeft verder de *onmogelijkheid* van een algemeene overproductie aangetoond door zijn „théorie des débouchés", volgens welke het aanbod van goederen tevens een vraag naar andere goederen beteekent. Niemand biedt iets te koop aan of hij vraagt er andere artikelen voor in de plaats. Dit neemt niet weg, dat er wel van een bepaald artikel zoo veel kan zijn geproduceerd, dat het de voortbrengingskosten niet meer kan opleveren, maar als een algemeen verschijnsel voor alle of bijna alle goederen is dit ondenkbaar.

In dezelfde richting werkten verder in Frankrijk nog Rossi, Dunoyer, Cournot, Cherbuliez, Courcelle-Seneuil, Frédéric Bastiat en in onzen tijd nog Leroy-Beaulieu en Yves Guyot.

Frédéric Bastiat (1801-1850) is de hartstochtelijke verdediger van staatsonthouding en bijgevolg een hevig bestrijder van socialisme en protectie. Wat Cobden in Engeland met de Anti-Cornlaw League was gelukt, dat wilde hij in Frankrijk ook tot stand brengen. Er bestaat volgens hem een harmonie van belangen tusschen alle klassen der maatschappij, zoodat staatsinterventie onnoodig, ja schadelijk is, want door ieder in vrijheid

voor eigen belangen te laten opkomen worden de doeleinden der gemeenschap veel beter gediend dan dit door staatsambtenaren zou kunnen gebeuren. Hij verafgoodt letterlijk de vrije [1]) concurrentie, die de vijand is van alle verdrukking en ieder vrij laat in de keuze om te doen en te laten wat hij zelf verkiest zonder dwang van eenige willekeurige autoriteit. Wij kunnen haar gerust de Vrijheid zelve noemen, niettegenstaande de aanvallen waaraan zij bloot staat en de scheldpartijen waarmee men haar vervolgt. In wezen, zegt Bastiat, is zij de democratie bij uitnemendheid.

Zijn werken munten juist niet uit door diepe gedachten of origineele wetenschappelijke vondsten, maar des te meer door een beeldrijke, poëtische taal, welke ons vooral treft in zijn „Sophismes économiques" (1845-1848) en in de schitterende „Harmonies économiques" (1850).

De klassieken hadden in Frankrijk wel een sterken wetenschappelijken aanhang en zij hebben dien nog steeds, maar de praktische gevolgen zijn niet zoo heel groot geweest. Men schafte slechts de oude invoerverboden af en beperkte de rechten tot een maximum van 30% (vanaf 1863 tot 25% der waarde) bij het in 1860 gesloten handelsverdrag met Engeland. Maar tegenover die landen, die zich niet even inschikkelijk toonden, bleef het oude hoogste tarief, dat praktisch een invoerverbod beteekende, van kracht.

Wat ten slotte NEDERLAND betreft, hier heeft het gematigde vrijhandelsstelsel zich totdusverre kunnen handhaven [2]).

De regeering van Willem I was in 1814 oorspronkelijk van plan het vrijhandelssysteem in te voeren. De handel in koloniale producten werd vrijgesteld en de rechten op het transitoverkeer werden met 50 % verlaagd. Maar de vereeniging met het protectionistisch gezinde België maakte een hooger tarief

[1]) Zie het mooie artikel „Concurrence" van Bastiat in mijn Ec. Bloemlezing, blz. 142.

[2]) Zie Dr. A. Heringa : Freetrade and Protectionism in Holland. (1914).

noodzakelijk en zoo kwam het beschermende tarief van 1816 tot stand.

De korenrechten werden nog verhoogd in 1822 en 1824. In 1835 werd een bewegelijke tariefschaal voor het graan (sliding-scale systeem) ingevoerd.

Na 1845 verkreeg de vrijhandelsbeweging in ons land meer invloed, zoodat de invoerrechten eenigszins verlaagd en sommige uitvoerrechten in 1850 en 1854 afgeschaft werden. De graanrechten werden bij ons in 1847 opgeheven en drie jaren later verviel de bescherming der scheepvaart. Ook de protectie der haringvisscherij, die in 1818 ingevoerd was, hield in 1857 op. Met dit alles moet men niet denken, dat onze regeering daarom afstand deed van alle bemoeiing met de nijverheid. Uit de geheime lijnwaad-contracten, die de regeering gedurende de jaren 1835-1854 gesloten heeft met de Nederlandsche Handelmaatschappij en die nu door de ijverige naspeuringen van geleerden als Jkhr. Smissaert, Dr. Te Lintum en prof. N.W. Posthumus zijn bekend geworden, blijkt ten duidelijkste, dat zij bijv. de Twentsche katoen-industrie, die hier in 't begin niet kon gedijen, krachtig heeft beschermd. Technische onkunde bij de bevolking tezamen met economische oorzaken als slechte verkeersmiddelen, dure steenkolen, verouderde machines, verhinderden haar bloei. Bij de contracten van 1835, die 1844 eindigden werd de Handelmaatschappij verplicht jaarlijks voor eenige millioenen katoentjes te koopen om ze in Indië aan de markt te brengen, waarbij de Staat het eventueele verlies zou dragen tot een maximum van 12½ %.

Dit was bedoeld als een vergoeding voor de schade die ontstaan was doordat in Indië een invoerrecht van 12½ % werd geheven op dergelijke goederen sedert 1834. Maar het was tevens een ontduiking van een overeenkomst met Engeland, volgens welke een dergelijke bevoorrechting van eigen industrie niet zou plaats hebben. Toch moet men volmondig erkennen, dat de Twentsche katoennijverheid erdoor op de been werd geholpen.

In 1849 kwam een geheim lijnwaadcontract van geheel anderen aard met de Handelmaatschappij tot stand, waarbij de

laatste zich verplichtte, nu op eigen risico, jaarlijks ongeveer elf millioen gulden in den katoenhandel te besteden, welk contract gold tot 1854.

Na dit jaar liet men de bescherming varen en eerst na 1865 zou het blijken, dat Twente, door beter onderwijs, betere machines, betere wegen en transportmiddelen en het wegvallen van belemmerende accijnzen en invoerrechten zelfstandig in staat zou zijn de concurrentie van andere landen te weerstaan.

In 1862 kwam in ons land een nieuw tarief tot stand, dat in 1877 nog verlaagd werd en tegenwoordig, weliswaar in eenigszins gewijzigden vorm, nog steeds geldt. Het laat den invoer van grondstoffen en machines vrij en eischt 5% invoerrechten op geheel afgewerkte en halffabrikaten.

Wel werden het toezicht en de straffen op overtreding in 1895 verscherpt, maar verschillende voorstellen om het tarief te verhoogen hadden geen succes. Zoo stelde Mr. N. G. Pierson in 1900 voor, om de rechten van 5 op 6% te brengen ter versterking der staatskas en Mr. Harte van Tecklenburg in 1904 om deze op 10-12% vast te stellen.

In April 1911 diende minister Kolkman het voorstel in, van halffabrikaten 3 tot 6% te eischen, al naar gelang van den graad der afgewerktheid, 10% van goederen die bijna voor gebruik geschikt zijn en 12% van geheel afgewerkte producten. De ruwe grondstoffen wilde ook hij vrij laten. Ook dit plan mislukte en de verkiezingen in 1913 brachten weer een vrijhandelsgezinde meerderheid in onze Tweede Kamer, terwijl over de houding van de nieuwe, onder het stelsel van evenredig kiesrecht gekozen Kamer van 1918 tot dusver nog niets te zeggen valt, daar die voor een groot deel wel zal afhangen van de besluiten der vredesconferentie. Maar toch gaf minister de Vries in de zitting der Tweede Kamer van 11 Dec. 1918 bij de algemeene beschouwingen der Staatsbegrooting duidelijk te kennen, dat het onmogelijk is om de groote sommen die noodig zijn voor het aflossen der oorlogsleeningen, voor het financieren der voorgestelde sociale hervormingen, voor het betalen der rente enz. binnen te krijgen door opnieuw alléén de directe belastingen te verhoogen.

Deze hebben in ons land een hoogte bereikt, dat men terecht de vrees mag koesteren, dat een verdere opvoering er van den ondernemingsgeest zou vernietigen. De minister acht daarom een fiscale hervorming van ons tarief van invoerrechten noodzakelijk.

Geen protectie. Want stel, dat wij bijv. zouden besluiten, zegt hij, tot een heffing op fietsbanden. Die worden hier te lande gemaakt, maar ook ingevoerd. Hij zou dan hetzelfde recht aan de grens op de banden willen heffen als door accijns op de hier vervaardigde. „Nu het andere terrein afgegraasd is," zei de minister „kijk ik met begeerige oogen naar uitbreiding van accijnzen en andere indirecte belastingen." (Op auto's, koffie, thee, sigaren en andere luxeartikelen).

Een accijns op thee bijv. van een gulden per pond, zou ieder kopje dat gedronken wordt slechts 1/6 cent duurder maken en pl.m. 14 millioen in de schatkist brengen. Is het voor den kleinen man geen heerlijk idee, dat hij op die manier ook iets bijdraagt voor de staatsinkomsten? vroeg de Minister!

Sedert 1880 komt, behalve in Engeland, en in ons land, weer meer en meer een neiging op om de handelstractaten op een hooger tarief af te sluiten. Frankrijk zeide tegen 1 Februari 1892 alle oude handelsverdragen op, zoodat het weer gerechtigd was zelfstandig zijn douanetarieven te regelen. Daarentegen zijn Duitschland, Oostenrijk, Italië en nog enkele landen tot voor den oorlog weer tot het systeem van handelstractaten overgegaan.

Daaraan knoopen zich vast verdragen tusschen de verschillende staten tot bescherming van den industrieëlen eigendom met een internationaal bureau in Bern (1883), tot regeling van de wereldpost en telegraphie en van het internationaal spoorwegverkeer ook met centrale bureaux in Bern. Verder de Brusselsche suikerconventie van 1902, het internationale bureau voor maat en gewicht in Parijs (1875), het internationaal gezondheidsbureau aldaar (1903), het landbouwkundig instituut te Rome en het internationaal arbeidsbureau in Bazel (1902). Verder het hof van arbitrage in Den Haag en het nog slechts

ontworpen Haagsche Prijshof berustende op de arbitrage-verdragen van 1907 en zooveel andere overeenkomsten op burger- en strafrechtelijk gebied.

Dit zijn alles uitingen van een internationaal leven, van een gevoel van internationale saamhoorigheid. Zoowel het gemoed als het verstand zegt ons, dat het beter is in samenwerking en vriendschap met andere landen te leven dan in vijandschap en strijd. De wereldoorlog werd gevoeld als een misdaad, als broedermoord. Alle krachten moeten worden ingespannen om de geslagen wonden zoo spoedig mogelijk te genezen en het gemeenschappelijk intellectueel, economisch en rechtsleven tot een nieuwe ongekende glorie op te voeren.

Met alle mogelijke kracht moet worden opgekomen tegen de plannen van de Economische Conferentie der Ententestaten, van 14—17 Juli 1916 te Parijs gehouden, waar besloten werd om na het sluiten van den vrede nog eens te trachten door een verwoeden economischen krijg de eventueele materiëele opleving der Centrale Rijken te verhinderen. Neen, dan zullen alle middelen moeten worden aangewend om door het stichten van een Volkenbond verdere oorlogen te vermijden en door een krachtige internationale militie-macht alle staten te dwingen zich te onderwerpen aan de normen van het volkenrecht en de uitspraken van een internationaal hof van arbitrage. De hoogste macht in den bond zou kunnen berusten bij een Staten-congres, zooals wij die in de geschiedenis al meerdere hebben leeren kennen (in 1648, 1814, 1815, 1856, 1878).

HET SOCIALISME

ENIGE jaren nadat de verschillende vrijheden, zooals deze door het achttiende-eeuwsche natuurrecht werden geëischt, door de Revolutie de overwinning behaalden, had ook de kapitalistische productiewijze de overhand gekregen. In onze negentiende-eeuwsche maatschappij met hare industriëele centra en enorme bedrijven, waar duizende arbeiders tegen een vast vooruit bedongen loon werken, heerschen nu in het algemeen bedrijfsvrijheid, het vrije contractenrecht, verkeersvrijheid en gedeeltelijk ook politieke vrijheid. In juridischen zin kan men voor groote groepen van een gelijk recht voor allen spreken. Doch niet in economischen zin.

Van de vrijheid hadden duizendtallen arbeiders gebruik gemaakt en waren weggetrokken van het land om in de steden te dienen bij de opkomende nijverheid, die hun een hooger loon en daardoor een beteren levensstandaard beloofde. Voor de jonge industrie was dit toestroomen van werkkrachten een der eerste levensvoorwaarden. En in werkelijkheid wachtte den arbeiders een heel wat beter leven in de stad, want op het land was het bestaan der boeren en knechten allerbedroevendst. Men kan niet zonder het diepste medelijden de schildering daarvan lezen, zooals men die vindt bij La Bruyère in Frankrijk, Gray in Ierland, E. M. Arndt in Duitschland en bij Kropotkin in Rusland. De boeren worden ons daarin beschreven als meer op dieren dan op menschen gelijkende zwoegers 1).

Natuurlijk konden ook de stedelijke loonen door die steeds nieuwe stroomen landarbeiders, „grenskoelies" noemt Dr. Franz Oppenheimer ze, niet hooger stijgen. Er ontstond dus

---

1) Zie Dr. Franz Oppenheimer: Theorie der reinen und politischen Ökonomie, blz. 407.

een groot verschil tusschen de economische ellende der arbeiders en den rijkdom der leidende kapitalisten.

Daarbij kwam nog, dat de tijdgeest voor uiterste vrijheid was en tegen iedere staatsbemoeiing, terwijl men meende, dat het voor de maatschappij het grootste nut opleverde, wanneer de particulier trachtte zooveel mogelijk voordeel voor zich zelf te behalen. Men vond het een overbodige sentimentaliteit om te letten op de positie der arbeiders en zette jeugdige personen, vrouwen en kinderen aan het werk om slechts goedkoope werkkrachten te verkrijgen. Niet alleen, dat de loonen laag waren, maar ook de werktijden waren veel te lang. Bij Malthus, Robert Owen, Karl Marx, Friedrich Engels en anderen vinden wij beschrijvingen van het treurige lot der arbeiders, onder wie niet slechts armoede, maar tevens de grootste verdorvenheid heerschte.

Hoe was iets anders te verwachten, waar bij de lage loonen nog bovendien werkeloosheid aan de orde van den dag was. Voortdurend stond er een „Reservearmee", zooals Karl Marx deze zou noemen, van werkeloozen gereed, die verhinderde dat de loonen konden rijzen. Door eene verandering in de conjunctuur of door een verandering in de smaak van het publiek, ook door nieuwe technische uitvindingen of nieuwe machines werden soms plotseling duizende arbeiders uit hun werkkring gegooid, zoodat zij aan de philantropie overgeleverd waren.

Welk eene ellende in het eerst door de fabrieken is te weeggebracht, door het werkloos maken van duizende arbeiders, bewijzen ons de brandstichtingen in fabrieken en het vernielen der machines in 1831 en 1832 in Frankrijk bij den zijdeweversopstand en in 1840 in Duitschland bij de Silezische weversoproeren. In 1812 werd in Engeland reeds de doodstraf gesteld op het vernielen van fabrieken door de arbeiders.

Zoo ontstond het sociale arbeidersvraagstuk. Er moest een oplossing gevonden worden, zoodat men de arbeidersklasse een beter bestaan en een beter geregelde en zekerder positie kon verschaffen. Wat helpt de vrijheid om overeenkomsten aan te gaan, de vrijheid om zich te verplaatsen, de vrijheid om een

beroep te kiezen, wanneer deze nieuw verworven vrijheden leiden tot een nieuwen vorm van slavernij, de „loonslavernij", zooals deze niet geheel ten onrechte wel genoemd werd.

De persoonlijke vrijheid, met haar recht van coalitie en vereeniging — door de arbeiders in ons land 1) eerst op 12 April 1872 volledig verworven — was een noodzakelijke voorwaarde, om aaneensluiting der arbeiders mogelijk te maken. Terwijl in de tijden der latere middeleeuwen de boerenopstanden in Duitschland, Engeland en Frankrijk en ook bij ons op de vreeselijkste wijze onderdrukt waren, kan men tegenwoordig in het georganiseerd optreden der arbeiders, zoolang dit langs wettigen weg gebeurt, geen misdaad meer zien.

Vroeger, vóór de Fransche revolutie, zagen de landarbeiders op naar de adellijken en grootgrondbezitters alsof het hoogere wezens waren en nooit konden zij de aspiratie koesteren om in die klasse te worden opgenomen. Van de hooge geestelijkheid waren zij gescheiden door een onoverkomelijken berg van kennis, zoodat slechts weinige uitverkorenen zoo hoog konden stijgen.

Maar nu in de moderne maatschappij van het begin der 19de eeuw waren het huns gelijken, gewone burgers, die in betrekkelijk korten tijd door een gunstige conjunctuur en gelukkig toeval van proletariër tot croesus stegen. Voor hun oogen zagen de arbeiders paleizen en kasteelen verrijzen, fabrieken van de schoonste architectuur. Zij hadden deze helpen opbouwen, maar geen steen daarvan behoorde hun toe en toch voelden ze heel goed, dat alleen hun handenarbeid de werkgevers in staat had gesteld om die grootsche gebouwen op te richten. Zelf moesten zij echter in de eenvoudigste hutten wonen.

Het is niet te verwonderen, dat de arbeiders er als het ware vanzelf toe kwamen een organisatie te vormen. In de fabrieken geregeld samenkomende voelden zij denzelfden druk, dezelfde kommer. En dit gezamenlijk gedragen leed was niet het gevolg

1) Zie Mr. M. W. F. Treub : Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Staathuishoudkunde, 3de druk, blz 125.

van natuurlijke, eeuwige wetten van God's bestuur of van de onbewuste natuur, doch van de zich in verkeerde richting bewegende maatschappelijke krachten, die in betere banen geleid konden worden. Dit zagen de arbeiders zeer goed in en natuurlijk vuurde dit ze aan om zich te vereenigen, teneinde hun toestand te verbeteren.

De physiocraten hadden gemeend, dat de volledige economische vrijheid en vrije concurrentie een heerlijken toestand van rechtvaardige samenleving zouden veroorzaken, dus hun „ordre naturel" zouden verwezenlijken. De klassieke economisten, vooral de Fransche volgelingen van Frédéric Bastiat, dachten, dat de vrije concurrentie zoude brengen, om zijn eigen woorden te gebruiken: 1) „approximation constante de tous les hommes vers un niveau qui s'élève toujours ; en d'autres termes : perfectionnement et égalisation ; en un seul mot : harmonie."

De volgelingen der klassieken Ricardo, Mc. Culloch, N. W. Senior etc. meenden, dat stellig de materiëele welvaart van allen zou verbeteren, wanneer de productie aangedreven werd tot het uitstorten van steeds nieuwe vloedgolven van nuttige goederen.

Maar wat hielp het den arbeiders, dat er een overvloed van gouden en zilveren sieraden werd gesmeed, waarmee de rijk geworden fabrikanten hun vrouwen en dochters tooiden ; dat zijde en brocaat veel goedkooper werden, doordat de machinale den handenarbeid verving en de rijke jonge meisjes daardoor beter haar ijdelheid konden botvieren. Wat gaf het hun, dat de nieuwe fabrieken antieke Oostersche tapijten bedriegelijk wisten na te bootsen. In hunne woningen zouden zij er nimmer een voetstap op zetten.

Wanneer wij nu eens een oogenblik de geheime gedachten der arbeiders verlaten en alles beschouwen, wat er gewrocht is in de eerste helft der 19de eeuw door de nieuwe nijverheid en door het wereldverkeer, dan moet men dit wel ten zeerste bewonderen. Genietingen van allerlei aard zijn daardoor

1) Zie mijn „Economische Bloemlezing", blz. 142.

onder het bereik van heel wat breeder lagen onzer maatschappij gekomen: de litteratuur der geheele wereld staat onmiddellijk ter beschikking van ieder, die liefde daarvoor gevoelt ; kunstenaars komen van de uiterste hoeken der aarde tot in de kleine provincieplaatsen optreden ; men beschikt over allerlei uitheemsche producten, zoodat gerechten ook voor den disch van den arbeider en stoffen voor zijn kleeding worden gebezigd, die uit de verste landen werden aangevoerd, men reist op gemakkelijke wijze van het eene land naar het andere, door de uitvindingen van het stoomboot- en spoorwegwezen enz.

De arbeiders zagen ook dien toevloed van nieuwe aangename dingen, maar moesten tegelijkertijd opmerken, dat de zegeningen van den nieuwen bevredigingsstroom niet hun, maar voor het grootste gedeelte anderen ten goede kwamen. Het is dan ook te begrijpen, dat zij hoofdzakelijk keken naar de zwarte kanten der kapitalistische maatschappij, dat zij de groote daden der bedrijfsleiders perspectivisch verkleind, hun eigen werk fantastisch vergroot zagen. Daarbij sterkten de volksleiders hen in de onware overtuiging, dat de arbeiders de eenige producenten zijn.

De onpartijdigen daarentegen mogen nimmer uit het oog verliezen, dat het hersenwerk der bedrijfsleiders, der „captains of industry" de grootste productiviteit moet toegekend worden, al worden hun slapelooze nachten naar buiten toe niet bekend, evenmin als hun heen en weer slingeren tusschen hoop op succes en vrees voor mislukking. Zij moeten de in elkaar sluitende plannen tot in alle finesses doordenken en zich geregeld een overzicht geven van de marktfluctuaties hunner artikelen om alle graduaties van aanbod en vraag in zich te kunnen opnemen. Het tegen elkaar afwegen van alle mogelijke risico's en voordeelen, het beoordeelen van de innerlijke waarde hunner employé's zijn van het grootste belang. Zij moeten op de hoogte zijn van de economische en politieke sferen in de landen, waar zij hun afzetgebied hebben en van waar zij hun goederen of grondstoffen betrekken en van alle technische vraagstukken, hun bedrijf betreffende. Al deze dingen eischen bij den bedrijfsleider hoedanigheden, die niet veelvuldig worden

aangetroffen en die toch noodzakelijk aanwezig moeten zijn, wil zijn onderneming kans van slagen hebben. Daarbij hebben wij nog niet gesproken van tact, organisatievermogen, kapitaalbezit, credietwaardigheid, energieke karaktereigenschappen en zooveel andere eischen, die aan een bedrijfsleider door de maatschappij worden gesteld en die hem geschikt maken om de noodige leiding te geven aan de goederenproductie, zonder welke van een ruime en goede voortbrenging niet veel terecht zou kunnen komen.

Zooals gezegd, de arbeiders zien de beteekenis van deze voorwaarden voor een goede, groote productie niet voldoende in. Ze verkeeren onder den indruk, dat de directe oorzaak voor het tot stand komen van het eindproduct hun handenarbeid is, dat de ruwe grondstof onder hun handen van een onbruikbaren chaos wordt gemetamorphoseerd in een begeerte opwekkend en behoefte bevredigend goed.

Zij zagen op partijen, diners en bals, waar zij waren geïntroduceerd als tafelknechten of livreibedienden, hoe de dames schitterden met juweelen en gouden sieraden, hoe de uitgezochtste gerechten werden opgediend op zilveren of gouden schalen, wier prijs een geheel arbeidersgezin levenslang zou kunnen onderhouden. Zij zagen, hoe de rijke zoons en dochters zonder te werken een leven konden leiden van weelde en genot. Maar zij waren er zich niet van bewust dat de vaders of grootvaders dezer luxe-spruiten door hun hard werken soms honderden en duizenden arbeidersgezinnen arbeid verschaften en brood. Maar in zooverre zal men hun in werkelijkheid moeten toegeven, dat het niet erg duidelijk is, waarom de deugden der ouders zooveel voordeel vermogen te geven aan hun kinderen, tenzij men geloovig genoeg is om aan te nemen, dat de deugden even goed als de misdaden der ouders tot in het zevende geslacht vergolden behooren te worden.

Meer en meer zien wij nu de arbeidersklasse-ideeën ook in de litteratuur verschijnen. De eerste schrijver, die de arbeiders als klasse plaatst tegenover de andere burgers is William Thompson in zijn „Inquiry into the Principles of Wealth most conducive to human happiness". (1824).

Men wil het kapitalisme uit onze maatschappij verwijderen. Wat beteekent dit? Niet, dat men zou willen afzien van de groot-productie, want men weet al te goed, dat dit een duizendjarig terugtreden zou zijn op de afgelegde evolutiebaan. Onder het kapitalisme of de kapitalistische inrichting onzer maatschappij verstaat men die sociale organisatie, waarin de particuliere ondernemers vrij beschikken kunnen over de productiemiddelen en den aard van de productie, terwijl de arbeiders in hunne ondernemingen in loondienst werken zonder medezeggingschap.

De tegenstanders van dit kapitalisme willen de productie en ook de distributie van het geproduceerde rechtvaardiger organiseeren, door deze te brengen onder het bestuur van grootere of kleinere gemeenschappen. Louis Blanc is de eerste, die meer speciaal den staat oproept om die taak op zich te nemen.

Men meent, dat onder zulk een régime de vernietigende concurrentiestrijd zal ophouden. Dan zal er geproduceerd worden, wat goed is en niet meer, zooals nu, datgene, wat het goedkoopst is en er toch op het eerste gezicht zoo aanlokkelijk mogelijk uitziet.

Wij zien verschillende socialistische stelsels opkomen, die alle hun aanhangers vinden en alle ten doel hebben de groote massa een rechtvaardiger aandeel te geven in het maatschappelijk verkregen product. Voorloopig is het nog niet speciaal de arbeidersklasse, den vierden stand, dien men helpen wil.

De Fransche revolutie van 1789 had de leer van het natuurrecht tot werkelijkheid willen brengen, dat leerde, dat de menschen rechtens gelijk, gelijk geboren en van nature goed zijn en dat zij ook in de maatschappij vrij en in juridischen zin gelijk behooren te wezen. De samenleving is er om de menschen gelukkig te maken.

Deze omwenteling had weliswaar de politieke vrijheid en gelijkheid een schrede nader tot het ideaal gebracht, maar de economische vrijheid en gelijkheid was nog op verre na niet bereikt, zooals wij gezien hebben. Integendeel, de vrijheid gaf juist de gelegenheid tot het scheppen van een moderne ongelijkheid.

Dat de revoluties van 1789, 1793, de Juli-revolutie van 1830 en de Februari-omwenteling van 1848 geen arbeiders-, maar burgerlijke revoluties waren, is duidelijk aangetoond door Werner Sombart in zijn „Sozialismus und soziale Bewegung". De arbeiders, de proletariërs als zoodanig, waren er wel bij betrokken, om de rechten der bourgeoisie gelijkwaardig te maken met die van adel en kerkelijke grootheden, doch echte proletariërswetgeving hebben zij niet teweeggebracht.

Zoo werd juist 17 Juni 1791 de coalitie van arbeiders in Frankrijk verboden. Weliswaar ook de coalitie der ondernemers, alles uit vrees dat de oude afgeschafte gilden weer uit de asch zouden verrijzen, maar de coalitie van arbeiders was door dit verbod in werkelijkheid alleen onmogelijk geworden, daar de patroons nog gemakkelijk konden samenkomen, omdat niemand de bijeenkomsten van die enkelen behoefde op te merken.

Zoo verleende de constitutie van 1791 het kiesrecht alleen aan belastingbetalers en de constitutie van 1793 verklaarde als „Droits de l'Homme", art 2 : Egalité, Liberté, Sureté et Propriété. Privaat eigendomsrecht dus, wat zeker geen socialistische eisch mag genoemd worden, waar het socialisme in principe geen heilig particulier bezit erkent, maar alleen gemeenschappelijk eigendom wil behouden.

Eerst de Februarirevolutie van 1848 bracht een werkelijke echte arbeiderseisch naar voren, nl. het recht op arbeid voor degenen, die willen werken.

Wij zullen nu een overzicht 1) moetèn geven over de socialistische ideeën, die in den loop der tijden gepredikt zijn waarbij wij kunnen beginnen met op te merken, dat terwijl de schrijvers vroeger steeds onderscheid meenden te moeten maken tusschen

---

1) Men zie vooral de werken van Mr. H. P. G. Quack, die tot de beste op dit gebied behooren en waaraan wij veel ontleenden voor het volgend overzicht, voornamelijk diens „de Socialisten". Verder de artikelen: Sozialdemokratie, Sozialismus und Soziale Bewegung in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

Zie ook Prof. H. Herkner: Die Arbeiterfrage. In den laatsten druk van 1916 vindt men de nieuwste litteratuur aangegeven.

Communisme en Socialisme, dit gedurende de laatste vijf en twintig jaren steeds minder en minder het geval is geweest, zoodat wij mogen zeggen dat de wetenschap beide begrippen als congruent is gaan beschouwen en al die stelsels socialistisch of Communistisch noemt, welke het privaat eigendomsrecht willen afschaffen of omvormen tot eigendomsrecht van grootere of kleinere gemeenschapsgroepen.

Communistische denkbeelden zijn al van de oudste tijden af verkondigd. De groote Grieksche philosoof Plato (429-347 v. Chr.) wilde het gemeenschappelijk, communistisch bezit reeds in zijn „Republiek", doch niet voor de arbeiders en middenstanders, maar voor de regeerende machthebbers, voor de aristocratie, opdat zij bij hun regeeringsbezigheden niet zouden worden afgeleid door particuliere huishoudelijke zorgen. Daarom vond hij, dat de klassen der philosofen en militairen geen bijzondere gezinnen moesten vormen, maar communistische gemeenschappen, waar om dezelfde redenen ook communistisch bezit van vrouwen zou heerschen.

Trouwens. in de Grieksche stadstaten 1) was de gedachte dat iedere burger in de eerste plaats behoort aan den staat en eerst dan aan zijn gezin, niet zoo vreemd. Men denke slechts aan de wetgeving van Lycurgus in Sparta. Individuëele vrijheid kende men daar niet. De burger was in alles volkomen onderworpen aan den staat en behoorde met lichaam en bezittingen aan de staatsgemeenschap.

Aristoteles (384-322 v. Chr.), Plato's groote leerling, wilde van dit communisme niets weten en ook op de praktische Romeinen kon het geen vat krijgen. Wel probeerden de volkstribunen de broeders Tiberius en Gajus Gracchus, toen Rome het toppunt van zijn macht en bloei had bereikt, omstreeks 135 v. Chr. om de groote landgoederen, de latifundia, die langzamerhand ontstaan waren, aan den staat terug te brengen en deze in kleine gedeelten aan de Romeinsche burgers of

1) Zie : Fustel de Coulanges : La Cité antique, 23me éd. pag. 265 : „La cité avait été fondée sur une religion et constitueé comme une église. De là sa force, de là aussi son omnipotence et l'empire absolu qu'elle exerçait sur ses membres.

Italiaansche bondgenooten in erfpacht te geven, maar Tiberius Gracchus werd vermoord en zijn broeder pleegde zelfmoord en hun plannen werden verijdeld.

Meer invloed van communistische ideeën merken wij op bij enkele Joodsche secten, bij wie het mozaïsche gebod van naastenliefde (Mozes III 19, 18) het middelpunt vormt van hun zedeleer. De Joden moesten ook den vreemdeling als hun naaste beschouwen en als zoodanig behandelen (Mozes III 19, 33-34).

Vooral de *Esseeërs* leidden een streng godsdienstig en ascetisch leven in Palestina. Bij hen bestond *communisme bij het verbruik*, maar niet bij het bezit van productiemiddelen. Ieder deed zijn werk als landbouwer, veefokker, bijenhouder of handswerkman en het loon kwam in een algemeene kas en werd gemeenschappelijk verteerd aan den genootschappelijken disch.

Ook *Jezus* verkondigde zijn leer in den geest der Esseeërs : „Vergaart u geen schatten op aarde, waar de mot ze verteert en de roest ze verderft, maar vergadert u schatten in den hemel".

Na den dood van Jezus werden onder de armen van Judæa, waar zijn prediking het eerst ingang had gevonden, christelijke communistische gemeenten gesticht. Zij worden ons geschetst in de Handelingen der Apostelen 2, 44-46 : „En allen, die geloofden, waren bijeen en hadden alle dingen gemeen en zij verkochten hunne goederen en have en verdeelden dezelve aan allen, naardat elk van noode had."

Ook hier zien wij dus een gemeenschappelijk gebruik, maar geen communisme van productiemiddelen. Doch zeer spoedig hield ook dit op en werd veranderd in een meer zuiver praktische armenverzorging.

In de middeleeuwen droeg het communisme een religieus karakter en werd ook onder de communistisch gezinde secten niet zoozeer aan een genootschappelijke productie als wel aan een gemeenschappelijk verbruik gedacht. In de kloosters kwam dit ideaal tot praktische uitvoering.

Overigens had de Kerk de leer van Jezus, wat betreft de

prediking van armoede en eenvoud geheel vergeten. Prelaten, bisschoppen en andere kerkelijke grooten leidden vaak een leven van de uiterste weelde en buitensporigste genietingen.

Zooals wij vroeger 1) gezien hebben, zocht de Kerk, die eerst het ideale natuurrecht vond in de woorden van de Bergrede uit de Evangeliën, zich na paus Gregorius den Grooten en later Thomas van Aquino te verzoenen met de toestanden, zooals die nu eenmaal onder de menschen geworden waren, met hun ongelijkheid in macht en onderdrukking van de zwakken.

Reeds in de elfde en twaalfde eeuw echter komen verschillende Christelijke, meer revolutionnair gezinde secten daartegen in opstand. Zij wilden weer een volkomen kuisch en ingetogen leven ingevoerd zien en ook het communisme. Maar te vuur en te zwaard werden deze secten door de kerkelijke en wereldlijke machthebbers vervolgd en zooveel mogelijk uitgeroeid.

Ook kwamen in de middeleeuwen en tegen den tijd der Hervorming veel opstanden voor van de arme onderdrukte boeren tegen hun tyrannen en ook die haalden hun socialistische ideeën uit de Evangeliën.

Zoo in 1144 de opstanden der Ditmarsische boeren, die hun in 1227 de vrijheid deed verwerven. Zoo de Kennemer opstand in 1268, waarbij de boeren, die met communistische idealen bezield waren, Utrecht binnen vielen. Zoo ook de Jacquerie in Frankrijk, die 28 Mei 1358 begon en de opstanden onder Wat Tyler in Engeland van 1381. Bij deze laatste hadden zich niet alleen de boeren, maar ook de arme stedelijke groepen aangesloten. Zij verkondigden de gelijkheid van alle menschen. Wel werden kasteelen verwoest, maar niet één enkele kostbaarheid werd er gestolen. De jonge koning Richard II, 14 jaren oud, stond tegenover hen, toen zij Londen binnenrukten.

Zij eischten amnestie en afschaffing der lijfeigenschap. De koning stond het toe, waarop zij den volgenden dag terugkwamen met andere verlangens, w.o. vrije jacht en visscherij

1) Zie blz. 37.

voor de armen in bosschen en parken, omdat volgens hen alles gemeenschappelijk behoorde te zijn. De koning, deze nieuwe eischen hoorende, reed op de menigte toe en riep : „Wat Tyler is een verrader, ik ben uw koning" en de menigte trok af. De leiders van het oproer werden gedood.

Al niet beter ging het in de bekende Duitsche boerenoorlogen van 1525 in Schwaben, Thüringen en Frankenland, die in bloed werden gesmoord. En toen, ten einde raad, de arme boeren zich tot Luther wendden om steun, tot Luther, die toch door zijn arbeid den drang naar gewetensvrijheid had wakker geroepen, kregen zij van hem nul op het request, want ook hij had zich vastgeklampt aan de partij van de vorsten, graven en baronnen en het was mede hij, die den raad gaf om de opstandelingen te vernietigen.

Later zien wij wederom de communistische idealen verkondigen, zoo b.v. door de Wederdoopers, die zich, na aan allerlei vervolgingen te hebben blootgestaan, in 1536 in Moravië vestigden, waar zij zich wisten te handhaven tot 1620, toen de slag aan den Witten Berg ze verdreef.

In Zeist wonen nu nog nakomelingen dezer Moravische broeders.

In Münster hadden bij de verkiezingen voor den gemeenteraad op 21 Februari 1534 de wederdoopers de meerderheid. De Lutherschen werden door hen uit de stad verdreven en gedurende korten tijd werd er een gedeeltelijk communisme ingevoerd. Op straffe des doods werd bevolen, dat ieder zijn goud, zilver, sieraden en geld op de kanselarij moest brengen tot algemeen gebruik. Voor spijs en drank werd op kosten van de gemeenschappelijke kas gezorgd. Men meende in gemoede te handelen geheel volgens de voorschriften van geweten, plicht en godsdienst. De stad werd belegerd en honger en ellende waren daarvan het gevolg. Op 24 Juni 1535 viel de stad door verraad.

Doch ook hiermede was het verschijnsel van het religieus socialisme nog niet geëindigd. De true Levellers, die in 1649 in Surrey, een graafschap bij Londen, optraden, meenden door God te zijn gezonden. Zij noodigden ieder uit om met

hen onbebouwde gronden te bewerken en beloofden ieder die aan hun roepstem gehoor gaf, eten, drinken en kleeding. Zij werden door Cromwell's ijzeren vuist verpletterd.

In ons land wilden de Labadisten de eerste Christengemeente in het leven terugroepen. Men was bij ons daarvan niet gediend en zij werden uit Middelburg, Veere, Amsterdam en ook uit vele Duitsche plaatsen verdreven, totdat zij van 1675 tot in de eerste jaren der achttiende eeuw een rustige verblijfplaats vonden, en als in een huisgezin leefden in het Friesche plaatsje Wiewerd op het kasteel Thetingestate van de freules van Sommelsdijk.

Ook nog in onzen tijd heeft het moderne Christen-Socialisme, begonnen in Engeland omstreeks 1847 door de bekwame en eerbiedwaardige leiders Maurice en Kingsley, in alle landen veel invloed. Zij wilden weer de Bergrede uit het Evangelie tot richtsnoer nemen bij de vervorming onzer maatschappij. En op dien grondslag rust de ook in ons land bestaande, 13 Juli 1907 hier opgerichte, Bond van Christen-Socialisten als politieke partij, onder leiding van den heer J. W. Kruyt, Utrecht, die als art. 1 van zijn beginselverklaring uitspreekt, dat hij de Gemeenschap is van hen, die van zins en willens zijn te leven uit het beginsel der eeuwige goddelijke liefde, gelijk dit ten volle in Jezus Christus openbaar is.

Hoewel het belang van een onderzoek naar het parallelisme tusschen godsdienst en socialisme 1) niet te ontkennen is, kunnen wij hierop helaas niet dieper ingaan. Wij moeten ons bezig houden met de socialistische leerstellingen, die in het leven traden zonder bevruchting van de religieuze dogma's, als kinderen dus van de vrije gedachte en de maatschappelijke toestanden.

In het begin van de 16de eeuw waren het twee groote machtige stroomingen, die ongeveer gelijktijdig het gemoeds- en het intellectueele leven van Europa opfrischten, nl. de Hervorming en de Renaissance.

---

1) Zie: Dr. Ludo M. Hartmann: Christentum und Sozialismus. (3de druk 1916.)

De renaissance ontstond, doordat uit het stof der eeuwen de oude parelen der klassieke kunst en wetenschap van Griekenland en Rome werden opgedolven. Men zag in, dat niet het bovenaardsche geloof alleen bij machte is ons de waarheid te doen kennen, maar dat, evenals dit bij die ouden gebeurde, de bestudeering van den mensch met al zijn slechte en goede eigenschappen daarvoor noodig is. De humanisten keken niet meer alleen naar de gemeenschap der uitverkorenen, de kerk, maar ook naar den aardschen staat en de ondermaansche behoeften en verlangens.

Deze nieuwe geestesrichting deed o.a. geboren worden den Europeeschen Staatsroman, zooals wij dien ook al ongeveer bij den Griekschen philosoof Plato met zijn „Politeia" hebben leeren kennen.

De eerste en beroemdste is de „*Utopia*" van *Sir Thomas More* van 1517. Hij denkt niet meer aan de Bergrede om zijn plannen te rechtvaardigen, maar zijn „Utopia" is opgebouwd door verstandelijke redeneering.

Daar in Utopia zijn alle goederen gemeenschappelijk. Iedere tien jaren wisselen de Utopiërs van huizen en tuinen. Er heerscht algemeene arbeidsplicht gedurende zes uren per dag en de staat regelt de geheele productie, terwijl ieder beloond wordt naar behoefte.

De bekendste van de staatsromans zijn verder: „Oceana" van James Harrington (1656); „Zonnestaat" (Civitas Solis) van Thomas Campanella (1620); „L'Histoire des Sevarambes" van Vairaisse d'Allais (1677-9); „Voyage en Icarie" van Cobet (1840); „Looking backward" van Bellamy (1888).

Bij deze staatsromans verkeert men in het onzekere, of de schrijvers willen geven werkelijk uitvoerbare plannen dan wel onbereikbare, zij het, mooie idealen. Tegen het midden van de zeventiende eeuw wordt dit anders; men begint nu niet meer in den vorm van romans, doch door middel van wetenschappelijk ingekleede geschriften met plannen en stelsels voor den dag te komen, die men meent in de praktijk te kunnen toepassen en ook daarop berekend zijn.

Zij gaan alle uit van de leer van het natuurrecht, volgens

hetwelk allen dezelfde aanspraken kunnen doen gelden op de aardsche goederen en ieder mensch verplicht is, zich te richten naar de leer : behandel uwen evenmensch, zooals gij door hem wilt behandeld worden.

Aldus ontplooien zich de natuurrechtelijke leerstukken, die volgens de opvattingen van dien tijd als onbewegelijke en reine Platonische ideeën zich verheffen boven het aardsche rechtsleven, dat zich naar hen als ideaal heeft te richten, bij de socialisten tot revolutionnaire fantasieën. Zonder zich te storen aan feiten of historie zoeken de socialistische schrijvers in het natuurrecht op dichterlijke wijze hun gedachten door de van ouds gevestigde stellingen te weven om een, naar zij hopen vast richtsnoer voor de hervorming van het positieve recht en de maatschappij, te kunnen aangeven.

Een van de eersten, die wij hier noemen moeten is Plokhoy van Zierikzee, die volgens zijn in 1659 verschenen „A way propounded to make the poor and other Nations happy" coöperatieve huishoudingen wilde vormen, waarbij ieder wel zijn eigendom behield, maar die, doordat er alles coöperatief zou worden ingekocht, toch het leven veel goedkooper zouden maken. Ieder zou er het werk te doen krijgen waarvoor hij het meest geschikt was of dat hem het meest zou aantrekken.

Dit geschrift is waarschijnlijk bekend geweest aan *John Bellers*, die beroemd is geworden door zijn werk „Proposals for raising a Colledge of Industry of all useful Trades and Husbandry", (1696). Dezen roem verwierf hij wel niet bij zijn leven, maar eerst, nadat Robert Owen in Bellers' ideeën veel van zijn eigen plannen terugvond en nog weer later, toen Karl Marx in zijn „Kapital" Bellers prees als een schrijver van buitengewone beteekenis in de geschiedenis der socialistische litteratuur.

Bellers wilde vereenigingen vormen van arbeiders, ieder van ongeveer 300 personen, die zich als kolonies op een groote landhoeve zouden vestigen. Het kapitaal zou gemeenschappelijk zijn en de inkomsten zouden aan ieder jaarlijks uitgedeeld worden. Volgens hem moet de arbeid en niet het geld als waardemeter van alle goederen gelden.

Vooral in Frankrijk zien we schrijvers van beteekenis optreden met hun communistische ideeën.

Jean Meslier is daar een van de eersten, (1664-1729). Zijn werk „Le Testament de Jean Meslier" werd bij zijn dood gevonden, ging eerst als manuscript van hand tot hand en is later gedrukt. Volgens hem zijn alle adellijke heeren en schijnbaar schoone jonkvrouwen te beschouwen als duivels en duivelinnen, die de boeren knevelen en niets anders doen dan leven van het sloven en zwoegen van anderen. Van al die parasieten, die zelf niet werken, wil hij niets weten.

Alle goederen moeten gemeenschappelijk zijn. De particuliere toeëigening is de bron van alle maatschappelijke kwaad, volgens hem.

Verder moeten wij Morelly moemen, die zich door zijn „Code de la Nature" (1755) groote bekendheid verwierf. Bestond er, zegt hij, geen persoonlijk eigendom, dan zou de aarde een welvoorzienen disch vormen voor alle arbeidende menschenkinderen. Iedere burger moet volgens hem een staatspersoon worden, gevoed, onderhouden en aan 't werk gezet ten voordeele en ten koste van het algemeen.

De *Abbé de Mably* (1709-1785), een broer van den bekenden economist Abbé de Condillac, viel in zijn in 1768 verschenen „Doutes sur l'Ordre naturel et essentiel des Sociétés politiques" voornamelijk de physiocraten aan. Volgens hen was het eigendomsrecht een der eerste grondrechten van het natuurrecht, terwijl de Mably communistisch bezit van grond en goederen wenscht. De opvoeding moet volgens hem een staatsopvoeding worden, zooals Lycurgus die in oude tijden in Sparta heeft doorgevoerd. Ook het stelsel van laisser aller, laisser passer van de physiocraten kan natuurlijk Mably's goedkeuring in de verste verte niet wegdragen.

Het kan niemand verwonderen, dat speciaal de Fransche revolutie communistische theorieën naar voren bracht, waarbij men uit de stelling van het natuurrecht deduceerende, dat de menschen oorspronkelijk gelijke rechten hadden, tot de

conclusie kwam, dat zij die ook in de maatschappij en in den staat moesten behouden. Het privaatbezit, waardoor dit heilige recht der gelijkheid wordt aangetast, verdwijne! Particulier eigendom werd in zijn wezen verklaard te zijn het gevolg van roof en geweld, niet van op het recht steunende of daardoor gesanctionneerde handelingen.

Bekend is de samenzwering van *Baboeuf*, die gesmeed werd in 1796 toen de Fransche revolutie eigenlijk al was afgeloopen.

Baboeuf en zijn partijgenooten, waaronder *Darthé* en *Buonarotti*, wilden gelijkheid voor allen, arbeidsplicht voor ieder, die werken kan, met een wettelijk geregelden arbeidstijd. De productie wilden zij geleid zien door gekozen vertegenwoordigers van het geheele volk, terwijl de verdeeling van het product naar behoefte zou geschieden. Onaangename arbeid zou om beurten aan allen toegewezen worden.

Zij wilden een nationale goederengemeenschap oprichten, waarin alle staatseigendom moest worden ingebracht, verder alle vermogen van de vijanden der volkszaak en alle landgoederen van die eigenaars, die hunne gronden niet behoorlijk bebouwden. Overigens zou iedere Franschman vrijwillig tot de nationale goederengemeenschap kunnen toetreden en zij dachten, dat door de afschaffing van het erfrecht op den duur de gemeenschap eigenares zou worden van alle bezittingen.

Op 10 Mei 1796 zouden alle samenzweerders bij elkaar komen om den dag van den opstand te bepalen, doch door verraad was hun samenkomst bekend geworden en de leiders werden gevangen genomen. Baboeuf en Darthé werden ter dood veroordeeld.

Even ongelukkig liepen de socialistische bewegingen van 1830-1848 af.

In den bond van Baboeuf kwamen arbeiders nog slechts sporadisch voor, maar van nu af aan nemen deze meer werkzaam deel aan de bewegingen.

De „Société des Amis du Peuple" in Parijs eindigde na een groot oproer in 1832, doordat de kern ervan in het klooster St. Méry werd gedrongen en daar met kartetsen gedood. De overlevenden richtten den geheimen bond van de „Société des

Droits de l'Homme" op, waarvan er in 1834 twee duizend werden gevangen genomen. Daarna werd er een nieuwe vereeniging opgericht, de „Société des Familles", met *Blanqui* en *Barbès* als leiders op een communistisch programma. Ook hiervan kreeg de politie al spoedig de lucht en in 1835 werden de leiders gevangen genomen.

Dadelijk werd er wederom een nieuwe bond opgericht, de „Société des Saisons", met het volgende programma : Het volk, d.w.z. de arbeidende massa roept alle goederen door haar werk te voorschijn en heeft daarom ook recht op het geheele product. Wie niet arbeidt behoort ook niets te bezitten.

Ook de Blanquiïstische taktiek had geen succes, toen zij op het h.i. juiste moment plotseling door een moedig uitgevoerd oproer de regeering krachteloos wilde maken en het volk oproepen tot het stichten eener communistische republiek.

Even weinig succes had de *Chartistenbeweging* in Engeland, eigenlijk de eerste zuivere arbeidersbeweging in Europa. Deze Chartisten wilden het algemeen kiesrecht veroveren, niet ter wille van dit recht zelve, maar teneinde daardoor de macht te verkrijgen, om de sociale toestanden door de wetgeving te veranderen. Een vereeniging van werklieden te Londen : „The working men's Association" maakte hiervoor in 1837, na overleg met eenige radicalen, het programma op. Dit zoogenaamde volks-charter, dat hunne eischen bevatte, verlangde :1o algemeen kiesrecht voor de mannen, 2o jaarlijksche aftreding van het Lagerhuis, 3o geheime stemming, 4o afschaffing van den eisch van een bepaald vermogen of inkomen voor den verkozene, 5o schadeloosstelling voor de parlementsleden, 6o indeeling van den staat in gelijke kiesdistricten.

Mocht het parlement weigeren de zes eischen van het volkscharter in te willigen, dan zou de algemeene werkstaking worden geproclameerd. Op 12 Juli 1839 werd werkelijk het voorstel in het parlement verworpen, voornamelijk omdat Macaulay en vele anderen het algemeen kiesrecht vreesden.

Hevige oproeren braken daarop uit in Birmingham en andere fabrieksteden, waar de loonen werkelijk bijzonder laag waren. Immers ongeveer drie gulden per week was toen

in de fabrieksdistricten het gemiddelde loon voor een volwassen arbeider.

Het eenige resultaat van deze oproeren was intusschen, dat de hoofden der chartistenbeweging gevangen genomen en al hun meetings verboden werden.

Hoewel de bond formeel steviger gemaakt werd, toen in 1840 „The National Charter Assocation of Great Britain" opgericht werd, toch konden geen groote resultaten worden bereikt. Wel kwam het nog tot nieuwe oproeren en meetings in 1848, toen de Fransche Februari-revolutie in Engeland bekend werd, maar het parlement ontwierp een wet, waarbij het voeren van oproerige taal op bijeenkomsten tot landverraad werd verklaard en gestraft met deportatie. Tegen de gevestigde staatsmacht kon men niet op en in 1851 verliep de geheele beweging.

Al deze complotten en conspiratiën hadden dus maar weinig verbeteringen voor de arbeidende klasse als zoodanig gebracht.

De communistische stelsels van vóór de Fransche revolutie konden geen grooter succes hebben omdat het aantal aanhangers altijd maar gering was wegens de groote moeilijkheid zich te vereenigen, waar dit in het geheim moest gebeuren en de regeering door middel van de strengste strafbedreigingen en een niets ontziende censuur op brieven en geschriften, ja zelfs op mondelinge uitingen in vrienden- en familiekring hen tegenwerkte. Daarbij kwamen in dien tijd echte groot-bedrijven nog slechts sporadisch voor, zoodat van een zich één voelen van uitgebreide arbeidersmassa's geen sprake kon zijn.

Van veel grooter beteekenis waren de socialistische stelsels, zooals deze in het begin van de 19de eeuw door St. Simon, Fourier en Robert Owen werden verkondigd. Deze drie mannen noemt men wel de drie groote utopisten. Utopisten, omdat zij geloofden, dat hunne ideeën zouden zegevieren zonder politieke machtsmiddelen, zonder revolutiën, oproeren en werkstakingen, uitsluitend door de kracht van hun argumenten. Zij vertrouwden erop de maatschappij tot aanhangster hunner ideeën te kunnen maken door de verbetering van het mensche-

lijk verstand, gemoed en gevoelsleven, dus door opvoeding en overtuiging.

In elk geval zijn het mannen geweest van groote beteekenis en zijn hun dogma's zeer belangrijk, waarom wij de leer van ieder van hen dan ook iets uitvoeriger zullen bespreken dan die der vroegere socialisten.

De Graaf Henri de Saint-Simon 1) (1760-1825).

Deze had een avontuurlijke loopbaan, was officier in Frankrijk, strijder onder Washington in Amerika en diplomatiek agent in ons land. Door de Fransche revolutie verloor hij zijn geheele vermogen.

Hij was een der eersten, die het noodzakelijke, het door de omstandigheden bepaalde, van iedere geschiedenisperiode inzag en die den tegenwoordigen toestand beschouwde als een overgangstijdperk naar een betere maatschappij waarin het welzijn van allen zou verwezenlijkt worden.

Van genialen blik getuigt zijn indeeling van de geschiedenis in organische en critische perioden. De eerste onderscheiden zich door kalmte, door het algemeen heerschen van dezelfde opvattingen, gevoelens, politieke en godsdienstige ideeën. De critische perioden daarentegen zijn tijden van opleving van nieuwe geestelijke stroomingen, tijden van gisting en hervorming, welke zoolang de organische periodiek zullen opvolgen tot eenmaal de toestand van eeuwige stabiliteit zal zijn aangebroken met de heerschappij van de besten der menschen.

Door deze geschiedenisphilosofie heeft de St. Simon grooten invloed gehad op zijn leerling Auguste Comte, den stichter van de wetenschap der sociologie en op de latere socialisten en eveneens op de Historische school der Economie. Vooral door

1) Zie vooral: Gide en Rist: Histoire des Doctrines économiques, Friedrich Muckle : Henri de Saint-Simon,
Weil : Saint-Simon et son Oeuvre.

zijn leer, dat alle menschelijke instellingen en rechtsopvattingen, zooals b.v. het eigendomsrecht, niet absoluut geldig zijn voor alle tijden en omstandigheden, maar moeten opgevat worden als historische verschijnselen, in den bestaanden vorm, geldend alleen voor bepaalde tijden en groepen.

Beroemd is geworden de „Parabel van Saint-Simon", zooals deze door zijn volgelingen genoemd is. Als Frankrijk eens plotseling een aantal van zijn beste natuurkundigen en andere geleerden, handelaars, industriëelen, bankiers of landbouwers zoude verliezen, dan zou het daardoor plotseling afdalen van de machtige plaats, die het nu in de wereld inneemt. Verloor Frankrijk daarentegen honderdduizend van zijn voornaamste ambtenaren, edellieden, waarbij den koning, de prinsen, bisschoppen, aartsbisschoppen, officieren etc., het land zoude daarvan nauwelijks werkelijke schade ondervinden, hoezeer ook ons gemoed er door getroffen zou worden.

De werkelijke waarde onzer samenleving berust niet op die schitterende nietswaardige dragers van hooge titulaturen, maar op de werkers, op de industriëelen en werkzame geleerden. Daarom wil hij ook de heerschappij der werkers. Werkers zijn noodig, maar de klassen der geestelijken, der nietsdoende burgers en van den adel zijn volkomen overbodig.

Hij wenscht geen volkomen gelijkheid, welke onder menschen onmogelijk is. Iemands plaats in de maatschappij moet worden bepaald door de capaciteiten, welke hij bezit en de belooning, die hij geniet, behoort daarmede in overeenstemming te zijn. *Zijn devies luidt: „A chacun selon sa capacité et à chaque capacité selon ses oeuvres."* Als één dier belooning eischende diensten beschouwt hij o.a. ook het beschikbaar stellen van kapitaal.

Het geheele land wil Saint-Simon beheerd zien door een industriëele keurbende. Hij stelt zich voor Frankrijk te maken tot één groote werkplaats, waarin de regeering zich niet meer behoeft bezig te houden met het in bedwang houden der onderdanen, doch waar zij regelen geven kan , om de productie tot de grootste capaciteit op te voeren, met het doel om de grootst mogelijke welvaart te verspreiden.

De uitvoerende macht zal volgens hem dienen te berusten bij een kleine Kamer van afgevaardigden, bestaande uit de beste kooplieden, fabrikanten en landbouwers, terwijl hij tevens voorstelt om twee wetgevende lichamen in te voeren, één bestaande uit geleerden en één uit kunstenaars, ingenieurs en industriëelen. Van afschaffing van privaat bezit was bij hem nog geen sprake. Integendeel, zooals wij zagen; want, hij wil ook de kapitalisten beloonen, niet alleen voor hun arbeid, maar tevens voor het disponibel stellen van hun kapitaal.

Door zijn leerlingen en volgelingen, de Saint-Simonisten, waaronder beroemde mannen als Bazard, Enfantin, Rodrigues, Auguste Comte, Michel Chevalier, werd zijn leer voorgesteld en gepredikt als een verlossing brengend Evangelie met kerkelijke bijeenkomsten, priesters etc. Hij zelf noemde zijn leer „Le nouveau Christianisme", een titel, dien hij tevens gaf aan zijn in 1825 verschenen werk. Zijn overige meest belangrijke boeken zijn: „L'Industrie" (1818), „L'Organisation" (1820) en „Du Système industriel" (1822).

De Saint-Simonisten wilden de exploitatie tegengaan van de werkers door de luiaards, zooals zij de kapitalisten en landeigenaars noemden en gingen hierin dus verder dan hun leermeester zelf. Zij beschouwden het als een volkomen verkeerd stelsel, dat het kapitaal door erfenis in handen komt van degenen, die toevallig kinderen zijn van welvarende ouders, in plaats van te komen aan diegenen, die dit het best kunnen aanwenden. Een van de punten van hun program is dan ook staatserfrecht, opdat de staat de kapitaalgoederen beschikbaar kan stellen voor de meest geschikte elementen, die beloond moeten worden naar gelang hunner dienstprestaties. Ook zij willen geen volkomen economische gelijkheid, maar nivelleering van de kansen bij het begin van ieders loopbaan, opdat elkeen in het praktische leven kan toonen, wat hij waard is.

Ver af staan zij dus van de oudere stelsels van communisme, die een belooning naar behoefte, niet naar verdienste eischen. De Saint-Simonisten meenen niet, zooals later Marx, een revolutie noodig te hebben om hunne ideeën te verwezenlijken. Zij gelooven algemeen het verlangen naar de verwezenlijking

van hun ideaal te kunnen opwekken, door de heilige overtuiging van hun goed recht ingang te doen vinden. Dit vertrouwen op ideeën en verlangens voor het tot stand brengen van de omwenteling der grondslagen onzer samenleving stempelt de Saint-Simonisten tot idealisten, utopisten.

Charles Fourier (1772-1837).

Ook hij is geen aanhanger van de idee der gelijkheid. Men moet in de maatschappij, wil men deze tot bloei brengen, juist iederen persoon in staat stellen om zijn individualiteit ten volle te ontplooien en iedereen zooveel mogelijk dien werkkring geven, die het meest met zijn ambitiën strookt en waarvoor hij het beste geschikt is. Dan zal het werken niet een last zijn, zooals nu gewoonlijk het geval is, maar een lust.

Fourier wil de menschheid verdeelen in phalanxen, gemeenten van circa 1500 personen, die coöperatief wonen, produceeren en consumeeren. Ieder verricht den arbeid, waarin hij het meest genoegen vindt en die daardoor duizendvoudige vruchten zal dragen. Het gemeenschappelijk verworven inkomen wordt verdeeld naar gelang van den verrichten arbeid of van het talent van den werker of van het aangewende kapitaal van den bezitter, dus niét naar gelang der behoefte.

Iedere phalanx beschikt over een phalanstère, een groot paleis, voldoende voor de geheele gemeenschap, met salons, eetkamers, leeszalen, speelzalen etc., alle ingedeeld in 5 klassen voor de betalende en één voor de gratis inwonende gasten. Eten etc. doen dus de bewoners genootschappelijk, behalve diegenen, die er prijs op stellen op eigen kamers te worden bediend.

Zoo schept de phalanx het gemeenschappelijk milieu, waarin noodzakelijkerwijs gevoelens van saamhoorigheid bij de menschen zullen opkomen.

Zoo'n phalanx van 1500 menschen vormt een coöperatieve

consumptievereeniging, waar alles veel goedkooper kan verkregen worden dan in de particuliere huishouding. Men kan inrichtingen voor centrale verwarming aanleggen, terwijl er anders voor zooveel personen zeker wel een paar honderd kachels noodig zouden zijn. Zoo kan er door coöperatief bakken, koken etc. voor de geheele groep sterk in de uitgaven gespaard worden. Bovendien zou zij ook een productieve coöperatie vormen, daar 400 hectaren grond rondom iedere phalanstère gelegenheid geven voor landbouw- en industriëele installaties. Alles, wat men noodig heeft, wordt binnen de phalanx voortgebracht. Ruil vindt slechts plaats ten opzichte van overtollige producten, die geen voldoenden afzet vinden en dan tegen die artikelen, die binnen de phalanx niet geproduceerd kunnen worden en toch noodig zijn.

Ieder toetredend lid kan zijn bezit behouden, doch is verplicht daarvoor aandeelen te nemen in het phalanstère kapitaal. Het dividend wil Fourier als volgt verdeelen: $^4/_{12}$ aan het kapitaal, $^5/_{12}$ aan den arbeid, $^3/_{12}$ aan de leiders, die gekozen worden uit de meest geschikten.

Daar ieder aandeelhouder is, heeft hij er belang bij de onderneming te doen slagen en zoodoende wordt het werk aantrekkelijker en productiever. Het werken in een phalanstère moet een genoegen zijn. Den tuinarbeid acht Fourier de hoofdbezigheid, maar ieder werkt samen in die groep of serie, waarin hij door zijn gaven en neigingen het beste past.

Fourier's leuze: „ieder burger heeft recht op arbeid" zou later nog krachtiger worden gepropageerd, vooral tegen en gedurende de Februarirevolutie van 1848 en zij verkreeg toen zelfs een wettelijke, zij het slechts kortstondige, sanctie.

De voornaamste werken van Fourier zijn: „Théorie des quatre Mouvements et des Destinées générales" (1808), „Le nouveau Monde industriel et sociétaire" (1829).

Zijn leerling *Victor Considérant* gaf in de „Doctrine sociale" (1834-1844) de beste uiteenzetting van Fourier's leer.

Robert Owen 1) (1771-1858).

Deze philantropische industriëel werd 14 Mei 1771 te Newtown in North-Wales geboren uit een talrijk eenvoudig burgergezin. Na de dorpsschool bezocht te hebben, waar hij zóó goed leerde, dat zijn schoolmeester hem op negenjarigen leeftijd reeds als assistent bij het, toen natuurlijk nog, primitieve onderwijs gebruikte, kwam hij op tienjarigen leeftijd bij een koopman in de leer. Van dien tijd af moest hij voor eigen onderhoud zorgen, eerst als loopjongen, later in Londen als winkelbediende en eindelijk te Manchester.

De groote winsten, door de invoering van Arkwright's verbeterde spinmachine verkregen, lokten ook Owen aan. Toen hij 20 jaar was, werd hij reeds tot directeur van een der grootste spinnerijen van Manchester benoemd en hij bracht deze tot grooten bloei. Men noemde hem de denkende machine.

Daar, in het steeds rijker wordende Manchester, zag hij, dat wel de doode arbeidskrachten, de machines, goed werden verzorgd en onderhouden, maar dat men weinig aandacht schonk aan de levende, de arbeiders. Dit trof hem diep.

Op een handelsreis leerde hij de rijke fabrikantsdochter, Miss Dale, kennen, met wie hij in 1799 in het huwelijk trad. Door zijn schoonvader kreeg hij nu in 1800 het beheer over de fabrieken te New-Lanark in Schotland, welke door diens compagnons waren overgenomen. Hier wilde hij voor zijn ruim 2000 arbeiders een leider zijn, wien het niet alleen er om te doen was veel geld te verdienen, maar tevens en zelfs voornamelijk om te zorgen voor hun geestelijke en materiëele welvaart. Toen hij er kwam waren dronkenschap, spel, diefstal en ontucht aan de orde van den dag. Hij wilde dit veranderen en trachten van de arbeiderskinderen fatsoenlijke menschen te maken. Zijn vrouw verweet hem zelfs dikwijls, dat hij meer zorg besteedde aan vreemde dan aan eigen kinderen.

1) Zie : Helene Simon : „Robert Owen, sein Leben und seine Bedeutung für die Gegenwart." (1905).

Owen's vaste overtuiging was, dat de omstandigheden en de opvoeding het menschelijk karakter geheel kunnen vormen en wij zigen. Men vindt deze meening in zijn werken telkens uitgesproken. Men zie hiervoor vooral zijn in 1812 en 1813 verschenen werk „A new View of Society". Kunst, energie en wetenschap, zegt hij, hebben het in onzen tijd ver genoeg gebracht om ieder individu een gelukkige, menschwaardige positie te verzekeren, wanneer maar een goede leiding aan de productie gegeven wordt en het karakter door goede opvoeding en goed onderwijs wordt verbeterd.

De in dien tijd bij de industrie woekerende misstanden wilde hij uitroeien. Kinderen van 8 en 9 jaar werden in de fabrieken gezonden en ploeterden de lange werkdagen door, tot ze niet meer konden. Vrouwen en meisjes werden tegen een minimum-loon geëxploiteerd, zonder dat haar rusttijden gegund werden, alles, om maar goedkoope markt- en exportartikelen te kunnen produceeren. Wanneer de industrie dat alles noodzakelijk zou eischen, dan zou men haar een vloek voor een volk moeten noemen, meent Owen.

Hij bepaalde zich echter niet tot een schriftelijk protest, maar bouwde woningen voor zijn arbeiders, richtte goedkoope winkels op, schafte in zijn fabrieken arbeid voor kinderen beneden 10 jaar af, zorgde voor goed onderwijs en uitstekende opvoeding. Hij voerde voor het eerst een normaal-arbeidsdag van 10-uren in.

Doch zijn compagnons, minder philantropisch van aard dan hij, trokken hun geld uit de zaak terug en niet dan na veel moeite gelukte het Owen nieuwe geldschieters te vinden in eenige hem goedgezinde Kwakers. New-Lanark werd van dien tijd af geheel naar zijn inzichten bestuurd. Hij richtte er opvoedingsgestichten, leeszalen en bibliotheken op en hield lezingen over onderwijs etc. Daar verscheen ook zijn zooëven genoemd werk „A new View of Society".

Tusschen 1814 en 1824, toen de verhouding tusschen patroons en arbeiders in Engeland steeds slechter werd, maakte Owen eenige reizen, teneinde gegevens te verzamelen omtrent de

arbeiderstoestanden, die hij overal, waar hij kwam, allerbedroevendst vond.

Hij bracht hierover rapporten uit bij Sir Robert Peel, die hem echter niet volgen wilde in zijn vurig idealisme. Zelden zijn ministers en parlementen enthousiast en de Engelsche voelden zeer weinig voor Owen's plannen, volgens welke de maximum arbeidsduur 10½ uur zou bedragen en arbeid van kinderen beneden 10 jaar verboden zou worden.

De arbeidswet van 1819, die een verbetering zou zijn van die van 1802, en waartoe hij mede den eersten stoot had gegeven, ging lang zoo ver niet. Ten eerste had die wet alleen betrekking op de katoenspinnerijen en verder verbood deze alleen den arbeid van kinderen beneden 9 jaar, terwijl zij nog een arbeidstijd van twaalf uren toeliet voor de 9-16 jarigen. Hierbij moet men bedenken, dat dit toelaten in dien tijd gelijk stond met een dwingen tot zulk een afmartelend tobben, en moedwillig werd daarbij het instellen van bijzondere arbeidsinspecteurs vergeten, zoodat bovendien nog aan de uitvoering van de wet zoo goed als alles ontbrak.

De groote crisis, die in 1815 Engeland teisterde, schreef hij toe aan een te groote productie, waamede de consumptie geen gelijken tred kon houden, tengevolge van de werkeloosheid en de lage loonen. Eveneens aan de grilligheid der luxe en mode, die onverwacht telkens nieuwe artikelen vroegen, met versmading der oude, waarop nu eenmaal de gevestigde industrieën en werkkrachten waren ingericht.

Reeds waren vele geschriften van zijn hand verschenen in brochurevorm en in de Londensche bladen, toen hij in 1818 zijn twee Memoriën richtte tot de mogendheden van Europa en Amerika en tot de, op het Congres van Aken vertegenwoordigde staten, om de regeeringen te wijzen op de toenemende ellende der arbeidersklasse en om middelen tot verbetering aan te geven 1).

Veel succes hadden deze niet en het behoeft nauwelijks

1) Deze beide zeldzame stukken zijn volledig opgenomen in mijn Economische Bloemlezing, blz. 123.

betoog, dat het Akensche Congres zich niet veel stoorde aan zijn memoriën.

Van meer invloed was de door hem en zijn vrienden opgerichtte „Coöperative Society" (1817), die de idee der coöperatie populair maakte, doordat er openbare debatten over dit onderwerp werden gevoerd.

Vooral nadat Owen New Lanark had verlaten (1828), zette hij in schrifturen en redevoeringen zijn beginselen uiteen. Van 1826 tot 1837 hield hij ongeveer duizend redevoeringen en schreef hij 2000 courantenartikelen, waarin hij opwekte tot het oprichten van coöperatieve winkelvereenigingen, die de winst zouden besparen, om daardoor in staat te zijn arbeiders aan te stellen voor de productie van de gevraagde artikelen.

Veel propaganda maakte hij ook voor de landbouwkolonies, zijn eigenlijk hoogste ideaal. Hij stelde deze als volgt voor. In een groot vierkant van huizen, later genoemd de parallelogrammen van Owen, laat men ongeveer 1200 menschen een nederzetting vormen. Een groot plein bevindt zich in het midden en in het gebouwencomplex vindt men een groote eetzaal, een keuken, leeskamer, kerk, scholen, vergaderzaal met een magazijn voor alle benoodigde artikelen, een hospitaal en fabrieken. Akkers voor den land- en tuinbouw omsluiten aan alle kanten het geheel.

Het geld wil Owen afschaffen. Als betaalmiddel zouden daarvoor bons in de plaats kunnen komen, waarop vermeld staat, hoeveel uren werk het ingeleverde artikel vertegenwoordigt. Van ondernemerswinst en kapitaalrente behoeft dan geen sprake meer te zijn. Zoo'n communistische kolonie zou zich zelve geheel kunnen voorzien van alles, wat zij noodig had. Daar zou geluk en welvaart heerschen, daar zij verre verwijderd bleef van de vrije concurrentie onzer meedoogenlooze maatschappij.

Zoo richtte hij, om de ondernemerswinst uit de wereld te verbannen, in 1832 in Londen een coöperatief magazijn op, „the National Equitable Labour Exchange". Ieder kon zijn producten daarheen brengen en werd betaald met de zooëven genoemde arbeidsbons, waartegen ieder gewenscht artikel,

dat op dezelfde arbeidsuren was getaxeerd, kon worden ingeruild. Dadelijk traden er 840 coöperatoren toe. Het magazijn verkocht grif de te goedkoop geprijsde artikelen, maar vond geen koopers voor allerlei goederen, die de producenten daar hadden gebracht, omdat zij er geen anderen weg mee wisten.1) Van commerciëel standpunt bekeken kan dit volstrekt geen verwondering baren !

Meer succes hadden de coöperatieve winkelvereenigingen, die wel ook reeds in 1832 bestonden, maar vooral een kolossale vlucht gingen nemen na de oprichting der consumptievereenigingen door de Pioniers van Rochdale in 1844. Onder die Rochdaler wevers waren er zes discipelen van Owen.

In Amerika heeft Owen getracht de levensvatbaarheid van zijn communistische kolonie aan te toonen. Als eerste poging daartoe ontstond „New Harmony" in Indiana aan de Washbay in 1825, later herhaald in Orbiston en Queenwood. Deze pogingen mislukten, evenals die in zijn eigen vaderland, jammerlijk. In 1828 moest hij zelfs New Lanark, waar hij zoo zegenrijk gewerkt had, verlaten, daar het groote kapitaal, dat hij eens bezeten had, bij dit onbaatzuchtig streven verloren was gegaan, op een betrekkelijk klein jaargeld na, waarvan hij nog eenvoudig kon leven.

Voor communisme bleek de wereld nog niet rijp te zijn. Owen liet zich echter niet ontmoedigen en bleef onvermoeid strijden voor zijn ideaal. Nadat hij zich in 1830 te Londen gevestigd had, hield hij voortdurend lezingen over sociale onderwerpen voor de arbeiders. Doch in alle kringen slonk het aantal zijner aanhangers, terwijl zijn vijanden steeds talrijker werden. Vooral zijn opvatting over het huwelijk dat hij door het stelsel van vrije liefde wilde vervangen, bezorgde hem veel tegenstanders. In 1844 verscheen zijn: „Book of the new moral World". Toen de revolutie van 1848 uitgebroken was, trok hij naar Parijs om zijn brochure „The revolution in the Mind and Practice of human Race" aldaar te verspreiden. In deze

1) Men zie vooral de prachtige beschrijving bij Quack : Leer en Leven van Owen.

brochure blijkt reeds duidelijk, dat zijn geestvermogens verzwakt waren. In het laatst van zijn leven werd hij spiritist en schreef hij ook hierover in zijn „Future of the human Race".

In 1858 stierf hij kalm te Newtown, zijn geboorteplaats, waarheen hij gegaan was, toen hij zijn einde voelde naderen.

Terwijl de latere, wetenschappelijke socialisten, welke wij nu zullen behandelen, meenden de maatschappelijke toestanden te kunnen veranderen door staatshulp of integendeel door het afschaffen van staat en regeering, zooals de anarchisten wenschen, of door revolutie of door energieke pogingen van het arbeidende proletariaat, had Robert Owen evenals zijn mede-utopisten St. Simon en Fourier daaromtrent een geheel andere opinie. Alleen door betere opvoeding, beter milieu, verteedering des gemoeds, door het verlangen naar de omwenteling der maatschappelijke organisatie zou deze tot stand gebracht kunnen worden. Evenals de physiocraten en klassieken was het ook Owen er om te doen, de „ordre naturel", de natuurlijke, rechtvaardige samenleving op aarde te verwezenlijken en deze in de plaats te stellen van de bestaande egoïstische en onmenschelijke.

DE WETENSCHAPPELIJKE SOCIALISTEN

WE komen nu tot de wetenschappelijke socialisten, tot hen, die het niet meer voldoende vinden mooie theorieën te verkondigen, welke door het schoone van hun leer de harten zouden moeten winnen. Het zijn mannen, die systematisch en wetenschappelijk op historische en economische fundamenten hunne stelsels opbouwen. Het meerendeel van hen wil deze verwerkelijkt zien door middel van machtsgebruik, met behulp van de staatsmacht of revolutie of door algemeene werkstaking. Dat de staatsmacht niet bij allen als een noodzakelijke medewerker wordt beschouwd, bewijzen de anarchisten, zooals o.a. Proudhon, die juist den staat willen afschaffen om daarvoor in de plaats te stellen de regeeringslooze maatschappij van vrije of zich vrij organiseerende individuen.

Ten slotte zal volgens de wetenschappelijke socialisten de tegenwoordige maatschappij vervangen moeten worden door de socialistische. Hun economisch stelsel houdt verband met en rust wetenschappelijk op de economie, zooals deze door Adam Smith en in het bijzonder door Ricardo is geleeraard. Vooral de arbeidswaarde-theorie, volgens welke alle ruilwaarde bepaald wordt door den arbeid, ten koste gelegd aan de productie der goederen, is hun punt van uitgang.

William Thompson (1785-1833), een leerling van den utilitariër Jeremy Bentham en van Robert Owen, is de eerste, die men als zoodanig noemen moet, met zijn werken: „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth most conducive to human Happiness" (1824) en „Labour rewarded" (1827). In deze boeken vinden we vele bestanddeelen, waaruit ook Karl Marx zijn, uit allerlei heterogene stoffen bereide, leer heeft opgebouwd.

Dan volgt de stichter van het anarchisme, Proudhon; dan Louis Blanc, de eerste socialist, die den staat een overwegenden

invloed toekent ter bereiking van zijn doel en verder natuurlijk de grondleggers van het moderne socialisme: Rodbertus-Jagetzow, Karl Marx en Lassalle.

Wij zouden hier nog een heele rij van belangrijke namen kunnen noemen, doch, daar ons dit te ver zoude voeren, zullen wij volstaan met eenige woorden over de leer der vijf laatstgenoemden. Iedere socialist heeft iets persoonlijks, iets individueels, dat hem onderscheidt van andere socialisten, doch voor ons doel is het voldoende licht te laten vallen op de meest karakteristieke en invloedrijke persoonlijkheden, opdat men daaruit een inzicht kan krijgen in de oorzaken en het wezen van de socialistische bewegingen van onzen tijd.

P. J. Proudhon 1) (1809-1865).

Deze is beroemd geworden door zijn uitspraak, dat eigendom diefstal is in een van zijn eerste geschriften „Qu'est-ce que la Propriété?" (1840). „La propriété c'est le vol," antwoordde hij op deze vraag in navolging van Brissot, die in 1780 hetzelfde reeds had gezegd. *Bij deze uitspraak had Proudhon niet het oog op die gevallen, waarin de eigenaar geniet van de vruchten van eigen inspanning en spaarzaamheid.* Maar het zonder arbeid parasiteeren op de inspanning van anderen, door het betrekken van niet zelf verdiende pacht, rente enz. noemt hij diefstal.

Behalve het genoemde, zijn Proudhon's voornaamste geschriften: „Système des Contradictions économiques" (1846), en „Organisation du Crédit" (1848).

Aanvankelijk verwierp hij de verschillende utopistische stelsels van zijn voorgangers geheel en al .Alle had hij ze gewogen en te licht bevonden. Het historisch gebeuren gaat zonder sprongen, geleidelijk, evolutionnair. De revolutie van

1) Zie Bouglé: „La Sociologie de Proudhon," en eveneens Prof. K. Diehl: „P. J. Proudhon, Seine Lehre und sein Leben."

1848 had een ephemere toepassing van bijna alle utopieën gebracht 1), maar ze waren alle weer geëclipseerd voor de schaduwen reeds der onbuigzame, starre feiten.

Proudhon wil vrijheid van arbeid, vrijheid van ruil en behoud van eigendom. Maar hij eischt, dat de diensten over en weer gelijk zijn. In onze maatschappij vindt men daarvan geen spoor, immers de bezitters kunnen door de macht van hun kapitaal grootere, veel grootere diensten vragen dan zij zelve presteeren door het betalen van een meestal veel te laag loon.

Communisme zou volgens Proudhon niet baten, want dan zou weer de sterkere door den zwakke bestolen worden, evenals het nu andersom gebeurt. Want bij gelijke verdeeling der inkomsten komt de hoogere, betere, nuttigere dienstprestatie te kort.

Door coöperatieve productie al evenmin als door coöperatieve consumptie is het geluk te verkrijgen. Misschien wel door een betere circulatie, door middel van gratis crediet bij een centrale credietbank. Zoo zien wij den tegenstander van alle utopie ten slotte weer landen aan den utopischen oever!

Wanneer, zegt hij, het geld geen rente meer kan opbrengen, dan zal ook het overige, zonder werk te verkrijgen, inkomen uit pacht, verhuur etc. ophouden, want wie zal voor een huis huur willen betalen, wanneer men het geld om het te koopen gratis kan verkrijgen. Eerst dan, wanneer de rente zal zijn afgeschaft, zal bij iederen ruil aan beide zijden dezelfde intrinsieke waarde worden gewisseld.

Dan behoeft de werkman geen deel van zijn product meer af te staan aan den kapitalist, evenmin als de pachter, die immers gratis kapitaal kan leenen.

Maar de groote vraag is: hoe moet die centrale circulatiebank aan het geld komen? Proudhon vindt deze moeilijke vraag zeer eenvoudig op te lossen. Papiergeld is gemakkelijk te drukken en het doet precies dezelfde diensten als het gemunte geld. Is het niet een gedachte, die tijdens den wereldoorlog door alle

1) Zie voor de Fransche socialisten vooral ook Gide et Rist: „Histoire des Doctrines économiques."

landen in werkelijkheid is omgezet, uitgezonderd natuurlijk het renteloos verstrekken daarvan aan de ondernemers, waarvoor echter in het gerevolutionneerde Rusland ook de neiging begon op te komen?

Met dit gratis crediet is alles in orde, denkt onze anarchist. Dan zijn er geen uitzuigers meer en geen geëxploiteerden. Zelfs de staat met zijn machtsapparaten zal overbodig worden, want, als er geen tegenstrijdige belangen meer bestaan, is er voor vijandige klassetegenstellingen geen plaats en gelegenheid meer. Rust, vrede en welgezindheid zullen heerschen onder de menschen.

Zoo is Proudhon de verkondiger geworden van het anarchisme, evenals *William Godwin* in 1793 reeds met zijn „Enquiry concerning political Justice". Ook Godwin weet het verkeerde in onze maatschappelijke instellingen voor een groot deel aan de politieke instituten; de heele staatsmacht, uitgezonderd de jury, wilde hij het liefst verwijderd zien.

Proudhon's gratis credietbank is een utopie, evenzeer als de phalanstère van Fourier of de parallelogrammen van Owen. Wie zou de bankbiljetten accepteeren, wanneer ze niet tegen het overal gangbare gemunte of ongemunte metaal inwisselbaar zijn? Hoeveel chicanes en gerechtvaardigde ontevredenheid zal de bank ondervinden bij hare leden over de tarifeering, de prijstaxaties der verschillende door hen aangeboden artikelen! En hoe zou het mogelijk zijn om zonder rente maar ieder verlangd kapitaal te leenen? Het risico nog buiten bespreking latend, heeft niet de pruimeboom een grootere waarde dan de pruimepit, die nog groeien moet, heeft niet het tegenwoordige kapitaal een grootere waarde dan hetgeen disponibel komt over een of meerdere jaren?

Op 31 Januari 1849 wilde Proudhon zoo'n bank in het leven roepen. De opzet daarvan verschilde trouwens geheel en al van zijn theoretische bespiegelingen. Zoo werd er een rente van 2% genomen bij het uitleenen en het metallieke geld moest gegeven worden of een andere tegenwaarde, wilde men biljetten in ruil daarvoor ontvangen.

Ook deze voorwaarden waren niet in staat de kapitalisten

tot deelname te verlokken. Zij kwamen niet opdagen en de bank bleef een vrome wensch van den genialen concipiator!

Louis Blanc (1811-1882).

Na de Februari-revolutie van 1848 trad hij als lid op van het Voorloopig bestuur. Hij was toen reeds beroemd geworden door zijn „Organisation du Travail", voor het eerst als tijdschriftartikel verschenen in de Revue du Progrès van 1839 en later als afzonderlijke brochure uitgegeven.

Aan de armoede en ellende, zegt hij, hebben wij het bestaan van slaven, dieven, moordenaars en prostituées te wijten. We moeten den arbeid organiseeren, opdat de armoede en daarmee de voornaamste oorzaak van alle misdaad verdwijnen kan.

De geheele staatsmacht is noodig om verandering in den gedrukten toestand van het proletariaat te brengen. Hierbij valt op te merken dat Louis Blanc en Rodbertus-Jagetzow de eerste socialisten zijn, die den staat en zijn macht voor hun plannen te hulp roepen. De democratisch bestuurde staat behoort werkplaatsen op te richten (de „ateliers sociaux") om op den duur alle particuliere bedrijven te vervangen, waardoor de concurrentie zal ophouden, die nu de menschen doodmartelt. Wanneer immers de arme het tegen den rijke, de eenvoudige arbeidsman het tegen den speculant, de ongewapende het moet opnemen tegen den geharnasten ridder, dan kan dit op niets anders uitloopen dan op onderdrukking der zwakkeren. Wij willen, zegt hij, een sterken staat, een krachtige regeering, die zich het lot van het arbeidende proletariaat aantrekt en het tot werkelijke vrijheid zal opvoeren en die ook den middenstand zal helpen door opheffing van den vernietigenden concurrentiestrijd.

De arme zegt nu: „ik heb armen en verstand, kracht en jeugd; neem dit alles en geef mij daarvoor een stuk brood." Maar als men hem antwoorden moet: „ik heb geen arbeid voor u", wat

moet hij dan beginnen? Komt er storing in het handels- of industriëele crediet of stort plotseling een groot handelshuis ineen, dan worden soms onverwachts 3-4000 arbeiders ontslagen, zonder dat zij een middel van bestaan hebben. Het negende deel van de bevolking van Frankrijk lijdt armoede, zegt Louis Blanc, en dat in een land met rijke oogsten, met gevulde kleedingmagazijnen en leegstaande paleizen in overvloed! Kinderen van vijf en zes jaren laat men in de fabrieken werken. De fabrikanten, die niet in staat zijn om de kostbare machines aan te schaffen, waarmede hun artikelen het goedkoopst gefabriceerd kunnen worden, gaan in den concurrentiestrijd te gronde. En zijn zij eenmaal verslagen, dan wordt ten slotte één enkele overblijvende fabrikant tot monopolist en weet het publiek in deze hoedanigheid uit te zuigen.

De vraag is nu, hoe er verbetering in de maatschappelijke toestanden kan komen? Door het oprichten van de door mij getraceerde „ateliers sociaux", welke zullen staan onder beheer en toezicht van de regeering, antwoordt Louis Blanc, en hij spoort haar aan tot dit doel een groot fonds bijeen te brengen.

Iedere flinke werkman zal er in opgenomen kunnen worden en hij zal loon ontvangen naar zijn werk. De winst wordt als volgt verdeeld: $^1/_3$ voor de arbeiders als toeslag op het verdiende loon; $^1/_3$ tot onderhoud van grijsaards, zieken en zwakken en tot overmaking aan andere ateliers, welke een tijd van crisis doormaken; verder $^1/_3$ tot aankoop van werktuigen voor nieuwe arbeiders, die zich wenschen aan te sluiten, zoodat er in voorzien is, dat deze ateliers zich tot in het oneindige kunnen uitbreiden.

Ieder atelier omvat een groote nationale industrie. Zoo zullen er zijn voor de katoenfabricatie, voor de zijdebewerking, den machinebouw, de boekdrukkerij, enz. Zij zullen concurreeren met de particuliere industrieën, die echter spoedig den strijd moeten opgeven en zelve zullen wenschen op te gaan in de ateliers sociaux, doordat de arbeiders daar er belang bij hebben goed, mooi en billijk werk te leveren. Elk atelier social kan zijn hoofdkantoor hebben in de eene stad en filialen in de andere, precies als de groote particuliere bedrijven. De verschillende

ateliers sociaux zullen onderling verbonden zijn en elkaar helpen in moeilijke omstandigheden en zoo zal associatie in de plaats treden van concurrentie, sociale vrede in de plaats van den algemeenen strijd van ieder tegen allen.

De revolutie van 1848 had den eisch doen hooren van het recht op arbeid. Op 25 Februari 1848 werd door een groep arbeiders gevraagd dit beginsel in praktijk te brengen en de regeering wilde daaraan voldoen door het oprichten van nationale werkplaatsen. De werkloozen zouden daar aan het werk worden gezet, geheel dus tegen den geest van Louis Blanc c.s., die juist de beste, moreel hoogst staande arbeiders het eerst tot de ateliers sociaux wilden toelaten. Hierbij kwam nog, dat een vijand van Louis Blanc's ideeën, de ingenieur E. Thomas, door de Nationale Vergadering geroepen werd, om deze nationale werkplaatsen in te richten en aan den gang te houden. Dezen was het er om te doen het onmogelijke, onbereikbare van deze socialistische ateliers sociaux aan te toonen.

Omstreeks het einde van April 1849 waren daar reeds 99000 nietsdoeners aangesteld voor 2 Francs per dag, als ze werkten, en voor 1 Franc per dag als er geen werk te verrichten was. Deze kostbare luiheidskweekerijen konden uit den aard der zaak niet gehandhaafd blijven. Op 21 Juni kwam er een wet tot stand, die voorschreef, dat de jongeren onder de arbeiders òf in militairen dienst moesten treden, òf naar het platteland als boerenarbeiders zouden vertrekken. Intusschen waren deze reeds oproerig geworden door de in hun oog te lage loonen, welke echter inderdaad voor den gepresteerden arbeid nog veel te hoog bleken.

Een bloedige opstand brak los, welke omstreeks het einde van Juni 1848 op wreede wijze gedempt werd. Daarmee was de leuze van het recht op arbeid en het verlangen naar de productieve associaties vooreerst tot zwijgen gebracht.

Veertien millioen francs waren daarmee noodeloos en nutteloos verkwist! Zooals Thiers later getuigde, zou de regeering er desnoods ook meer voor over hebben gehad om het onuitvoerbare van Louis Blanc's ideeën te bewijzen. Maar ieder, die in dezen onbevooroordeeld is, zal moeten toegeven, dat de

nationale werkplaatsen niet meer dan een caricatuur waren van de ateliers sociaux, zooals Louis Blanc deze bedoeld had.

Karl Rodbertus-Jagetzow 1) (1805-1875).

In Duitschland begon met Johann Gottlieb Fichte de reactie tegen de individualistisch-atomistische richting, zooals wij die bij de aanhangers van de klassieke economisten in Engeland, Frankrijk en Duitschland hebben leeren kennen. (Zie Fichte: „Der geschlossene Handelsstaat" (1800), waarin hij beweert, dat de staat de productie en allen economischen arbeid moet regelen en beheerschen). Hij vatte, evenals de oude Grieken, den staat op als een organisme, als een levend geheel, waarin de individuen niet anders dan in hun qualiteit van dienende deelen aanspraak op erkenning hunner belangen kunnen maken.

Door de Fransche socialisten als de Saint-Simon, Fourier en vooral Proudhon daarentegen wordt het individu juist beschouwd als het voornaamste element in de samenleving en wordt de socialistische maatschappij gewenscht om het belang van het individu als zoodanig te dienen, om de ontplooiïng van diens gaven, diens genietingen, diens welvaarts- en intellectueel streven te bevorderen.

De Duitscher Karl Rodbertus is op dit punt meer zijn grooten voorganger Fichte gevolgd en heeft het individualistisch standpunt verlaten, terwijl hij daartegenover het sociale, het gemeenschappelijke belang van allen, van den geheelen staat op den voorgrond plaatst. Hij onderscheidt zich ook hierin van zijn Fransche broeders, dat hij den staat een meer blijvenden, zeer grooten invloed wil toekennen bij de regeling van het econo-

1) Zie vooral: H. Dietzel, „Karl Rodbertus, Darstellung seines Lebens und seiner Lehre", dien wij hier in hoofdzaak volgen. Voor een beknopte levensbeschrijving, zie mijn „Economische Bloemlezing", blz. 241.

misch bedrijfsleven. Louis Blanc trouwens, wiens „Organisation du Travail" ongeveer gelijktijdig verscheen met Rodbertus' „Die Forderungen der arbeitenden Klassen" (1839), was het in dit opzicht wel met hem eens. Terwijl de eerstgenoemde Fransche socialisten in de individueele vrijheid het hoogste goed zagen, hechtte onze Pommersche edelman meer waarde aan de souvereiniteit des volks als geheel, als eenheid, waaraan ieder individu zich volkomen heeft te onderwerpen.

Hoezeer de Fransche anarchist Proudhon bijv. en de Duitsche communist Rodbertus in opvatting verschillen, blijkt uit het volgende. Rodbertus zegt: „de mensch moet zooveel mogelijk afstand doen van zijn eigen ik, van zijn vrijen wil, van zijn neigingen en zich deemoedig buigen voor de onverbiddelijke majesteit van den communistischen staat". Proudhon daarentegen: „communisme is onderdrukking en slavernij. Dit stelsel staat lijnrecht tegenover het vrije gebruik van onze krachten, onze talenten en onderdrukt onze edelste neigingen en gevoelens."

Dietzel noemt dan ook Rodbertus den socialist der organische staatsidee. Voor hem zijn de individuen stofdeeltjes, atomen, die spoedig opgaan in den maatschappelijken levensstroom, terwijl de staat is het algemeene, het blijvende. Als ideaal beschouwt hij dus de krachtige, gecentraliseerde staatsmacht, die ieder individu zijn plaats aanwijst, zooals dit voor het algemeen belang het beste is, in overeenstemming dus met ieders verdienstelijkheid voor het geheel.

Zoolang aan de vrije gemeenschap, aan de vrije kunst en wetenschap de hoogere goederen der beschaving nog niet kunnen worden toevertrouwd, zoolang heeft de centrale staatsregeering voor die hoogere cultuurbelangen te zorgen en deze, zoo noodig, te regelen. Op alle gebied, zegt Rodbertus, komt aan den staat het initiatief en de oppermacht toe, zoowel op dat der zedelijke en intellectueele, als op het terrein der economische cultuur. Daarom wenscht hij een zoo krachtig mogelijke uitvoerende macht aan het hoofd van den staat en hij meent, dat een krachtig vorst de beste vertegenwoordiger van de eenheid van den staat is.

Toen Bismarck nog zijn staatssocialistische theorieën verkondigde en deze in zijn arbeiders- en andere wetten ten uitvoer bracht, was dit de staatsman, dien Rodbertus als ideaal vereerde. Alles, meende hij, moet van staatswege uitgevoerd worden. Hij duldt geen particuliere banken en spoorwegen, slechts staatsbanken en staatsspoorwegen. Op den duur moeten ook alle arbeidsinstrumenten in handen van den staat overgaan, alle grond en alle kapitaal eveneens.

Het beginsel van de economische individueele vrijheid moet verhuizen naar de rommelkamer bij de andere verouderde principes en daarvoor in de plaats moet het beginsel komen van staatsleiding. Want de vrijheid vormt aan den eenen kant een steeds toenemende, ellendige, bezitlooze klasse van proletariërs, aan den anderen een in getal relatief verminderende, door luxe en uitspatting verwijfde klasse van richards. Dit zal tot een revolutie voeren, die ook weer aan een bepaalde klasse de zege zal brengen, in plaats van aan het algemeen.

Alleen de staat is in de gelegenheid een harmonisch samenwerkend geheel van de maatschappij te maken. Zijn stelsel erkent tegenover den staat geen natuurlijke rechten van den mensch en den burger, doch slechts historisch geworden rechten, die afhankelijk zijn van de omstandigheden en zich met die omstandigheden ook weer zullen wijzigen.

In één opzicht stemmen wel alle socialistische stelsels overeen, nl. hierin, dat zij de kapitalistische inrichting onzer maatschappij willen veranderen.

Rodbertus heeft vooral veel ontleend aan Simonde de Sismondi. Hij geeft dezelfde verklaring als de Sismondi van de handelscrisis. Deze ontstaat volgens hem, doordat een groot deel des volks te weinig inkomen heeft om de in steeds grooter hoeveelheden geproduceerde artikelen te kunnen koopen. Het noodzakelijk gevolg daarvan zijn de geregeld terugkeerende overproductie, depressie en handelscrisis.

Door zijn geschrift van 1839: „Die Forderungen der arbeitenden Klassen" en dat van 1842: „Zur Erkenntnis unserer Staatswirtschaftlichen Zustände" is hij de vader van het moderne socialisme geworden, de leermeester van Karl Marx

en Ferdinand Lassalle. Onder de werken van zijn hand bekleeden de beroemde „Soziale Briefe" (1850-51) een voorname plaats. Belangrijk zijn ook zijn „Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnot des Grundbesitzes" (1868-69), en „Der Normalarbeitstag" (1871).

De heele maatschappij wordt door hem beschouwd als een organisme, geschapen door de verdeeling van arbeid. Als men de levensfunctiën vrij zou laten „schalten und walten", zooals de physiocraten en klassieken wilden, dan zouden niet juist die goederen worden geproduceerd, waaraan men het meest behoefte heeft en dan zou de verdeeling niet geschieden, zooals de distributieve rechtvaardigheid dit eischt. Daarom is staatswerkzaamheid noodzakelijk om de productie te contrôleeren en te leiden, zoodat ze in de behoeften van het geheele volk voorziet, terwijl nu daarentegen geproduceerd wordt om zooveel mogelijk winst te behalen. De vraag naar goederen, waarnaar de producenten zich nu richten, gaat uit van degenen, die het grootste inkomen hebben, die dus de hoogste prijzen kunnen besteden, vaak voor artikelen van weinig of geen maatschappelijk nut, die slechts de zucht naar weelde bevredigen kunnen.

Volgens Rodbertus heerscht in onze maatschappij een fatale wet, de *„wet van het verminderend loonaandeel"*. Het aandeel der arbeiders in het maatschappelijk product vertoont een relatief afnemende tendentie, daar iedere nieuwe vinding of betere toepassing op technisch gebied veroorzaakt, dat het gezamenlijke product vermeerdert, maar, doordat de arbeiders nooit meer ontvangen dan juist zooveel, dat ze er van kunnen rond komen, krijgen zij relatief een steeds kleiner wordend aandeel van het, in 't geheel aldus, voortgebrachte. Hierdoor ontstaat het pauperisme en tevens een relatief steeds verminderend verbruik bij de grootste klasse, terwijl zich aan den anderen kant een vermeerderde productie door de verbetering der techniek voordoet. Een conflict is onvermijdelijk. Te veel productie tegenover een kleiner wordend verbruik moet telkens terugkeerende handelscrisissen bij onze inrich ing der maatschappij ten gevolge hebben en periodieke werkeloosheid en hongersnood bij groote groepen arbeiders.

Niemand moest kunnen oogsten zonder te werken. Toch wil Rodbertus nog niet dadelijk overgaan tot afschaffing van het particulier bezit. De scheiding van het *on*rechtmatig verworven eigendom van het terecht door arbeid verkregene is nog onmogelijk, doch voor een later tijdperk wil hij de volledige socialisatie. Als overgangsmaatregel zal de staat de geheele jaarlijksche productie taxeeren in arbeidsdagen en arbeidsuren en bepalen, hoeveel daarvan aan de arbeiders toekomt. De staat zou dan aan de ondernemers bons kunnen uitgeven naar gelang van het aantal arbeiders, dat zij aan het werk hebben, waarvoor de ondernemers in de staatsmagazijnen goederen moeten afgeven van dezelfde, in arbeidsuren geschatte, waarde. Tegen inruiling van deze bons kunnen dan de arbeiders de goederen verkrijgen.

Rodbertus verlangt verder invoering van een normaal-arbeidsdag en een loon, van staatswege vastgesteld en stijgende met de verhoogde productiekosten van den arbeid. Het kan gemeten worden naar den voor het product noodigen arbeidstijd; hoe meer arbeid dus het product eischt, hoe hooger het loon moet zijn. De functiën van rechter, geestelijke, hoogere ambtenaren moeten natuurlijk volgens een anderen maatstaf beloond worden, zonder berekening van den arbeidstijd.

Daartegenover heeft de staat het recht te verlangen, dat de arbeiders hun plicht doen en eveneens om maatregelen te nemen ten einde het staken tegen te gaan of geheel te verbieden.

De eigenaars van kapitaal en grondeigendom zullen schadeloos gesteld worden, indien deze productiefactoren door den staat worden overgenomen 1) en zoo zal ten slotte dan, misschien over eenige honderden jaren, de ware sociale staat komen zonder particulier grond-en kapitaalbezit.

Het centrale staatsorgaan heeft te bepalen, wat er geproduceerd moet worden en verdeelt ook de arbeiders over de verschillende bedrijven. De producten worden, zooals gezegd, in de staatsmagazijnen opgeslagen en uitgestald en kunnen

1) Zie S. Polak „Economische Bloemlezing", blz. 170, een Hoofdstuk uit Rodbertus' „Kapital".

door de arbeiders tegen afgifte van arbeidsbons verkregen worden, terwijl de prijs ook naar denzelfden eenheidsmaatstaf wordt vastgesteld. Iedere arbeider krijgt in die toekomstmaatschappij loon naar werk, zonder dat een kapitalist hem een deel als meerwaarde kan afhouden, *behalve natuurlijk de staat zelf, die ook zijn noodzakelijke uitgaven met het geproduceerde bekostigen moet.* Ieder is dus uit den aard der zaak verplicht op zijn arbeidsbons een korting toe te laten voor het betalen van alle regeeringsfuncties en het mogelijk maken van de staatstaak, zoo o.a. voor representatiekosten, weerbaarheid, ambtenaren en het bezoldigen van artisten etc.

Terwijl in onze maatschappij de prijsverhooging van een artikel aantoont, dat de behoefte niet voldoende bevrediging vindt en dit de fabrikanten noopt hun productie uit te breiden door zich meer of betere machines aan te schaffen of door hoogere loonen arbeiders naar hun bedrijven te lokken, zou de staat van Rodbertus, die immers loon geeft naar verrichten arbeid, alleen door dwang de werknemers er toe kunnen brengen naar andere bedrijven over te gaan. De staat zou moeten bepalen in welk bedrijf behoefte aan arbeiders is. Welk een leger van beambten zou daarvoor op de been gehouden moeten worden en welk een grenzenlooze willekeur daarbij hoogtij vieren ! Men kan zich de verbittering voorstellen, opgewekt bij het samenstellen der loontarieven voor ieder bedrijf naar taxatie van de intensiteit van den arbeid, van het risico enz. Welk een Sisyphus-arbeid zou deze staatsbemoeiing vereischen, te meer, daar deze zich volgens het stelsel van Rodbertus ook uitstrekt tot het bepalen van de normaalarbeidsdagen voor de verschillende categorieën van arbeiders en ambtenaren. Daar ook de woon- en werkplaatsen den burgers van staatswege moesten worden aangewezen, zou een politieke partijstrijd onvermijdelijk zijn tusschen de arbeiders op het land, tusschen die in de steden en de ambtenaren als klasse. Iedere partij kon trachten het roer van staat in handen te krijgen.

Het beginsel van de distributieve rechtvaardigheid, belichaamd in de loonwet, ware niet bij machte daarin veranderingen te brengen. Wat Stahl zoo vernietigend aanvoert in zijn kritiek

op Rousseau, zegt Dietzel, geldt ook hier: dezelfden, die vandaag als meerderheid guillotineeren, zullen morgen als zij in de minderheid geraakt zijn, geguillotineerd worden.

Op iedere idee van een socialistischen toekomststaat is het mogelijk een dergelijke kritiek uit te oefenen. Wij zullen daarop hier niet verder ingaan. Een ding is in elk geval zeker, Rodbertus is een der geniaalste en meest oorspronkelijke denkers onder de socialisten geweest. Men heeft hem wel eens den Ricardo van het socialisme genoemd. Zijn werken van 1839 en 1842 zijn de bronnen, waaruit Marx en Lassalle putten, en zij bevatten een volledige socialistische theorie, zoodat men Rodbertus met recht hun wetenschappelijken voorganger mag noemen. Doch aan het in gang brengen van een massale arbeidersbeweging heeft hij nooit willen meedoen, hoewel Lassalle hem dit meermalen vroeg. De strijd voor het algemeen kiesrecht stond hem tegen. Ook kon hij niet sympathiseeren met Lassalle's wensch, dat de staat zou meehelpen productieve arbeidersassociaties in het leven te roepen.

In theoretischen zin is zijn splitsing der economische verschijnselen in zuiver economische en historische categorieën van groote beteekenis. Zoo is het kapitaal een zuiver economisch verschijnsel, want er is geen maatschappij denkbaar, waarin geen instrumenten, machines of andere hulpmiddelen bij de productie gebruikt worden. Het kapitaal daarentegen in den zin van privaatkapitaal, qua persoonlijk particulier bezit, is een historisch verschijnsel. Het hangt immers af van de geldende zeden en de rechtsorde of er privaat eigendom van kapitaal wordt toegestaan. Dit laatste is dus geen absoluut, overal noodzakelijk aanwezig, maar een historisch, maatschappelijk veranderlijk, verschijnsel.

Deze splitsing is vooral door Albert Schäffle en Adolph Wagner verder bestudeerd en heeft veel licht gebracht in de economie. Bij nadere beschouwing bleken vele economische verschijnselen, die men vroeger als natuurlijk, vaststaand, absoluut, gelijkblijvend beschouwde, in het licht dezer nieuwe theorie te zijn vervloeiend, veranderlijk, zich wijzigend met de overige sociale ontwikkeling en omstandigheden. De heiligste

instituten, als staat, familie en eigendom, hebben niet in serene onbewegelijkheid den loop der eeuwen overleefd, maar hebben zich gericht naar het verlangen der tijden en het is mede Rodbertus' verdienste, daarop met nadruk te hebben gewezen.

Rodbertus heeft verder de historische afdeeling der economische wetenschap aan zich verplicht door zijn grondige studiën: „Untersuchungen auf dem Gebiete der Nationalökonomie des klassischen Altertums" (1864). Hij was een diepe denker, een veelzijdig geleerde, wiens werken nog steeds een grondige bestudeering overwaard zijn.

Karl Marx 1) (1818-1883).

Marx werd den 5den Mei 1818 te Trier geboren uit een oude rabbijnenfamilie. Zijn moeder was een Nederlandsche. Zijn vader een bekend advocaat, die in 1824 den Joodschen godsdienst vaarwel zeide en tot het Protestantisme overging. Marx studeerde philosofie en geschiedenis te Bonn, werd in 1843 journalist en vluchtte een jaar later, door de politie uit het land verbannen, naar Parijs. Daar leerde hij de werken der Fransche socialisten kennen en aanvaardde hun beginselen.

Ook uit Frankrijk verdreven, kwam hij in 1845 in Brussel, waarheen ook zijn vriend *Friedrich Engels*, die Marx zijn heele leven zoo trouw ter zijde zou staan, hem in 1847 volgde.

Terwijl Marx zijn kennis uit boekenstudie putte, voornamelijk van geschiedenis en philosofie, had Engels reeds in de praktijk des levens de arbeiders in de duistere holen en krotten van Manchester gevolgd en met eigen oogen de ellende gezien, waartoe de vrije concurrentie geleid had. Trouwens, even goed als Marx had ook Friedrich Engels (1820-1895) den invloed van Hegel's wijsbegeerte ondergaan. Ook op hem had de uit-

1) Zie H. Herkner: „Die Arbeiterfrage".
Prof. M. W. F. Treub: Het Wijsgeerig-economisch Stelsel van Karl Marx.

spraak van dien grooten philosoof diepen indruk gemaakt, n.l. dat de menschen, hun eigen belang najagende, toch onbewust handelen naar de oogmerken van den wereldgeest, die zich evenals het bewustzijn der individuen, steeds naar hooger plan beweegt.

In 1843 kwam Engels in een filiaal van de zaak zijns vaders te Manchester en de ontroering over de ellende, welke hij daar zag, heeft hij ons doen meebeleven door zijn in 1845 verschenen boek: „Die Lage der arbeitenden Klassen in England, nach eigener Anschauung und authentischen Quellen."

Reeds in 1842 had Engels Marx in Keulen opgezocht, bij welke gelegenheid Marx zich vrij koel tegenover hem betoonde en hem op een afstand wilde houden. Van 1844 af, nadat Engels hem weer in Parijs ontmoet had, dateert de innige vriendschap tusschen hen beiden, waaarbij Engels, zelf een man van groote beteekenis en uitgebreide kennis, genoegen nam met het spelen van een bescheiden, meer bijkomstige rol op het socialistische tooneel, naast de erkende hoofdfiguur Marx.

Engels bleef bij allen ernstigen arbeid lust vinden in sport en pleizier, zooals blijkt uit hun onlangs openbaar gemaakte briefwisseling. Zijn beste werk is: „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft" (1878), dat veel bijgedragen heeft tot de verbreiding van het Marxisme. Zes jaren later verscheen zijn: „Ursprung der Familie."

Herhaaldelijk steunde Engels het gezin Marx finantiëel, wanneer het in armoede en geldgebrek verkeerde, hetgeen nog al eens gebeurde. De twee vrienden vulden elkaar aan. Door Engels werd de philosofisch aangelegde, van het leven afgekeerde Marx gebracht tot een diepere studie van de werkelijkheid. Vele geschriften van Marx zijn in samenwerking met Engels tot stand gekomen.

Buiten die van Engels hadden vooral twee werken nog grooten invloed op Marx' geestesrichting, nl.: Lorenz Stein's: „Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs" (1842) en Prouhon's: „Propriété, c'est le Vol" (1840). Het in 1847 verschenen werk van Marx: „Misère de la Philosophie" is een verweerschrift tegen Proudhon's: „Philosophie de la Misère."

In 1848 verscheen van Marx en Engels: „Manifest der Kommunistischen Partei", in 1859 van Marx alleen: „Zur Kritik der Politischen Oekonomie", waarin men het historisch materialisme (welk woord van Engels afkomstig is) het best uiteengezet vindt, evenals in het zooeven genoemde geschrift van Engels: „Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft". Hierna zagen nog de volgende werken het licht: in 1867 het eerst deel van Marx' hoofdwerk „Das Kapital", waarvan in 1885 door de zorgen van Engels het tweede deel verscheen en in 1894 het derde deel.

In 1848 keerden Marx en Engels weer naar hun vaderland terug en gaven „die neue Rheinische Zeitung" in Keulen uit om propaganda te maken voor hun beginselen. De fabrieksindustrie was in Duitschland nog maar in opkomst, zoodat de tijden nog niet rijp waren voor een sociaal-democratische actie, wel voor een anti-monarchale, revolutionnaire propaganda. Marx werd weer verbannen en ging in 1849 naar Londen, waarheen Engels zijn vriend volgde. Maar spoedig begaf Engels zich naar Manchester om tegen eigen neigingen in, weer te gaan werken in het filiaal van zijn vader, ten einde zijn vriend Marx, die gebrek leed, te kunnen helpen. In 1869 trok Engels zich uit zaken terug en vestigde zich eveneens te Londen, waar hij nu in staat was Marx een jaargeld te geven van f 4000. De vriendschap dezer beide mannen herinnert aan de beroemde voorbeelden der oude Grieksche geschiedenis en is misschien eenig in de tegenwoordige egoïstische en koude maatschappij. Voor hen beiden, waren de jaren, in Engeland doorgebracht, leerjaren in de wereldpolitiek, waarin Marx reeds tot het inzicht kwam, dat de ontwikkeling van de kapitalistische maatschappij zou moeten voeren òf tot zelfverscheuring òf tot revolutie en is het niet alsof de naweeën van den wereldoorlog zijn profetie werkelijk in vervulling zullen doen gaan?

De bond der Communisten 1), een internationale arbeiders-

1) Zie de voorrede van Marx en Engels in „Das kommunistische Manifest", neue Ausgabe 1872.

organisatie, die onder de toenmalige omstandigheden natuurlijk niet anders dan een geheime kon zijn, droeg aan beide schrijvers Marx en Engels ter gelegenheid van het in November 1847 te Londen gehouden congres op, een voor de openbaarheid bestemd uitvoerig en praktisch partijprogramma te ontwerpen. De beide sociale denkers gaven hieraan gehoor en zoo ontstond het Communistische manifest, waarvan het manuscript eenige weken vóór de Februari-revolutie naar Londen werd gezonden, om in het Duitsch te worden gedrukt. Het verscheen in Februari 1848. De Fransche vertaling zag in hetzelfde jaar het licht en twee jaar later volgde de Engelsche. In dit geschrift van dertig bladzijden vinden wij de hoofdbeginselen van de Marxistische leer gecomprimeerd bijeen, zooals Marx die in zijn latere werken verder heeft uitgewerkt, al moet worden opgemerkt, dat het woord historisch-materialisme daarin nog niet voorkomt.

Marx is de man geweest, die het moderne socialisme een wetenschappelijk fundament heeft gegeven. Terwijl zijn voorgangers zich alle nog wendden tot de beter gesitueerde klassen der samenleving, richtte hij zich speciaal tot de proletariërs, tot de arbeiders, die hij wilde leeren zich als één saamhoorige klasse te beschouwen. „Proletariërs van alle landen, vereenigt u" is de strijdkreet, waarmee het communistisch manifest eindigt, en dien hij wilde inprenten in de hoofden der arbeiders.

Zij moeten te zamen één bond vormen en zich voelen als één klassse. Rijksgrenzen moeten voor hen niet bestaan. Of ze wonen in het eene of in het andere land, in welk bedrijf ze ook werkzaam zijn, zij hebben samen één belang en als een saamhoorige klasse moeten zij optrekken in den strijd tegen die der bezitters of der bourgeoisie, zooals Marx en zijn navolgers die klasse graag noemen.

Met het aanvuren tot dien internationalen klassenstrijd bracht Marx in plaats van de droomerige utopie het wezenlijke strijdende realisme in de moderne arbeidersbeweging. Hij spoorde tot den economischen strijd der klassen en tot den daarmee samenvallenden rechtsstrijd aan, in tegenstelling dus met de aanhangers van het oude, grijze natuurrecht, die de

menschen juist aanmaanden zich te richten naar zijn eeuwige voorschriften om het geluk deelachtig te worden.

Het verschil lijkt trouwens op het eerste gezicht grooter dan het in werkelijkheid is, want het onderscheid was maar van tijdelijken aard, daar ook volgens Marx het hoogste socialistische (natuur)recht blijvend zou heerschen na de revolutie.

De geheele maatschappelijke ontwikkeling doet zich volgens Marx aan ons voor als het resultaat van een strijd tusschen elkaar vijandige klassen: „die Geschichte aller bisherigen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassenkämpfen." Zoo bracht om een voorbeeld te noemen, de Fransche revolutie volgens hem de overwinning van de bourgeoisie over de feodale machthebbers. In de hoofden der arbeiders moet derhalve dit klassebewustzijn worden aangekweekt en vastgeprent, zullen ze eenmaal aanspraak mogen maken op het verdrijven van de bourgeoisie uit de beheerschende positie, die zij inneemt in de productie en in de politiek.

Iedere tijd wordt gekenmerkt door de heerschappij van een bepaalde klasse. Nu overheerscht de bourgeoisie en deze heft meer en meer de versnippering zoowel van de productiemiddelen als die van het bezit en de bevolking op. De bevolking immers wordt samengeperst in de steden, de productiemiddelen gecentraliseerd in trusts en kartels en het bezit in weinige handen opgehoopt.

Het gevolg van deze structuurverandering, van dezen groei in de inrichting en het wezen der economische machten in centripetale richting, is een centralisatie ook van de politieke macht, welke wij duidelijk kunnen waarnemen. Waar vroeger onafhankelijke provinciën naast elkaar stonden met verschillende belangen, wetten, regeeringen en toltarieven, daar ontstaat nu door dezen drang naar centralisatie een nationale eenheid met één regeering, één wetgeving, één landsbelang en één nationale douanegrens. Wij kunnen nog verder gaan en zeggen: met de economische levensverhoudingen der menschen, met hun sociaal-economische betrekkingen en met hun economischen werkkring veranderen ook hun inzichten, hun begrippen en voorstellingen, in het kort hun bewustzijn en geheele wezen.

Al wordt het historisch materialisme er dus nog niet bij name in genoemd, wij vinden in dit communistisch manifest toch reeds alle grondtrekken van het begrip daarvan weergegeven.

Volgens dit historisch materialisme van Marx worden niet alleen de politieke toestanden en de wetgeving, maar alle geestelijke stroomingen in litteratuur, kunst, philosofie, in één woord alle ideologieën, in wezen en richting beheerscht door den economischen onderbouw, door de economische productie- en bezitsverhoudingen en door de techniek (d.i. de mate en de wijze van beheersching der natuurkrachten) in een bepaald tijdperk.

Men kan historisch materialist zijn zonder een aanhanger te wezen van het philosofisch-metaphysisch materialisme. Het historisch materialisme als zoodanig ontkent niet, al doen dit ook Marx en vele van zijn volgelingen, het bestaan van psychische grootheden en houdt zich niet bezig met de vraag of alles uitsluitend uit stof en kracht bestaat. Het laat buiten bespreking de mogelijkheid van het bestaan van zelfstandige geestelijke factoren als de ziel of God en spreekt alleen als zijn inzicht uit, dat de geestelijke bovenbouw in onze maatschappij geheel berust op en beheerscht wordt door de economische structuur dezer maatschappij. Het is dus geen methaphysische, maar een sociologische theorie, want het wil uitsluitend een verklaring geven van de sociale verschijnselen in de geschiedenis.

Terwijl in werkelijkheid de invloed van de productie- en bezitsverhoudingen op de uitingen in wetenschap, zeden. godsdienst en recht in een bepaald tijdperk niet te loochenen is, is toch ook de tegenovergestelde beïnvloeding even reëel. Wanneer toch door het initiatief van geniale mannen nieuwe geestelijke stroomingen ontstaan,die terugwerken op litteratuur, kunst, rechtsopvatting en wetgeving, dan beïnvloeden deze ook weer de economische verhoudingen.

De menschelijke geest is het centrale punt, van waaruit psychische stroomingen als inzichten, willen en ontwerpen uitgaan en tot welke de materiëele dingen, door de natuur of door den menschelijken wil geschapen, in psychischen vorm

als waarnemingen, ervaringen, terugkeeren. Dit werd door Marx en Engels weliswaar niet over het hoofd gezien [1]), doch zij kwamen daarbij tot de conclusie, dat alle ideologieën in laatste instantie toch weer uit de maatschappelijke productieverhoudingen verklaard kunnen en moeten worden. Een eigen zelfstandige, origineele invloed van psychische factoren als drijfveeren van ons handelen wordt door hen dus uitdrukkelijk ontkend, waartegenover wij beweren, dat onze psyche ons in staat stelt om primair geestelijke invloeden te ondergaan, welke zich aan ons voordoen als voorstellingen, die zich weer kunnen omzetten in een bepaald streven, in een ideale voorstelling, die men bereiken wil en welke dus den wil opwekt om veranderingen in de economische verhoudingen te brengen en vaak ook deze veranderingen bewerkstelligt.

Zoo ook omgekeerd: de economische toestanden kunnen onzen tegenzin opwekken en daardoor den wensch doen ontstaan nieuwe plannen te traceeren teneinde daarin verbetering te brengen, zoodat er dus wisselwerking is en niet een éénzijdige beïnfluenceering, alleen zijn oorzaak vindend in de werking uitgaande van economische productie- en bezitsverhoudingen [2]).

Trouwens, vooral Engels heeft dit later zelf ook wel ingezien, zooals blijkt uit een brief, door hem geschreven in het jaar 1894 en afgedrukt in de „Dokumente des Sozialismus", door Ed. Bernstein uitgegeven (II deel, blz. 74), waarin hij zegt, dat de

[1]) Zie Mr. J. A. Eigeman in de „Economist" van Jan. en Febr. 1918.

[2]) Men zie vooral: Rudolf Stammler, „Wirtschaft und Recht". (3de druk 1914). Deze staat op het standpunt van een gewijzigd historisch materialisme. Volgens hem vormt de maatschappij met de rechts-en conventioneele normen een monistisch geheel. Men kan zich volgens Stammler geen veranderingen in de sociale verschijnselen voorstellen zonder veranderingen in de rechtsregelen en ook niet omgekeerd. Ieder sociaal verschijnsel heeft immers volgens hem een materiëelen grondslag en een vorm. De materiëele grondslag is de economische, de productie -en bezitsverhouding; de vorm, waardoor het in wezen beheerscht wordt, is de rechts- of conventioneele regel. Zonder rechtsregelen of conventioneele normen is geen samenleving denkbaar. De samenleving is juist de als eenheid opgevatte menschheid met haar economisch streven, geregeld en beheerscht door rechts- en conventioneele regelen volgens hem.

politieke, philosofische, religieuze en litteraire uitingen in voortdurende wisselwerking staan met de sociaal-economische toestanden, al blijft hij op zijn standpunt staan, dat wij, om die ideologische stroomingen te kunnen begrijpen, moeten teruggaan tot de basis, waarop het sociale leven rust, nl. tot de economische productie- en distributieverhoudingen.

Hoeveel aantrekkelijks het ook heeft alle maatschappelijke verschijnselen en historische gebeurtenissen uit één oorzakenreeks te verklaren, toch wordt het historisch materialisme tegenwoordig buiten den kring der socialisten in de wetenschap nog slechts sporadisch gehuldigd. Men moet erkennen, dat deze theorie zeer groote diensten bewezen heeft door de beteekenis van de economische toestanden ook voor de verklaring der geestelijke stroomingen en der rechtsontwikkeling in het licht te hebben gesteld. Deze beteekenis mag nimmer uit het oog verloren worden, wanneer men de waarde van het historisch materialisme wil nagaan.

In kiem kan men dit historisch materialisme ook reeds vinden in de theorieën van de Fransche socialisten als Fourier en Louis Blanc, maar, het dient gezegd, Marx heeft het tot een bewonderenswaardiger, logischer, systematischer geheel ontwikkeld, al kan het ons ook om de hierboven uiteengezette redenen niet bevredigen, daar het een te eenzijdige verklaring van het historisch gebeuren geeft en de hoogere zelfstandigheid en het initiatief van ons zieleleven niet voldoende erkent.

Volgens Marx' opvatting der geschiedenis is het geen quaestie van mogelijkheid of van toeval, dat eens de socialistisch-collectivistische gemeenschap zal komen. Neen, het is eene volstrekte, men mag gerust zeggen, wiskundige zekerheid, dat onze maatschappij zich eens zal veranderen in een socialisme.

Na de middeleeuwen, zegt Marx ziet men meer en meer het kapitaal zich ophoopen in de handen van enkelen, vooral nadat de arbeiders vrij geworden zijn en daardoor gerechtigd, om hun arbeidskracht naar vrije keuze te verkoopen.

Deze vrijheid is voor hen echter een slaasch moeten. Zij kunnen niet wachten, geen dag en geen nacht, daar niet werken voor den vrijen werkman verhongeren beteekent. Zij moeten

tegen een karig loon werken voor de grond- en kapitaalbezitters, die steeds machtiger en rijker opgroeien en wier bedrijven door onderlinge samenwerking en organisatie meer en meer tot groote complexen samengesmolten worden (concentratie-theorie), wat ten gevolge heeft, dat de kapitalen zich in enkele handen ophoopen (accumulatietheorie).

De trusts en kartels van onzen tijd, die Marx nog niet uit eigen ervaring kende, schijnen op het eerste gezicht de profetie van Marx wel waar te maken, daar zij werkelijk het bestaan van vele kleinere bedrijven vernietigen, maar de statistiek wijst evenzeer uit, dat tegenover de verdwijnende ook weer vele nieuwe kleine middenstandsbedrijven ontstaan en tot bloei geraken. (Zoo b.v. fietsenwinkels, reparatie-inrichtingen voor fietsen en auto's, etc.). Ook blijkt het meer en meer, dat vele oude deelen van den middenstand ondanks de hevige concurrentie buitengewoon floreeren.

De accumulatie-theorie blijkt bij nauwkeurig onderzoek geen steek te houden, zelfs wanneer men aanneemt, dat vele bedrijven geconcentreerd worden tot reusachtige ondernemingen, want dit beteekent dan nog volstrekt niet, dat kapitaal in enkele handen wordt opgehoopt. Immers door den ondernemingsvorm van de naamlooze vennootschap kunnen ook kleine kapitalisten deelnemen aan trusts en kartels en hun aandeel innen in de beschikbaar komende dividenden van vele ondernemingen tegelijk, daar ieder aandeel volstrekt geen groote som behoeft te vertegenwoordigen. Daarom is het ook onjuist om aan te nemen, dat die kleine kapitalisten tot de proletariërsklasse zullen moeten afzinken.

Even weinig met de werkelijkheid strookend is ook al Marx' crisistheorie. Volgens deze zal het bedrag, dat aan loonen wordt besteed in onze maatschappij relatief steeds kleiner worden in vergelijking met het bedrag, dat in machines, gebouwen en spoorwegen wordt gestoken. Daardoor zullen de proletariërs relatief steeds minder bij machte worden om de groote hoeveelheden goederen te koopen, die op de markt worden aangevoerd door het steeds wassende aantal fabrieken, met haar door telkens nieuwe uitvindingen, technisch verbeterde machines. Het

gevolg hiervan is een voortdurende periodieke overproductie, depressie en crisis op de productenmarkt, welke crisissen steeds vlugger en krachtiger op elkaar zullen volgen.

In de praktijk nu valt hiervan gelukkig niet zoo heel veel te bespeuren. In plaats van wat de „Verelendungstheorie" zou doen vermoeden, is het loon van de arbeiders evenals hun levensstandaard gedurende de laatste vijftig jaren enorm vooruitgegaan. Daar het gemiddeld inkomen van iederen Nederlander echter uit arbeid en kapitaal te zamen ongeveer pl.m. 500 gulden per jaar bedraagt, dus per huisgezin van vijf menschen pl.m. 2500 gulden, kan het gemiddelde niet gebracht worden boven het genoemde bedrag, zoolang de productiviteit van arbeid en kapitaal niet gestegen is.

Doch laat ons Marx' profetie verder vervolgen. Hoe meer de concentratie en accumulatie vorderingen maken, hoe meer de bedrijven in kartels, trusts en dergelijke combinatiën worden samengeperst, des te gemakkelijker wordt het voor den staat die enkele bedrijven te onteigenen en ten slotte alle productiemiddelen onder het beheer van de gemeenschap te brengen, zooals nu bij de administratie, bij de posterijen, bij de gemeentebedrijven en veelal bij het onderwijs reeds het geval is. Onze kapitalistische maatschappij graaft zoodoende haar eigen graf. De bourgeoisie is niet geschikt om te heerschen, omdat zij niet in staat blijkt haar slaven, de proletariërs, een bestaan te verzekeren en omdat zij gedwongen wordt het proletariaat zoodanig te laten neerzinken, dat zij het moet onderhouden in plaats van er door gevoed te worden.

Onwederlegbaar is verder, dat vermeerdering van het kapitaal gepaard gaat met een toename van het proletariaat in aantal, macht, zelfbewuste kracht en invloed in den staat.

De kapitalistische maatschappij der bourgeoisie kan dan ook niet blijven bestaan. Daarom, wanneer ten slotte alle bedrijven tot enkele zijn samengeklonken, wanneer de groote massa verarmd en de handelscrisis het hevigst zal zijn, wanneer de strijd tusschen de klasse der bourgeoisie en die der proletariërs den scherpsten vorm zal hebben aangenomen, dan is ook de redding, de heilbrengende catastrophe, nabij. Door

een revolutie die geen moord en doodslag behoeft mede te brengen, maar een plotselinge verandering in wetgeving en sociale instituten, zal de bourgeoisie-heerschappij omkeeren in haar tegendeel, nl. in de collectivistisch socialistische maatschappij.

De harmonisch sociale staat is geboren zonder privaateigendom aan productiemiddelen (grond, fabrieken, machines, kapitaal). Allen moeten daarin werken onder leiding van de organen der gemeenschap. Uitbuiting van arbeiders zal er niet meer voorkomen en geen klassenstrijd er meer mogelijk wezen, daar alle klassetegenstellingen zijn opgeheven.

Daar volgens Marx alle evolutie en vooruitgang het resultaat is van den onderlingen strijd der klassen, kan het toch niet zijn bedoeling zijn te beweren, dat in den socialistischen staat alle vooruitgang onmogelijk geworden is ? Zoo vragen vele critici, maar wij behoeven ons met de eventueele geschiedenis van dien toekomststaat voorloopig nog niet bezig te houden.

Wel moeten wij onze aandacht vestigen op de uitbuiting der arbeiders en de meerwaarde, die de kapitalisten innen, deze bijzondere kenmerken onzer kapitalistische maatschappij.

Dit gedeelte van Marx' leer staat in nauw verband met zijn waardetheorie. De oude klassieke economisten, speciaal Ricardo, zijn hier Marx' leermeesters geweest. Ook bij den socialist William Thompson, in diens werk „Inquiry into the Principles of Wealth most conducive to human Happiness" (1824), heeft Marx de grondbeginselen van zijn leer over de uitbuiting der arbeiders kunnen vinden.

Wanneer wij goederen koopen en verkoopen, dus tegen elkaar ruilen, dan taxeeren wij die goederen in een bepaalde verhouding. Wij zien hierbij af van de gebruikswaarde dier goederen, of ze nuttig zijn voor de gezondheid of voor andere doeleinden, wij letten niet op hun vorm, hun lengte of breedte, want in dit opzicht verschillen alle goederen van elkaar, maar wij moeten juist de eigenschap zoeken, die alle goederen gemeenschappelijk hebben, om ze te vergelijken.

Het eenige nu, wat volgens Marx alle goederen gemeen hebben is het feit, dat zij het product zijn van arbeid, zoodat ook

alleen de arbeid kan dienen als vergelijkingsmaatstaf om de waarde van het eene goed tegenover het andere te meten.

Wanneer wij die eenheid: „een uur arbeid" gebruiken om de ruilwaarde der goederen te meten, dan kunnen wij niet willekeurig kiezen tusschen den arbeid van een luiaard en dien van een werkman met groote energie. Marx bedoelt als waardemeter speciaal den gemiddeld maatschappelijk noodzakelijken arbeid aan de productie van een goed besteed, dus den arbeid van een werkman met de gemiddelde arbeidskracht en werklust; als noodzakelijken arbeid beschouwt hij alleen die, welke op de hoogte is van zijn tijd en gebruik maakt van de tegenwoordig geldende techniek .

Iedere waar nu is te beschouwen als gekristalliseerde of gematerialiseerde maatschappelijk noodzakelijke arbeid. Als men de waren ontleedt, dan zal men vinden, dat zij ten slotte niets anders zijn dan door arbeid gemetamorphoseerde natuurstof. Die natuurstof wordt ons gratis geleverd. De arbeid is het eenige, dat waarde geeft aan de goederen. Deze worden over en weer geruild in verhouding tot den aan hun productie ten koste gelegden gemiddeld noodzakelijk maatschappelijken arbeid, gemeten naar den tijd.

Nu worden de goederen in het kapitalistische ruilproces geruild volgens de formule G-W-G. Voor geld (G) koopt men een waar (W) naar de ruilwaarde en men verkoopt die ook weer voor haar ruilwaarde. Doch dan is er, zou men op het eerste gezicht denken, voor den kapitalist niets aan te verdienen. Ja, maar, waarde lezer, hier zal Marx het tooverspel van de kapitalistische circulatie voor u onthullen.

Er is namelijk een speciale waar, waardoor die winst voor de kapitalisten uit het niet te voorschijn komt in onze kapitalistische samenleving. Die waar is de arbeidskracht van den werkman.

Zooals wij gezien hebben, wordt iedere waar gekocht naar haar ruilwaarde, die bepaald wordt door den daaraan besteden gemiddeld maatschappelijk noodzakelijken arbeid. Zoo gaat het ook met de waar „arbeidskracht".

Wat is noodig om die voort te brengen ? Wel, de arbeid om

de levensmiddelen voor een arbeidersgezin te produceeren, zoodat het in stand kan blijven. Gesteld, dat daarvoor een arbeid van 5 uren per dag noodig is, dan is 5 uren arbeid de ruilwaarde van die arbeidskracht.

De werkgever nu koopt de waar arbeidskracht voor de ruilwaarde, doch krijgt daarvoor de beschikking over de volle gebruikswaarde. Hij laat de arbeiders niet 5 uren per dag werken, want dan zouden ze alleen maar hun eigen loon produceeren, terwijl dan de werkgever niets er aan zou verdienen. Dus laat hij ze 6, 7, 8, 9 of zelfs 10 of meer uren per dag zich uitsloven. *Al die meerdere uren arbeid leveren, in goederen gematerialiseerd, den kapitalist de meerwaarde, de den arbeiders uitgebuite waarde, die de winst van de kapitalisten beteekent.* Zoodoende krijgt de werkgever goederen, die een waarde van 6, 7, 8, 9, 10 of meer eenheden vertegenwoordigen, terwijl hij als loon maar 5 eenheden per dag behoeft te betalen.

Het zijn de arbeiders, die de meerwaarde hebben voortgebracht, maar een ander steekt de opbrengst in den zak en speelt daarvan dan den grand seigneur.

We hebben vroeger gezien, dat reeds de physiocraten ons iets dergelijks leerden, toen zij beweerden dat van het werk der landbouwklasse — de „classe productive" — niet alleen de leden dier klasse, maar ook de geheele overige maatschappij moest leven.

De werkgevers zullen trachten die meerwaarde te vergrooten, door de arbeiders zooveel uren te laten werken als ze maar kunnen, terwijl zij, door zooveel mogelijk technische verbeteringen in te voeren, den tijd, noodig voor het verdienen van het noodzakelijke levensonderhoud en die dus ook de waarde van de arbeidskracht bepaalt, tot enkele uren reduceeren.

Heeft dan volgens Marx, zou men geneigd zijn te vragen, de vermeerdering van het kapitaal geen invloed op den loonstandaard ? Marx is toch ook een aanhanger van de loonfondstheorie. Ja, doch in gewijzigden vorm. Volgens hem kan men het kapitaal verdeelen in twee deelen: het *constante* en het *variabele*. Het constante deel van het kapitaal is dat, wat belegd wordt in fabrieken, machines, grondstoffen etc. De waarde

hiervan keert ook in de producten weder, maar niet vergroot met een meerwaarde. Dat, wat aan kapitaalslijtage, grondstoffen etc. in de productie verloren gaat, keert met dezelfde waarde in het product terug.

Anders is het met het variabele kapitaal, dat is dat deel, wat voor loonen wordt uitgegeven. Dit keert, zooals wij gezien hebben, tot den ondernemer terug niet met dezelfde waarde, doch vermeerderd met de meerwaarde en daarom juist variabel genoemd.

Ongelukkig voor de arbeiders gaat de tendentie van onzen tijd meer en meer de richting uit, om het voor loon beschikbare kapitaal te verminderen en het overgroote deel vast te leggen in fabrieken, werkplaatsen en machines.

Volgens Marx bestaat er in een bepaalden tijd een bepaalde verhouding van de meerwaarde tot het variabele kapitaal: de „*Mehrwertrate*" (uitbuitingsgraad) genoemd.

Neemt men twee bedrijven, waarvan de ondernemer in het ééne werkt met f 9000.— constant en f 1000.— variabel kapitaal en stelt men de Mehrwertrate op 100%, dan zal in dit bedrijf f 1000.— meerwaarde worden verdiend of 10% over het geheele kapitaal, terwijl in het andere bedrijf, werkende met f 1000.— constant en f 9000.— variabel kapitaal f 9000.— meerwaarde zal worden gemaakt of 90% over het geheele kapitaal.

Deze ongelijkheid kan op den duur niet blijven bestaan. Dit ziet Marx zeer goed in en hij wil deze moeilijkheid overwinnen door zijn theorie van de „Profitrate" of het winstpercentage. *De „Profitrate" noemt Marx de verhouding tusschen het geheele kapitaal en de winst.* En nu begrijpt deze sociale denker ook wel, dat in het werkelijke bedrijfsleven een blijvend groot verschil tusschen de Profitrate in het eene en in het andere bedrijf op den duur onbestaanbaar zou zijn, daar de scherpe concurrentie tusschen de ondernemers dit niet zou toelaten. In het na zijn dood uitgegeven 3de deel van zijn „Kapital" tracht Marx zich uit de moeilijkheid te redden en erkent hij dat in het werkelijke leven door de werkzaamheid der concurrentie, de Profitrate bij alle bedrijven tot een bepaald gemiddelde

wordt teruggebracht, hoe ook de samenstelling en verhouding van variabel en constant kapitaal moge wezen. *Maar daarmee valt natuurlijk zijn geheele theorie, die schijnbaar zoo'n mooi systeem vormde, in duigen, daar hij nu wel moet bekennen, dat eenzelfde gemiddelde Profitrate alleen dan mogelijk is, wanneer bij verschillende samenstelling van het kapitaal, sommige waren beneden en andere boven de waarde worden geruild.*

Heeft bij de productie kapitaal met een percentsgewijs grooter aandeel aan variabel kapitaal meegewerkt, dan worden deze waren beneden de waarde geruild, daar de Profitrate hier beneden de „Mehrwertrate" is gedaald door de nivelleering.

En zoo gaat nu eenmaal de prijsvorming van het maatschappelijk leven. Marx kan dit niet ontkennen. De goederenprijzen leveren behalve een vergoeding voor de betaalde loonen, voor verbruik van machines, grondstoffen, slijtage aan fabrieken en gebouwen ook nog een *gemiddelde* kapitaalwinst op en zoo worden de waarden veranderd in productieprijzen. Marx erkent dit uitdrukkelijk. Maar zoodoende heeft hij zelf zijn geheele waarde-, uitbuitings- en meerwaardetheorieën, gedwongen door de logica der feiten, in den grond geboord.

De grondfout schuilde al in de leer, dat alle goederen slechts arbeid hebben gekost en dat deze alleen de waarde bepaalt. Hoevele goederen hebben niet een veel hoogere waarde dan de daaraan ten koste gelegde arbeid! Men denke aan bijzondere soorten wijn en andere zeldzame artikelen. Vele voortbrengselen der natuur hebben door de zeldzaamheid waarde, wanneer zij eenmaal in het bezit van enkelen zijn, onverschillig of de verkrijging den eigenaar veel of geen arbeid heeft gekost.

Marx meende, dat men om de goederen onderling te kunnen vergelijken moest abstraheeren van al hunne eigenschappen, behalve van het feit, dat ze het product van arbeid zijn. Veel beter had hij gedaan door ook van den arbeid af te zien en te wijzen op de nuttigheid der goederen in verband met hun betrekkelijke zeldzaamheid, eigenschappen die alle goederen moeten bezitten, willen zij in het ruilverkeer als waren optreden.

Ricardo, aan wien Marx zijn waardeleer ontleende, heeft reeds duidelijk aangetoond, dat niet alleen arbeid de waarde

bepaalt, maar dat deze ook afhangt bijv. van den duur der productieperiode, gedurende welke het kapitaal wordt gebruikt om de kapitaalgoederen tot finale goederen om te zetten en dat dus de rente een component van den prijs vormt.

Al heeft de Marxistische leer ook nog hartstochtelijke aanhangers, zooals o.a. in ons land den bekenden socioloog R. Kuyper, den dichter Gorter, mevrouw Roland-Holst, F. van der Goes, D. Wijnkoop, in Duitschland K. Kautsky en vele anderen, wetenschappelijk heeft dit stelsel voor de onpartijdige economie afgedaan. Toch zal het ten eeuwigen dage vereerd worden als het geniale systeem van een der grootste denkers van onzen tijd, aan wien het socialisme langen tijd zijn voornaamste stellingen kon ontleenen.

Ook dit stelsel moet worden beoordeeld naar den tijd en de omstandigheden, waarin zijn geniale ontwerper leefde, die zijn werk toch niet in overeenstemming kon doen zijn met de enorme sociale veranderingen, die eerst ná hem zouden komen. Marx schreef nl. in dat gedeelte van de negentiende eeuw, toen overal het stelsel van de vrije concurrentie de zege had behaald, bepaaldelijk in Engeland. De vrijheid tot het sluiten van een looncontract en de nieuwe bedrijfs- en bewegingsvrijheid brachten groote welvaart aan de ondernemersklasse en aan een belangrijk deel van de overige maatschappij, doch tevens leidden deze vrijheden bij de loontrekkenden tot een nieuwe, vaak ondragelijke, gebondenheid, doordat een ongebreidelde uitbuiting van kinder-, vrouwen- en mannenarbeid werd toegelaten. Marx, die in navolging van de klassieken de natuurwetten van de economische samenleving naspeurde en die wetten zag werken in de beweging der waren en in de gevolgen der waarde- en meerwaardeverschijnselen meende dat de spanning tusschen de klassen steeds grooter en vijandiger zou worden totdat opeens de vonk van de revolutie zou uitbarsten waardoor de ellende van nu zou omslaan in haar tegendeel en de socialistisch collectivistische vrede geboren worden. Voor Marx was deze sociale vrede het doel, dat nagestreefd moest worden, de klassenstrijd slechts het door de natuur aangewezen middel, om daartoe te geraken.

De revoluties van 1789, 1830 en 1848 die Marx kende waren in hoofdzaak politieke omwentelingen geweest, die door veranderingen in de wetgeving aan te brengen groote verbeteringen in democratische richting tot stand hadden gebracht. Zij hadden regeeringen van het ancien régime weggestooten, deze door andere vervangen, de bourgeoisie op een lijn geplaatst met adel en geestelijkheid, de overblijfselen van het leenstelsel vernietigd en economische vrijheid doen zegevieren. Alzoo zou het nu echter niet kunnen gaan.

Door simpele wetsveranderingen zou een socialistische revolutie nu niet kunnen gelukken. Want zij zou den staat immers moeten maken tot regelaar van de geheele productie zoowel als van de distributie van goederen, dus van het geheele economische bedrijfsleven. En dat dit niet gaat in een handomdraaien leeren ons de gebeurtenissen in Rusland onder Kerensky en de Bolsjewiki en die in Duitschland onder Ebert-Haase. Ook logische redeneering doet ons het onmogelijke ervan inzien.

Om socialisatie van alle bedrijven door te voeren is geleidelijkheid, is tijd noodig. De opvoeding van een geheel nieuw en uitgebreid corps ambtenaren is daarvoor een eerste vereischte. De tegenstand van vele belanghebbenden moet worden overwonnen. Men kan gemakkelijk de schroeven en scharnieren van het bedrijfsleven verbreken doch zeer moeilijk het een betere organisatie verschaffen dan de vrije maatschappij reeds deed. Slechts door stap voor stap de invoering van de socialisatie te bewerkstelligen zou men misschien de geheele ineenstorting van het productievermogen kunnen voorkomen.

Het is dus uit de tijdsomstandigheden, waaronder Marx leefde, volkomen te verklaren — en dit te bewijzen was het eenige doel van ons laatste betoog, dat hij te veel plotselinge resultaten verwachtte van een eventueele sociale revolutie.

En in die omstandigheden eveneens kan de verklaring gezocht worden van het feit, dat Marx zoo weinig belangrijke verbeteringen voor de proletariërsklasse tegemoet zag van evolutie, tot stand komende door vakactie en sociale wetgeving.

Wij zullen niet beweren, dat Marx geen flauwe notie had van

de beteekenis van deze factoren voor den bloei van de arbeidersklasse, waar uit zijn [1]) geschriften en brieven blijkt dat hij er wel eenig heil in zag, doch beide konden in zijn tijd nog op zoo goed als geen enkel succesje bogen. Hoe anders staat de zaak nu voor ons. De sociale wetgeving van de laatste veertig jaren, die, wanneer men haar groei over een korte spanne tijds gecomprimeerd denkt, een revolutie heeft teweeg gebracht in het leven van den werkman, die nu hooger beloond, beter gehuisvest, in meer hygiënische omgeving te werk gesteld, en voor wien bij ziekte, invaliditeit, werkeloosheid en ouderdom nu beter gezorgd wordt, die sociale wetgeving is nu de trots van onzen tijd.

Doch Marx kon de zegenrijke uitwerking van deze burgerlijk-sociale wetgeving niet leeren kennen, daar zij haar intocht in Europa deed even voor zijn dood.

Uit dit alles blijkt en het is speciaal de onvervalschte Marxist [2]) Karl Renner, nu staatskanselier van de socialistische republiek Duitsch-Oostenrijk, die er nadrukkelijk op wijst, dat ieder die Marx' leer aanhangt, niet naar de letter maar naar den geest kan en moet eischen een nieuw volledig onderzoek van de maatschappij en der daarin, na Marx' dood ontstane veranderingen om een toepassing van diens leer, die met de resultaten van dat onderzoek in overeenstemming is, mogelijk te maken.

[1]) Hermann Müller. Karl Marx und die Gewerkschaften (1918).
[2]) Renner: Marxismus, Krieg und Internationale (2e druk 1918).

INHOUD

DEEL I

Blz.

Inleiding 7
Economie en Sociologie 9
Het Leerboek van Mr. N. G. Pierson 9
Inductieve en deductieve Methode 18
De Motieven onzer ec. Handelingen 23

Beknopte Geschiedenis der Economie 26

Grieken en Romeinen 28

Plato 32
Aristoteles 32

Het Ontstaan van het Natuurrecht 33
Epicuristen 33
Stoïcijnen 33
De Kerkvaders 34

De Middeleeuwen.

Ontwikkeling van het Natuur- en Kanonieke recht 37
Thomas van Aquino 37
Jacob van Maerlant 38

Geschiedenis der Economische Toestanden in de Middeleeuwen 42
De Marke 44
Het Groot-grondbezit en het Leenstelsel 49
Opkomst der Steden en Gilden 59

Het Mercantilisme 82

Het Staatsrecht in dien tijd bij :
Machiavelli 84
Jean Bodin 84
Thomas Hobbes 84
De Kern der Mercantilistische Leer 85

Blz.
in Frankrijk 90
Colbert. 90
Montchrétien de Vatteville 91

in Engeland 95
Koningin Elizabeth. 95
Cromwell's Acte van Navigatie. 96
De Korenwet van Willem III 96
Koningin Anna 97
Thomas Mun 98
Josuah Child. 99
William Petty 100
Sir James Steuart 101

in Duitschland 106
„Kameralwissenschaft" en Politiestaat 107
Veit Ludwig v. Sonnenfels 107
Frederik de Groote 109

in Italië 110
Davanzati 110
Antonio Serra 110
Fernando Galiani 110
Antonio Genovesi 110

in Nederland 111
Onze Handel en de Oost-Indische Compagnie 111
Hugo de Groot als Grondlegger van het nieuwere Natuurrecht. 114
Pieter de la Court 118

Overgang tot de Leer der Staatsonthouding . . . 121

„Aufklärung" 121
John Locke 122
Sir Dudley North 124
Nicholas Barbon 124
David Hume. 126
Pierre de Boisguillebert 130
Maréchal de Vauban 130
J. F. Melon 131
Marquis d'Argenson 131
Richard Cantillon 131
Marquis de Mirabeau. 132
J. C. Vincent de Gournay 133

De Physiocraten 136

François Quesnay 136
Mercier de la Rivière. 136

Blz.
Du Pont de Nemours 137
Le Trosne 138
l'Abbé Baudeau 138
A. R. J. Turgot 139
Overzicht van de Theorie en het Natuurrecht der Physiocraten. 142

Adam Smith en de Klassieke School 150

Thomas Robert Malthus 163
David Ricardo 173

Invloed der klassieke School:

in Engeland 187
Mac Culloch 187
John Stuart Mill 188
De Anti-Cornlaw League en de Manchesterpartij 194

in Duitschland 196
J. H. v. Thünen 196
Minister Stein 197
Manchesterpartij in Duitschland 197

in Frankrijk 199
Jean Baptiste Say 199
Frédéric Bastiat 199

in Nederland 200
De wensch naar internationale samenwerking 203

Het Socialisme 205

Inleiding 205
Communistische Ideeën in de Oudheid 213
Staatsromans 218
Socialistische Bewegingen en Idealen voor en na de groote Revolutie 220
Chartistenbeweging in Engeland 222

De drie groote Utopisten:
Graaf Henri de Saint-Simon 224
Charles Fourier 227
Robert Owen 229

Wetenschappelijke Socialisten 235
P. J. Proudhon 236
Louis Blanc 239
Karl Rodbertus-Jagetzow 242
Karl Marx 249